

Crna Gora
Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava

Adresa: Bulevar Svetog Petra
Cetinjskog br.130
81000 Podgorica, Crna Gora
tel: +382 20 244 145
fax: +382 20 234 197
www.mmp.gov.me

STRATEGIJA ZA ZAŠTITU LICA S INVALIDITETOM OD DISKRIMINACIJE I PROMOCIJU JEDNAKOSTI

2022-2023

2022

Sadržaj

<u>Uvod</u>	2
<u>Usklađenost sa nacionalnim strateškim okvirom</u>	5
<u>Prikaz usklađenosti sa postojećim međunarodnim obavezama</u>	8
<u>Prikaz usklađenosti sa obavezama iz procesa pregovora sa EU</u>	11
<u>Nacionalni pravni okvir koji tretira položaj lica s invaliditetom</u>	14
<u>Analiza stanja</u>	17
<u>Diskriminacija i višestruka diskriminacija lica s invaliditetom</u>	18
<u>Strategija za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2017-2021</u>	19
<u>Žene i djevojčice s invaliditetom</u>	26
<u>Djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju</u>	31
<u>Pristupačnost</u>	35
<u>Pristup objektima</u>	36
<u>Pristup informacijama</u>	38
<u>Pristup saobraćaju</u>	39
<u>Pristup pravdi i postupanje državnih organa</u>	43
<u>Socijalna zaštita, adekvatan životni standard, samostalan život i život u zajednici</u>	48
<u>Privatni i porodični odnosi</u>	52
<u>Obrazovanje</u>	55
<u>Rad i zapošljavanje</u>	59
<u>Zdravlje, rehabilitacija i lična pokretljivost LSI</u>	65
<u>Politički i javni život</u>	70
<u>Kultura, mediji, sport i rekreacija</u>	73
<u>Lokalne samouprave</u>	76
<u>Finansijski okvir</u>	78
<u>Monitoring, izvještavanje i evaluacija</u>	79
<u>Evaluacija</u>	80

Uvod

Jedna od deset osoba u Crnoj Gori živi sa nekim od oblika invaliditeta. Prema dostupnim podacima MONSTAT-a¹, od ukupnog broja stanovnika Crne Gore, 11% (68.064) njih se suočava s preprekama pri obavljanju svakodnevnih aktivnosti uzrokovanih dugotrajnom bolešću, invaliditetom i starošću. Takođe, 5% građana ima otežano kretanje, 2% ima probleme sa vidom, dok 1% stanovništva ima problem sa sluhom. Lica s invaliditetom u Crnoj Gori suočavaju se sa brojnim preprekama i diskriminacijom u svakodnevnom životu.² Polazeći od osnovnog načela da su svi građani jednaki pred zakonom, te da uživaju jednaku zaštitu svojih prava bez diskriminacije po bilo kom osnovu, bez obzira na lično ili neko drugo svojstvo, te opšte zabrane diskriminacije koja je propisana i Konvencijom UN o pravima lica s invaliditetom³ kao i Protokolom broj 12 uz Evropsku konvenciju za zaštitu ljudskih prava i osnovnih sloboda iz 2000. godine, neophodno je stvoriti pravne pretpostavke za uvođenje svih standarda kojima se obezbjeđuje puno uživanje ljudskih prava i sprječavanje ili otklanjanje diskriminacije lica s invaliditetom.

Konvencija, u okviru člana 1 stav 2, definiše da lica s invaliditetom obuhvataju lica koja imaju dugoročna fizička, psihosocijalna, intelektualna ili senzorna oštećenja koja u dejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovih osoba u društvu na osnovu jednakosti sa drugima.

U cilju obezbjeđenja poštovanja osnovnih ljudskih prava lica s invaliditetom garantovanih UN konvencijom, Vlada Crne Gore je usvojila strateški dokument koji je primarno baziran na pristupu zasnovanom na poštovanju ljudskih prava lica s invaliditetom, kroz stvaranje uslova za obezbjeđenje učešća lica s invaliditetom u svim sferama društvenog života. Zaštita i promocija ljudskih prava lica s invaliditetom se ne sastoji samo u pružanju usluga isključivo vezanih za fenomen invaliditeta, već u stvaranju uslova za promjenu društvenog pristupa i ponašanja manifestovanih u barijerama i preprekama koje stigmatizuju i marginalizuju lica s invaliditetom i onemogućavaju njihovo redovno funkcionisanje. To se prije svega ogleda u razvoju politika, zakona i programa koji uklanjaju barijere i garantuju uživanje građanskih, kulturnih, ekonomskih, političkih i društvenih prava licima s invaliditetom.

Strategija za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027 predstavlja drugi strateški dokument ovog tipa usvojen u Crnoj Gori, koji stavlja primarni akcenat na efektivno suzbijanje svih oblika diskriminacije, kao i stvaranje uslova za uživanje jednakih prava u svim oblastima života licima s invaliditetom. Prethodni strateški dokument za period 2017-2021 predstavljao je faktičko ispunjenje člana 6 Zakona o zabrani diskriminacije lica a invaliditetom, kojim se definiše obaveza organu državne uprave nadležanom za poslove ljudskih i manjinskih prava, da pripremi strateški dokument koji se odnosi na zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju

¹ MONSTAT, "Stanovništvo koje ima smetnje u obavljanju svakodnevnih aktivnosti, po opštinama u Crnoj Gori", 2011, <http://monstat.org/userfiles/file/popis2011/saopstenje/Smetnje%20u%20obavljanju%20svakodnevnih%20aktivnosti%20popis%202011.pdf>

² Važno je ukazati da navedeni podaci proizilaze iz 2011. godine i postavlja se pitanje njihove tačnosti, posebno uzimajući u obzir procjene da je broj lica s invaliditetom u ukupnoj populaciji značajno veći. Kroz cjelokupni strateški dokument je evidentiran problem nedostatka kvalitetnih i kredibilnih podataka koji se odnose na lica s invaliditetom u svim oblastima koje tretira sama strategija.

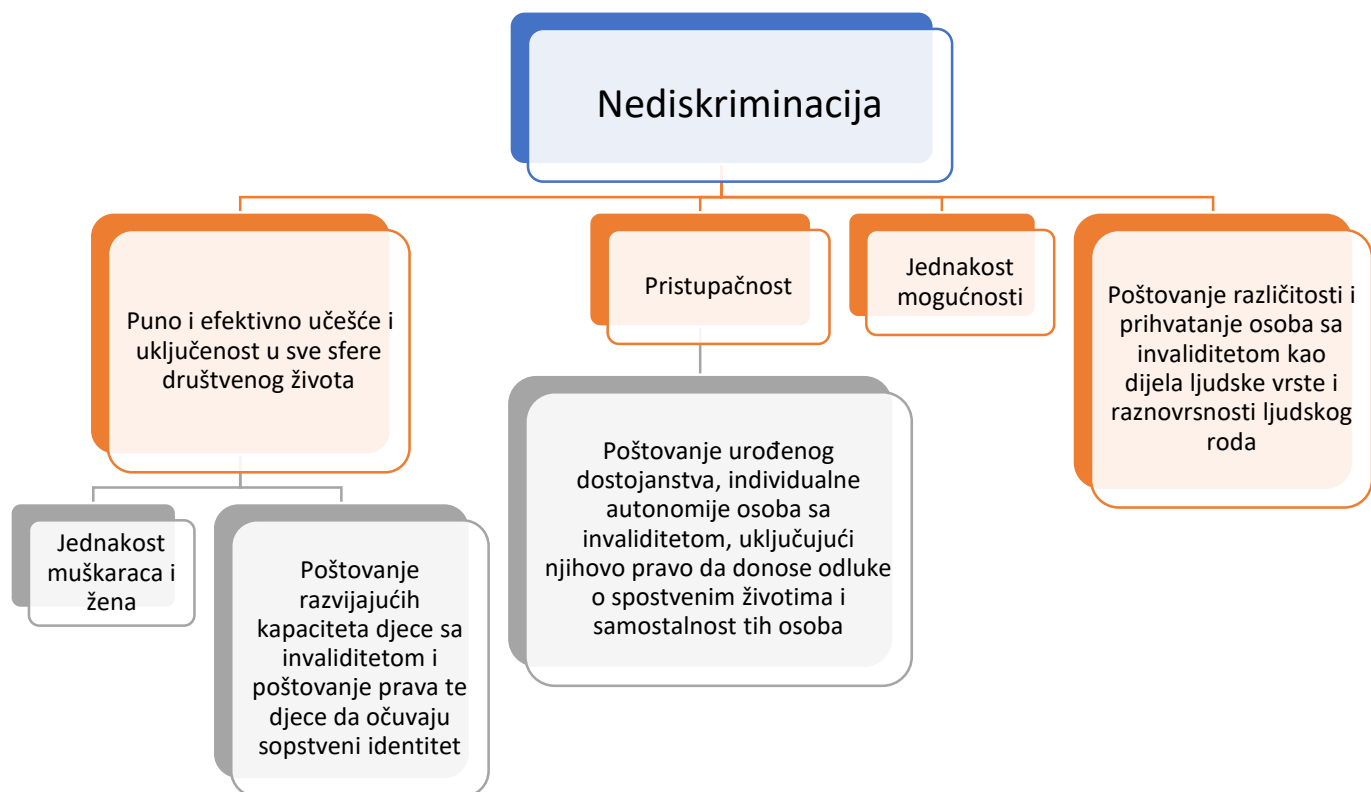
³ UN Konvencija o pravima lica sa invaliditetom zajedno sa opcionim protokolom, <https://www.gov.me/dokumenta/b3db3202-9de1-4b25-8cda-29dea4c97dbb>

jednakosti tih lica sa drugim licima. S tim u vezi, usvajanje novog strateškog dokumenta predstavlja primjer dosljednog ispunjavanja preuzetih međunarodnih obaveza Crne Gore koje su implementirane u nacionalni pravni i strateški okvir, ali primarno ukazuje na značaj koji država Crna Gora pruža unapređenju položaja i statusa lica s invaliditetom, kao jedne od najugroženijih kategorija stanovništva. Prethodni strateški dokument se bazirao na zaštiti lica s invaliditetom od svih oblika diskriminacije i omogućavanju uživanja ljudskih prava garantovanih Ustavom i pozitivnim pravnim propisima.

Novi strateški dokument zadržava predviđenu strukturu strategije zastupljenu u prethodnom periodu, uz značajan dodatak dvije nove oblasti u tijelu strategije koje se odnose na zasebno tretiranje položaja:

- Žena i djevojčica s invaliditetom
- Djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju na taj način će biti obezbijeđen ravnopravan pristup poštovanju prava lica s invaliditetom, preduzimanje specifičnih mjera, usluga i aktivnosti u odnosu na lica s invaliditetom, posebno uzimajući u obzir ranjivost njihovog položaja u društvu i specifične zahtjeve sa kojima se suočavaju.

Strateški dokument je zasnovan na poštovanju osnovnih principa i načela na kojima je bazirana međunarodna zaštita lica s invaliditetom, gdje je primarni značaj stavljen na sledeća načela:

Grafik1: Osnovna načela na kojima je zasnovana strategija

Takođe, važno je istaći da predmetna javna politika predstavlja proizvod saradnje i rada svih subjekata na društvenom nivou koji imaju interes za poboljšanje položaja i prava lica s invaliditetom u Crnoj Gori, gdje vodeću ulogu zauzima Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, kao koordinativni organ, koji će predvoditi sve činioce prilikom sprovođenja politike. Međutim, potrebno je jasno ukazati na potrebu ostvarenja visokog nivoa saradnje između svih subjekata, nezavisno da li se radi o državnim organima,

civilnom sektoru ili međunarodnim organizacijama, sve u cilju stvaranja potrebnih uslova za postizanje realnog unapređenja prava i kvaliteta života lica s invaliditetom u Crnoj Gori. S tim u vezi, na sledećem grafiku je prikazana je struktura svih subjekata koji posjeduju interes za uspješno sprovođenje predmetne javne politike.

Grafik 2: Prikaz zainteresovanih strana za sprovođenje javne politike

Pored osnovnih načela i prikaza zainteresovanih strana, u narednim poglavljima su prikazane nacionalne i međunarodne obaveze koje su od značaja za javnu politiku koja tretira položaj i prava lica s invaliditetom.

Usklađenost sa nacionalnim strateškim okvirom

Srednjoročni program rada Vlade Crne Gore za period 2022-2024⁴

Strateški dokument je u potpunosti usklađen sa Srednjoročnim programom rada Vlade Crne Gore, gdje je primarni akcent na usaglašenost sa Ciljem 1.2. koji glasi „Unaprijediti poštovanje ljudskih i manjinskih prava, rodnu ravnopravnost i prava lica sa invaliditetom“, gdje je predviđeno da će do kraja 2024. godine biti smanjen stepen diskriminacije prema licima s invaliditetom sa 19,2% na 17%.

Godišnji program rada Vlade Crne Gore za 2022. godinu

Programom rada Vlade Crne Gore, u okviru Ciljeva 1.6 i 2.5, predviđeno je da će do kraja 2022. godine biti unaprijeđen okvir za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti, primarno kroz veći nivo harmonizacije propisa sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom i Konvencijom UN, kao i postizanje većeg nivoa usklađenosti sa Direktivama EU u oblasti borbe protiv diskriminacije. Poseban akcent je stavljen na:

- Procenat usaglašenih propisa u oblasti bibliotečke djelatnosti u vezi sa prilagođavanjem licima s invaliditetom biti u realizovan na nivou od 100%.
- Potrebu utvrđivanja Predloga zakona o povlastici na putovanje lica sa invaliditetom.
- Utvrditi Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom.

Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore do 2030. godine⁵

NSOR Strategija predstavlja jedan od krovnih strateških dokumenata koji je od posebnog značaja za implementaciju UN ciljeva održivog razvoja, gdje se u oblasti zaštite lica s invaliditetom primarni akcent stavlja na eliminisanje diskriminacije lica s invaliditetom, kroz sporovđenje sledećih podmjera:

- Zaštititi i unaprijediti prava lica s invaliditetom razvojem efikasnog sistema pravne zaštite, razvijanjem prevencije i sprečavanjem diskriminacije,
- Obezbijediti uslove za puno i aktivno učestvovanje lica s invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi kroz razvoj i primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti, posebno u oblastima zapošljavanja, rada, obrazovanja, kulture i stanovanja,
- Obezbijediti socijalne, zdravstvene i druge usluge licima s invaliditetom u skladu sa njihovim realnim potrebama i međunarodnim standardima,
- Obezbijediti licima s invaliditetom adekvatan standard življenja i socijalnu sigurnost,
- Osigurati pristup licima s invaliditetom njihovom životnom okruženju, sredstvima javnog prevoza, institucijama, uslugama, sistemima komunikacije i informacijama, kroz plansko i osmišljeno uklanjanje barijera i izgradnjom pristupačnih objekata i usluga,
- Senzibilisati društvo za probleme i prava lica s invaliditetom sistematskom i planskom edukacijom, informisanjem i uklanjanjem postojećih stereotipa i predrasuda.

Takođe, NSOR stavlja akcent i na potrebu unapređenja dostupnosti zdravstvenih usluga i programa za lica s invaliditetom, izgradnji objekata za obrazovanje koji su prilagođeni djeci i licima s invaliditetom, odnosno koji su rodno senzitivni i koji pružaju bezbjedno, nenasilno, inkluzivno i

⁴ Srednjoročni program rada Vlade Crne Gore za period 2022-2024, <https://www.gov.me/dokumenta/1cf876c8-3bd2-4e28-acf2-abc5261ad6>

⁵ Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine, <https://www.gov.me/dokumenta/6852d215-af43-4671-b940-cbd0525896c1>

djelotvorno okruženje za učenje za sve. Poseban akcenat je na potrebi daljeg usaglašavanja nacionalnog zakonodavstva sa međunarodnim standardima i ustavnim normama o zabrani diskriminacije, te većem nivou implementacije postojećeg nediskriminacionog zakonodavstva.

Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2021-2023⁶

PPCG 2021-2023 predstavlja krovni strateški dokument od posebnog značaja za javnu politiku koja se odnosi na lica s invaliditetom, primarno kroz jasno definisanje legislativnih i strateških koraka koji će biti preduzeti u narednom periodu, sve u cilju postizanja većeg nivoa usklađenosti sa standardima Evropske unije. U tom pogledu, potrebno je istaći da će u narednom periodu, u skladu sa PPCG-om, biti doneseni Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom, kao i Akcioni plan za realizaciju preporuka UN Komiteta za prava lica s invaliditetom, čime je jasno potvrđena namjera Crne Gore da implementira u svoj nacionalni pravni i strateški okvir sve preuzete obaveze na međunarodnom i EU nivou. Navedenim obavezama će biti posvećen veći prostor u okviru poglavlja koja tretiraju pomenuta pitanja.

Program ekonomskih reformi 2021-2023⁷

Program, u okviru predviđenih aktivnosti, obuhvata reformu nacionalnog sistema utvrđivanja invaliditeta, čiji osnovni cilj je uspostavljanje jedinstvenog tijela za procjenu invaliditeta (Zavod) i jedinstvenih nacionalnih kriterijuma (po socijalnom modelu) za utvrđivanje invaliditeta. Primarno se radi o kompleksnom reformskom poduhvatu koji uključuje pet resora (socijalna zaštita, zapošljavanje, penzijsko invalidska i boračka zaštita i prosvjeta), a bez čije realizacije nije moguće zaokružiti reformu sistema socijalnog staranja. Od sistema utvrđivanja invaliditeta direktno zavisi korišćenje raznih prava za oko 50.000 građana i njihovih porodica.

Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2021 -2025⁸

Strateški dokument koji tretira oblast rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori, u dijelu koji se odnosi na žene s invaliditetom, primarni značaj pruža Zaključnim zapažanjima o inicijalnom izvještaju Crne Gore, od strane Komiteta za prava lica s invaliditetom (CRPD), koji je preporučio državi da uključi perspektivu invaliditeta u zakonodavstvo, politike i programe rodne ravnopravnosti, kao i rodnu perspektivu u zakonodavstvo i politike invalidnosti, te da razvije specijalizovane politike za ovu osjetljivu grupu. Komitet je takođe ukazao na nedostatak specifičnih podataka o položaju žena i djevojčica s invaliditetom. S tim u vezi, oba strateška dokumenta postigla su maksimalni nivo usaglašenosti u pogledu tretmana navedenih oblasti, što se primarno vidi i kroz činjenicu da strategija za lica sa invaliditetom sadrži posebna poglavlja koja tretiraju pitanja žena i djevojčica s invaliditetom.

Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2019-2024⁹

Žrtve trgovaca ljudima sve češće su lica s invaliditetom, zbog čega je u narednom periodu potrebno nastaviti sa jačanjem preventivnih i edukativnih aktivnosti usmjerenih na ovu kategoriju stanovništva, a u cilju otklanjanja mogućnosti da postanu žrtve nekog od oblika izvršenja krivičnog djela trgovine ljudima. U tom pogledu, potrebno je nastaviti sa sprovođenjem kampanja usmjerenih na jačanje nivoa

⁶ Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2021-2023, <https://www.gov.me/dokumenta/8d7831a4-742f-4a3d-8553-83021fa54a81>

⁷ Program ekonomskih reformi 2021-2023, <file:///C:/Users/38269/Downloads/predlog-programa-ekonomskih-reformi-za-crnu-goru-2021-2023-godina-1.pdf>

⁸ Nacionalna strategija rodne ravnopravnosti u Crnoj Gori 2021-2025, <https://wapi.gov.me/download/68b84d08-44b6-47b2-b356-f7ae7d8dff7f?version=1.0>

⁹ Strategija za borbu protiv trgovine ljudima 2019-2024, <https://www.gov.me/dokumenta/fd79fbb0-4e6a-454b-a39f-5cdafc2b85b8>

svijesti javnosti u odnosu na potencijalne korisnike usluga žrtava. Istovremeno, neophodno je nastaviti sa sprovođenjem kampanja namijenjenih široj i ciljanoj javnosti sa ciljem jačanja svijesti i otpornosti u odnosu na fenomen trgovine ljudima, zbog čega je potrebno aktivan rad svih subjekata, primarno državnih organa, NVO sektora i međunarodnih organizacija, kako bi se suzbio fenomen trgovine ljudima koji ugrožava lica s invaliditetom.

Strategija reforme pravosuđa 2019-2022¹⁰

Sprovedene analize u pogledu nivoa pristupačnosti pravosudnih institucija licima s invaliditetom su pokazale da je u određenom broju pravosudnih institucija završen projekat izgradnje lifta, i na taj način omogućen je nesmetan pristup ovim sudovima svim građanima. Međutim, i pored stvaranja uslova za nesmetan pristup licima s invaliditetom zgradama pojedinih pravosudnih institucija, i dalje fizički pristup zgradama svih pravosudnih institucija nije obezbijeđen licima s invaliditetom. Brojne arhitektonske prepreke (stepeništa, visoki pločnici itd.), sprečavaju adekvatnu primjenu prava na pristup pravdi ovim licima. S tim u vezi, u narednom periodu sprovođenja reforme pravosuđa potrebno je pružiti dodatni značaj evidentiranim problemima i raditi na njihovom rješavanju, zbog čega je značajno učešće predstavnika pravosudnih institucija u realizaciji strategije za lica s invaliditetom, čiji integralni dio čini omogućavanje nesmetanog korišćenja prava na pristup pravdi licima s invaliditetom.

Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025¹¹

Strategija uključuje principe, teorijska i praktična dostignuća u pravcu razvoja potencijala djece sa posebnim obrazovnim potrebama, ali i samog društva. Pristup je zasnovan na pravima i ima za cilj prevenciju, uklanjanje prepreka u pogledu učešća i postignuća tokom školovanja za svu djecu. Ispunjenjem principa jednakih mogućnosti kroz inkluzivno obrazovanje pruža se izbor u skladu s individualnim mogućnostima djeteta sa posebnim obrazovnim potrebama, sprovodi edukacija bez diskriminacije. Aktivno se promovira i implementira socijalni model gdje je akcenat na prilagođavanju društva i otklanjanju prepreka i barijera u okruženju, stavovima, uslugama, a ne smetnji ili teškoći u razvoju djeteta, omogućava se podrška i kontinuitet na svim nivoima za postizanje obrazovnih ishoda i individualnih karakteristika. Vodeće načelo Strategije inkluzivnog obrazovanja je promocija, zaštita, osiguranje punog i ravnopravnog učešća sve djece sa posebnim obrazovnim potrebama u inkluzivnom obrazovanju bez diskriminacije, isključivanja i na osnovu jednakosti sa drugima. Vizija Strategije inkluzivnog obrazovanja je da djeci sa posebnim obrazovnim potrebama obezbijediti dostupno, pristupačno i kvalitetno inkluzivno obrazovanje na svim nivoima. Vizija se operacionalizuje kroz strateške ciljeve orijentisane na dostupnost, pravičnost, jednakost, kontinuitet i kvalitet inkluzivnog obrazovanja.

Strategija za mlade 2017-2021¹²

Mladi ljudi u Crnoj Gori, kao lica s invaliditetom, se suočavaju sa preprekama u gotovo svim sferama života, i s tim u vezi, Strategija za mlade stavlja posebni akcenat na otklanjanje barijera za pristup tržištu rada svim mladima, ali i održivosti zaposlenja jednom kad stupe na radno mjesto, gdje je posebno potrebno istaći intersekcionalna pitanja, kao što je položaj djevojaka sa smetnjama u razvoju i pitanjima koja se odnose na njihovo stupanje na tržište rada. U tom pogledu, važno je ukazati da specifičan podatak o teško zapošljivim podgrupama kad su mladi u pitanju ne postoji, a vezano za opštu populaciju, među teško zapošljivim,

¹⁰ Strategija reforme pravosuđa 2019-2022, <https://www.gov.me/dokumenta/6174402a-e27c-4858-a60e-3307d4332fbc>

¹¹ Strategija inkluzivnog obrazovanja 2019-2025, <https://www.gov.me/dokumenta/fd79fbb0-4e6a-454b-a39f-5cdafc2b85b8>

¹² Strategija za mlade 2017-2021,

najugroženija su lica s invaliditetom, lica koja na posao čekaju preko tri godine, žene lica koja napuštaju obrazovanje prije sticanja prve kvalifikacije Strateški dokument koji se odnosi na lica s invaliditetom poseban značaj pruža unapređenju položaja mladih sa invaliditetom, čiji pristup će biti u potpunosti usaglašen sa predmetnim strateškim dokumentom koji se odnosi na mlade.

Master plan razvoja zdravstva 2015-2020¹³

Master plan razvoja zdravstva 2015-2020 sadrži prioritete usklađene sa novim strateškim dokumentom za lica s invaliditetom, pri čemu se posebna akcenat stavlja na:

Prioritet 1: nastaviti jačanje uloge centara za djecu sa posebnim potrebama na primarnom nivou zdravstvene zaštite i pružanje fizikalne terapije djeci sa posebnim potrebama i licima s invaliditetom, kao i razmotriti mogućnost integracije ovih centara sa dnevnim centrima koje osnivaju opštine na lokalnom nivou.

Strategija zaštite i unapređenja mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2019-2023¹⁴

U oblasti zaštite ljudskih prava lica s invaliditetom značajno mjesto zauzimaju lica sa psiho-socijalnim invaliditetom. U tom pogledu, prema Zaključnim razmatranjima Komiteta za prava lica s invaliditetom o inicijalnom izvještaju Crne Gore i analizi civilnog sektora, Zakon o vanparničnom postupku i Zakon o zaštiti i ostvarivanju prava mentalno oboljelih lica ne odražavaju minimalne standarde ljudskih prava koji su sadržani u Konvenciji o pravima lica s invaliditetom. Zbog toga je neophodno sprovesti nezavisnu analizu usklađenosti legislative i postojećeg režima starateljstva i zamjenskog donošenja odluka (lišavanja poslovne sposobnosti), kao i mjera zaštite koje se primjenjuju u slučaju nedobrovoljnog prijema i liječenja (prisilne hospitalizacije), lišavanja slobode na osnovu oštećenja ili pretpostavljenog oštećenja, bilo kojeg oblika medicinskog i/ili drugog naučnog istraživanja, kao i upotrebe sredstava prinude, sa relevantnom regulativom u oblasti zaštite ljudskih prava, što je Komitet i zaključio u razmatranju o inicijalnom izvještaju Crne Gore. Navedena pitanja predstavljaju ključnu tačku povezivanja između dva predmetna strateška dokumenta i biće predmet intezivnog rada na unapređenju poštovanja osnovnih ljudskih prava lica sa intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom. U prilog navedenog govore i podaci iz 2012, koji kažu da se poremećaji mentalnog zdravlja rangiraju se kao vodeći uzrok **godina života proživljenih sa invaliditetom** (YLD) u Evropi, čineći 36,1% onih koji se mogu pripisati svim uzrocima.

Prikaz usklađenosti sa postojećim međunarodnim obavezama

Ratifikacijom Konvencije o pravima lica s invaliditetom 2009. godine, Crna Gora je postala strana ugovornica i samim tim je obavezna da dosljedno primjenjuje sve odredbe ovog ugovora međunarodnog javnog prava. Komitet za prava lica s invaliditetom¹⁵, u okviru Zaključnih opservacija Crnoj Gori je evidentirao sledeće probleme:

- Potreban je napredak u vezi sa donošenjem zakona koji će biti u saglasnosti sa Konvencijom i potrebi zamjene trenutnog medicinskog modela invaliditeta sa pristupom zasnovanom na ljudskim pravima.
- U javnim budžetima nema jasnih i prepoznatljivih budžetskih linija za sprovođenje zakona, politika i programa za ostvarivanje prava lica s invaliditetom, a posebno za sprovođenje

¹³ Master plan razvoja zdravstva 2015-2020, <https://www.gov.me/dokumenta/fde2ae2d-2a46-44e2-bf7c-06fdf35f4998>

¹⁴ Strategija zaštite i unapređenja mentalnog zdravlja u Crnoj Gori 2019-2023, <https://www.gov.me/dokumenta/60af25aa-a65e-4957-84d8-e77a3182ab9b>

¹⁵ CRPD je razmotrio je inicijalni izvještaj Crne Gore (CRPD / C / MON / 1) na 340. i 341. sastanku (vidjeti CRPD / C / SR.340 i 341), održanom 17. i 18. avgusta 2017. godine.

Strategije za integraciju lica s invaliditetom“.¹⁶ Komitet preporučuje Crnoj Gori da “nastavi sa svojim naporima da redovno preispituju postojeće i nacрте zakonodavstva u redovnim i potpuno dostupnim konsultacijama sa licima s invaliditetom i njihovim reprezentativnim organizacijama“.¹⁷ Sva nadležna ministarstva trebalo bi da u okviru svojih nadležnosti redovno analiziraju usklađenost sa Konvencijom nacрта i predloga novih propisa koji se direktno tiču prava lica s invaliditetom. Savjet za prava lica s invaliditetom trebalo bi da postane okvir za redovnu provjeru usklađenosti nacрта i predloga novih propisa sa Konvencijom i konsultacije sa licima s invaliditetom preko njihovih reprezentativnih organizacija. U okviru priprema za podnošenje drugog periodičnog izvještaja Komitetu mora se ažurirati analiza usklađenosti važećih propisa sa Konvencijom.

- Potrebno je preuzeti neophodne zakonodavne amandmane kako bi se osiguralo da su sva lica s invaliditetom podjednako i potpuno zaštićena od svih oblika diskriminacije, uključujući i interseksijsku diskriminaciju“.¹⁸ Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti zaštiti žena s invaliditetom i lica s invaliditetom pripadnika etničkih i vjerskih manjina od interseksijske diskriminacije.¹⁹

Takođe, evidentiran je problem „kontinuirane diskriminacije i nasilja nad ženama i djevojčicama s invaliditetom i uglavnom nedovoljnim mjerama prevencije i obeštećenja“.²⁰ Neophodno je uključivanje žena s invaliditetom u svim fazama razvoja mjera i procesa donošenja propisa i strateških dokumenata kojima se uređuju prava i položaj žena, pojačavanje mjera zaštite žena i djevojčica s invaliditetom od svih oblika diskriminacije i nasilja u različitim okruženjima i stvaranje sigurne, osnažujuće sredine za njih. Institucije nadležne za prikupljanje podataka o invaliditetu i praćenje životnog standarda trebalo bi da razviju evidencije koje uključuju i segregisane podatke o ženama s invaliditetom. Neophodno je istraživanje položaja žena i djevojčica s invaliditetom i njihovo kontinuirano osnaživanje. Potrebna je i analiza uključenosti perspektive invaliditeta u politike i programe o rodnoj ravnopravnosti.

Pored navedenog, potrebno je pojačati napore i obezbijediti sva potrebna sredstva za eliminaciju diskriminacije i isključivanja djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju, sa posebnim akcentom na djecu koja su u riziku od interseksijske diskriminacije“.²¹ Neophodna je primjena plana podrške za djecu i porodicu kao mehanizam saradnje zdravstvenih usluga sa predškolskim ustanovama, osnovnim i srednjim školama, resursnim centrima i centrima za socijalni rad. Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti umrežavanju dnevnih centara sa sektorom obrazovanja i zdravstvene zaštite, te organizovanju obuke za djecu s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju i njihove roditelje i jačanju inkluzivnih usluga podrške u lokalnoj zajednici. Komitet je preporučio Crnoj Gori da, uzimajući Opšti komentar 1 o članu 12 Konvencije,²² “u potpunosti uskladi svoje zakonodavstvo sa Konvencijom i zamijeni sadašnje starateljstvo i zamijenjen režim odlučivanja sistemom podržanog donošenja odluka koji u potpunosti poštuju autonomiju, integritet, dostojanstvo, volju i preferencije osobe i uspostavlja transparentne i efikasne pravne lijekove za lica s invaliditetom čija je poslovna sposobnost ograničena“.²³

Posebno je identifikovan problem da većina sudskih zgrada u zemlji ostaje nepristupačna licima sa fizičkim oštećenjem. Pravna pomoć, registrovano i kvalifikovano tumačenje znakovnog jezika i dostupna usluga za Brajevu školu, kao i alternativni načini komunikacije i druge mjere za pružanje

¹⁶ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 6

¹⁷ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 7

¹⁸ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 11

¹⁹ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 10

²⁰ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 12

²¹ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 14

²² CRPD/ C / GC /1

²³ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 25

pomoći osobama sa intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom sa pristupom sudskom i upravnom postupku su nedovoljno dostupne“.²⁴

Komitet je preporučio Crnoj Gori da dopuni izborni zakon i poslovnik o radu, kako bi se omogućilo svim licima s invaliditetom pravo glasa i kandidovanje na izborima. Takođe, potrebo je obezbijediti nesmetan fizički pristup glasanju, stvoriti mehanizme kako bi se osigurala tajnost glasačkog listića bez obzira na oblik invalidnosti i dostupnost drugih izbornih materijala i informacija u pristupačnim formatima u skladu sa Opštim komentarem br. 2 o pristupačnosti.²⁵

UN ciljevi održivog razvoja

Ciljevi održivog razvoja, predstavljaju univerzalni poziv na djelovanje radi iskorenjivanja siromaštva, zaštite životne sredine i obezbjeđivanja mira i prosperiteta za sve. U oblasti zaštite lica s invaliditetom potrebno je ukazati na sledeće ciljeve na čijem ostvarenju Crna Gora radi intezivno:

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

- Do kraja 2030. eliminisati rodnu nejednakost u obrazovanju i obezbijediti jednak pristup svim nivoima obrazovanja i stručnim obukama za ranjive grupe, uključujući lica s invaliditetom, starosjedelačko stanovništvo i djecu u ranjivim situacijama.
- Izgraditi i poboljšati obrazovne objekte koji su prilagođeni djeci, licima s invaliditetom i rodnim razlikama, te obezbijediti bezbjedna, nenasilna, inkluzivna i djelotvorna okruženja za učenje za sve.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

- Do kraja 2030. postići punu i produktivnu zaposlenost i dostojanstven rad za sve žene i muškarce, što obuhvata i mlade ljude i lica s invaliditetom, kao i istu platu za rad jednake vrijednosti.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

- Do kraja 2030. osnažiti i promovisati socijalnu, ekonomsku i političku inkluziju svih, bez obzira na starost, pol, invalidnost, rasu, etničku pripadnost, porijeklo, religiju ili ekonomski, odnosno neki drugi status.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

- Do kraja 2030. omogućiti pristup bezbjednim, jeftinim, pristupačnim i održivim transportnim sistemima za sve, unapređujući bezbjednost na putevima, prije svega proširivanjem obima javnog prevoza, uz obraćanje posebne pažnje na potrebe onih koji se nalaze u ranjivim situacijama, žena, djece, lica s invaliditetom i starijih lica.
- Do kraja 2030. omogućiti univerzalni pristup bezbjednim, inkluzivnim i pristupačnim zelenim i javnim površinama, posebno za žene i djecu, starija lica i lica s invaliditetom.

Strategija Savjeta Evrope o licima s invaliditetom 2017-2023²⁶

Strateški dokument Savjeta Evrope kojim su definisani osnovni prioriteti za period 2017-2023 u oblasti zaštite prava lica s invaliditetom, je usklađen sa cjelokupnim pravnim okvirom o ljudskim pravima izrađenim u Evropskoj socijalnoj povelji, Konvencija UN-a o pravima lica s invaliditetom i Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima i osnovnim slobodama. Osnovni cilj strategije se ogleda u postizanju

²⁴ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 26

²⁵ CRPD/ C /MNE/CO/1, paragraf 54

²⁶ Strategija Savjeta Evrope o licima sa invaliditetom 2017-2023, <https://rm.coe.int/16806fe7d4>

jednakosti, dostojanstva i jednakih prilika za lica s invaliditetom. Akcenat je na obezbjeđenju nezavisnosti, slobodi izbora i punoj uključenosti lica s invaliditetom u sve sfere društvenog života. Ovo će biti postignuto kroz akitvnosti u pet prioriternih oblasti:

1. Jednakost i nediskriminacija
2. Podizanje svijesti o pravima lica s invaliditetom
3. Pristupačnosti
4. Jednakim pravima pred zakonom
5. Sloboda od eksploatacije, nasilja i zlostavljanja

Navedeni prioriteti su usklađeni sa osnovnim ciljevima i aktivnostima zastupljenim u strateškom dokumentu i predstavljaju osnovne pravce djelovanja Crne Gore u narednom petogodišnjem periodu sprovođenja javne politike.

Prikaz usklađenosti sa obavezama iz procesa pregovora sa EU

Crna Gora se obavezala da će postepeno usklađivati svoje zakonodavstvo i politike sa pravnom tekovinom EU, u skladu sa Sporazumom o stabilizaciji i pridruživanju i prioritetima partnerstva sa EU. Crna Gora je otvorila svih 35 poglavlja, a dva glavna poglavlja koja su otvorena su poglavlje 23 (reformacija pravosuđa i osnovna prava), koje između ostalog obuhvata nediskriminaciju i zaštitu marginalizovanih grupa od diskriminacije i poglavlje 24 (pravda, sloboda i sigurnost). Pregovori koji se odnose na ta poglavlja trajaće do kraja pregovaračkog procesa, što je novina koju je Evropska komisija prvi put primjenila u slučaju Crne Gore. S tim u vezi, značajno je ukazati na obaveze koje je Crna Gora preuzela u procesu pregovora sa EU, zastupljene u sledećim dokumentima:

Izveštaj Evropske komisije o napretku Crne Gore iz 2021., i 2020. godine²⁷

Izveštaj EK, u okviru Poglavlja 19 "Socijalna politika i zapošljavanje" i Poglavlja 23 "Pravosuđe i temeljna prava", je ukazao na značajne pomake koji su postignuti u prethodnom periodu u pogledu unapređenja položaja lica s invaliditetom, gdje je akcenat stavljen na sprovođenje postojećeg strateškog okvira, kao i na formiranje radne grupe sa zadatkom da nadzire implementaciju ovog plana. Ukazano je da su postojeći zakonski okvir i okvir politike konsolidovani na visokom nivou, iako sporo, pri čemu je evidentiran nedostatak dovoljnog nivoa usaglašenosti podzakonskih akata. Vlada je u junu 2020. godine usvojila predlog o osnivanju Savjeta o pravima lica s invaliditetom. Pored navedenog, istaknuti su i problemi koji se primarno ogledaju u činjenici da zakonski okvir nije u potpunosti usklađeni sa Konvencijom UN o pravima lica s invaliditetom (CRPD) i sa međunarodnim standardima, uključujući i definiciju invaliditeta. U narednom periodu je potrebno sprovesti sledeće korake u cilju dostizanja EU standarda poštovanja ljudskih prava lica s invaliditetom, i to:

- Pripremiti akcioni plan za usvajanje preporuka Komiteta UN za prava lica s invaliditetom.
- Izmjene i dopune zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom. Kroz navedene dopune teži se validaciji pravilnika o radnim centrima i objektima za zapošljavanje lica s intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom. Izveštajem je konstatovano da je navedeni pravni akt u fazi pripreme.
- Savjet za prava lica s invaliditetom se nije sastao od svog osnivanja u 2020. godini.
- Akcioni plan za adaptaciju objekata u javnoj upotrebi za lica s ograničenom mobilnošću nije implementiran u potrebnoj mjeri.

²⁷ Izveštaj Evropske komisije o napretku Crne Gore iz 2021. godine, https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/montenegro-report-2021_en

- Lica s invaliditetom se suočavaju sa različitim oblicima diskriminacije. Pandemija virusa COVID-19 je dodatno otežala položaj lica s invaliditetom, posebno u oblastima mobilnosti, pristupa javnim uslugama i informacijama, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama i obrazovanju. Poseban akcenat je na nedostacima u pogledu uključenosti prava lica s invaliditetom u okviru svih javnih sektora i politika. Međutim, važno je ukazati da je reforma Nacionalnog sistema za utvrđivanje invaliditeta u toku. Takođe, izvještaj konstatuje nedostatak strategija koje adresiraju višestruku diskriminaciju žena i djevojčica s invaliditetom, de-institucionalizaciju i održivo finansiranje porodica i djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju.

Izvještaj EK iz 2020. godine²⁸

- Pravo na korišćenje znakovnog jezika nije pohranjeno u zakonu i faktor je diskriminacije u smislu pristupa državnoj upravi i komunikacije.
- Ograničena dostupnost obuke za tumače za znakovni jezik i instruktore u Crnoj Gori.
- Konkretni koraci su preduzeti 2019. i 2020. godine da bi se poboljšao pristup za lica s invaliditetom javnim objektima i institucijama, ali napredak u tretmanu socijalno ugroženih osoba i lica s invaliditetom je nedovoljan. Postojeće zakonske odredbe tek treba djelotvorno implementirati da bi se obezbijedilo sistematično sprovođenje njihovih prava.
- Obavezne mjere koje treba da implementiraju javne institucije, uprave i lokalni organi treba strogo da se prate u ključnim sektorima kao što su prosvjeta, saobraćaj, zapošljavanje, medicinska pomoć i tuđa njega, zdravstvena i socijalna zaštita, pravda i pravna zaštita. Pristup biračkim mjestima ostaje pitanje za brigu.
- Fond za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom još uvijek ne ostvaruje neophodni uticaj, a s njim povezani nacrt zakona još uvijek treba revidirati. Zbog toga još nije usvojen pravilnik kojim se propisuje niz odredaba o radu lica s invaliditetom, dok potpuna transparentost u radu fonda još uvijek nije uspostavljena.

Lica s invaliditetom se suočavaju sa različitim oblicima diskriminacije. Pandemija virusa COVID-19 je dodatno otežala položaj lica s invaliditetom, posebno u oblastima mobilnosti, pristupa javnim uslugama i informacijama, zapošljavanju, zdravstvenim uslugama i obrazovanju. Poseban akcenat je na nedostacima u pogledu uključenosti prava lica s invaliditetom u okviru svih javnih sektora i politika. Međutim, važno je ukazati da je reforma Nacionalnog sistema za utvrđivanje invaliditeta u toku. Takođe, izvještaj konstatuje nedostatak strategija koje adresiraju višestruku diskriminaciju žena i djevojčica s invaliditetom, de-institucionalizaciju i održivo finansiranje porodica i djece sa invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju.

Privremena mjerila za poglavlje 23

U okviru privremenih mjerila za poglavlje 23 jasno su definisane obaveze koje Crna Gora mora ispuniti u cilju dobijanja samih završnih mjerila. S tim u vezi, obaveze koje se odnose na lica s invaliditetom se ogledaju primarno kroz efikasnu sudsku i institucionalnu zaštitu ljudskih prava, pri čemu je poseban značaj pružen organizaciji obuka nosilaca sudskih i tužilačkih funkcija, kao i ostalim državnim službenicima. Takođe, Crna Gora je posvećena ispunjenju preuzetih obaveza, primarno kroz Akcioni plan za Poglavlje 23, koji je donešen 2015. godine, gdje su sve predviđene aktivnosti koje se odnose na lica s invaliditetom ispunjene, ili se nalaze u finalnim fazama realizacije. U okviru Poglavlja 19 primarni akcenat je stavljen na izmjene i dopune zakona u oblasti zabrane diskriminacije, u politici zapošljavanja i socijalnoj politici, pri čemu je poseban značaj pružen jačanju administrativnih kapaciteta Ombudsmana i drugih državnih organa u navedenoj oblasti.

²⁸ Izvještaj Evropske komisije o napretku Crne Gore iz 2020. godine, <https://www.gov.me/dokumenta/cc67577c-0e8f-4a55-a8c2-7d808de62d82>

EU Strategija za prava lica s invaliditetom 2021-2030²⁹

Strategije je usvojena 2021. godine i primarno definiše viziju i daje smjernice različitim organima EU i državama članicama koje mjere bi trebalo da preduzmu radi garantovanja ravnopravnosti i punog učešća građana i građanki s invaliditetom u društvima zemalja članica EU. Smjernice vode računa o podjeli nadležnosti između različitih organa EU i država članica i predstavljaju svojevrsan putokaz u reformi unutrašnjeg pravnog sistema zemalja kandidata. Strategija bi trebalo da posluži sprovođenju Konvencije o pravima lica s invaliditetom pošto je EU strana ugovornica Konvencije. EU priznaje da se lica s invaliditetom i dalje suočavaju sa značajnim preprekama u pristupu zdravstvenoj zaštiti, obrazovanju, zapošljavanju, aktivnostima u slobodno vrijeme, učešću u političkom životu. Pandemija Covid-19 uvećala je neravnopravnost i prepreke sa kojima se ova lica suočavaju. Cilj ove strategije EU jeste da poboljša živote lica s invaliditetom, kako unutar, tako i izvan EU. Pošto pristupačnost osnažuje lica s invaliditetom i predstavlja preduslov za njihovo učešće u društvu na jednakim osnovama sa drugim građanima, Crna Gora kao zemlja kandidat za članstvo u EU u obavezi je da uskadi svoj pravni okvir sa propisima EU i dosledno sprovodi:

- Direktivu EK o pristupačnosti koje se odnose na proizvode i usluge³⁰
- Direktivu o pristupačnosti veb sadržaja³¹
- Kodeks elektronskih komunikacija³²
- Direktivu o audio- vizuelnim medijskim servisima³³
- Propise o pravima putnika sa ograničenom pokretljivošću u vazdušnom, železničkom, pomorskom i autobuskom saobraćaju na zaštitu od diskriminacije i besplatnu pomoć pri ukrcavanju.³⁴

Ministarstvo javne uprave u cilju ispunjenja ove direktive - direktiva o pristupačnosti veb sadržaja prepoznalo je primjenu standarda e-pristupačnosti u okviru Pravilnika o standardima pristupačnosti („Službeni list CG“, br.105/2020 od 29.10.2020.godine), odnosno Zakona o elektronskoj upravi. Tokom 2022. godine, biće izvršena migracija sajtova organa državne uprave koji se trenutno nalaze na staroj tehnološkoj platformi na novi portal Vlade gov.me, kako bi i ti sajtovi, u dijelu e-pristupačnosti bili usklađeni sa Zakonom o elektronskoj upravi i Pravilnikom o standardima pristupačnosti.

Pored navedenog, obezbjeđenje uslova za samostalan život, kvalitetne službe podrške i službe za zapošljavanje, pristupačno i inkluzivno stanovanje, mogućnost doživotnog učenja za odrasle, adekvatna socijalna zaštita i ojačana socijalna ekonomija su nezamjenjivi za dostojan život svih lica s invaliditetom. I stara i mlada lica s invaliditetom imaju jednako pravo na samostalan život i uključenost u lokalnu zajednicu, sa jednakim pravom da izaberu gdje će, sa kim i kako živjeti. Samostalni život iziskuje raznovrsniji pejzaž kvalitetnih, pristupačnih i priuštivih usluga u lokalnoj zajednici usmjerenih na pojedinca i porodicu.

²⁹ EU Strategija za prava lica s invaliditetom 2021-2030,

https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_21_810

³⁰ Direktiva EK o pristupačnosti koje se odnose na proizvode i usluge, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0882>

³¹ Direktiva o pristupačnosti web sadržaja, <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2016/2102/oj>

³² Kodeks elektronskih komunikacija, <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/library/proposed-directive-establishing-european-electronic-communications-code>

³³ Direktiva o audio-vizuelnim medijskim servisima, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=celex%3A32010L0013>

³⁴ EU propisi o pravima putnika sa ograničenom pokretljivošću, https://europa.eu/youreurope/citizens/travel/transport-disability/reduced-mobility/index_en.htm

Pošto se lica s invaliditetom suočavaju sa preprekama i izazovima na otvorenom tržištu rada koje nije dovoljno inkluzivno, Preporuka Saveta za stručno obrazovanje i usavršavanje pozivaju zemlje članice da osmisle programe stručnog obrazovanja i usavršavanja koji će biti pristupačni i inkluzivni za lica sa invaliditetom. Isto važi i za zemlje kandidate poput Crne Gore. Neophodno je usvojiti propise koji propisuju obezbeđivanje razumnih adaptacija na radnom mjestu kroz proces mjera profesionalne rehabilitacije i predviđanje sankcija za odbijanje pružanja razumnih adaptacija.

Nacionalni pravni okvir koji tretira položaj lica sa invaliditetom

Član 9 Ustava Crne Gore³⁵ predviđa da "ratifikovani i objavljeni međunarodni sporazumi i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava čine sastavni dio nacionalnog pravnog poretka, imaju primat nad domaćim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada odnose uređuju drukčije od unutrašnjeg zakonodavstva". Takođe, članom 6 se garantuje zaštita ljudskih prava i sloboda. Pored navedenog, Ustav Crne Gore (član 8) sadrži opštu zabranu neposredne i posredne diskriminacije po bilo kom osnovu. Pored toga, član 7 Ustava kaže da je „zabranjeno izazivanje ili podsticanje mržnje ili netrpeljivosti po bilo kom osnovu“. Članom 18 se jemči ravnopravnost žene i muškarca i razvija politika jednakih mogućnosti, pri čemu je značajno ukazati i na član 64, stav 3 kojim se propisuje da uz omladinu i žene, osobe s invaliditetom uživaju posebnu zaštitu na radu. Ustava stavlja poseban akcenat na potrebu predviđanja mjera afirmativne akcije u cilju postizanja ravnopravnosti.

Ustav izričito garantuje posebnu zaštitu lica sa invaliditetom (član 68). Ostale odredbe Ustava sadrže garancije jednakosti pred zakonom bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo (član 17) i jednaku zaštitu prava i sloboda (član 19). Članom 55 Ustava zabranjuje se kršenje zajemčenih sloboda i prava ili izazivanje nacionalne, rasne, vjerske i druge mržnje i netrpeljivosti.

Zakon o zabrani diskriminacije³⁶

Zakon o zabrani diskriminacije, pored definisanja samog pojma diskriminacije i posebnih oblika koji postoje, konstituše trostruku obavezu: zabrane i zaštitu od diskriminacije, ali i promociju jednakosti koja se ostvaruje u skladu sa ovim zakonom. Osim toga, zakonom je jasno definisano da na zabranu i zaštitu od diskriminacije, kao i na promociju jednakosti primjenjuju se i odredbe drugih zakona kojima se uređuje zabrana i zaštita od diskriminacije po pojedinim osnovama ili u vezi sa ostvarivanjem pojedinih prava (čl.1 Zakona), gdje je u narednom pasusu zasebno tretiran Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, kao posebni pravni akt koji tretira prava i položaj lica sa invaliditetom.

Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom³⁷

Ovim zakonom uređuje se zabrana i zaštita od diskriminacije lica s invaliditetom, kao i promocija jednakosti tih lica sa drugim licima. Vrlo je važno ukazati da je navedeni zakonski akt u velikoj mjeri usklađen sa UN Konvencijom o pravima lica s invaliditetom, kao i da sadrži jasne definicije lica s invaliditetom, zabrane diskriminacije lica s invaliditetom, kao i oblika diskriminacije sa kojima se ta lica suočavaju. Pored navedenog, zakonom su jasno definisane nadležnosti resornog ministarstva, sprovođenje inspekcijuskog nadzora, kao i osnovne kaznene odredbe. U narednom periodu je potrebno staviti poseban akcenat na dalje usklađivanje predmetnog zakona sa relevantnim međunarodnim

³⁵ Ustav Crne Gore, <https://www.skupstina.me/me/ustav-crne-gore>

³⁶ Zakon o zabrani diskriminacije, <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zabrani-diskriminacije.html>

³⁷ Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, <http://www.skolskiportal.edu.me/Inkluzivno%20obrazovanje/Zakon%20o%20zabrani%20diskriminacije%20lica%20sa%20invaliditetom.pdf>

standardima, kao i na usklađivanje drugih zakonskih akata koji direktno ili indirektno proizvode efekte na lica sa invaliditetom sa samom Zakonom o zabrani diskriminacije.

Zakon o kretanju lica s invaliditetom uz pomoć psa pomagača³⁸

Ovim zakonom uređuje se pravo lica s invaliditetom da sa psom pomagačem koristi prevozna sredstva u drumskom, željezničkom, pomorskom i vazdušnom saobraćaju, kao i pravo na slobodan pristup i boravak na javnom mjestu i slobodan pristup i boravak u radnom prostoru.

Zakon o povlastici na putovanje lica s invaliditetom³⁹

Predmetnim zakonom definisano je pravo lica s invaliditetom na povlasticu za putovanja u drumskom i željezničkom saobraćaju, u toku kalendarske godine. Navedeno pravo se primarno odnosi na povlasticu na putovanje od mjesta stanovanja do mjesta rada, kao i povratak u mjesto stanovanja.

Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom⁴⁰

Ovim zakonom uređuje se način i postupak ostvarivanja prava na profesionalnu rehabilitaciju lica s invaliditetom, mjere i podsticaji za njihovo zapošljavanje, način finansiranja i druga pitanja od značaja za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom.

Drugi posebni zakonski akti od značaja za politiku koja se odnosi na lica s invaliditetom:

- Krivični zakonik Crne Gore
- Zakon o medijima
- Zakon o elektronskim medijima
- Zakon o javnim okupljanjima i javnim priredbama
- Zakon o zaštiti potrošača
- Zakon o uređenju prostora i izgradnji objekata
- Zakon o bezbjednosti saobraćaja na putevima
- Zakon o elektronskim komunikacijama
- Zakon o slobodnom pristupu informacijama
- Zakon o javnim radio-difuznim servisima Crne Gore
- Zakon o prevozu u drumskom saobraćaju
- Zakon o putevima
- Zakon o sigurnosti pomorske plovidbe
- Zakon o pravima putnika u pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi
- Zakon o bezbjednosti, organizaciji i efikasnosti željezničkog prevoza
- Zakon o državnim službenicima i namještenicima
- Zakon o parničnom postupku
- Zakon o opštem upravnom postupku
- Porodični zakon
- Zakon o vanparničnom postupku
- Zakon o zdravstvenoj zaštiti
- Zakon o zdravstvenom osiguranju
- Zakon o pravima pacijenata
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti
- Zakon o socijalnom stanovanju
- Zakon o izvršenju kazni zatvora, novčane kazne i mjera bezbjednosti
- Opšti zakon o obrazovanju i vaspitanju
- Zakon o predškolskom vaspitanju i obrazovanju
- Zakon o stručnom obrazovanju
- Zakon o visokom obrazovanju

³⁸ Zakon o kretanju lica sa invaliditetom uz pomoć psa pomagača, <https://www.gov.me/dokumenta/1a75cae8-edf4-4426-b290-33a4a662ff16>

³⁹ Zakon o povlastici na putovanje lica sa invaliditetom, <https://www.gov.me/dokumenta/71fecb62-f38a-43f3-b759-fec476fe4ec0>

⁴⁰ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2018/01/Zakon-o-profesionalnoj-rehabilitaciji-i.pdf>

- Zakon o vaspitanju i obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama
- Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći
- Zakon o obligacionim odnosima i osnovama svojinsko-pravnih odnosa u vazdušnom saobraćaju,
- Zakon o krivičnom postupku,
- Zakon o penzijskom i invalidskom osiguranju,
- Zakon o porezu na upotrebu putničkih motornih vozila, plovnih objekata, vazduhoplova i letilica
- Zakon o porezu na dodatu vrijednost, Carinski zakon,
- Zakon o postupanju prema maloljetnicima u krivičnom postupku
- Zakon o naknadi štete žrtvama krivičnih djela nasilja
- Zakon o uslovima za objavljivanje privatnih dnevnika, pisama, portreta, fotografija, filmova i fonograma
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti
- Zakon o uslovima i postupku za prekid trudnoće
- Zakon o gimnaziji
- Zakon o stručnom obrazovanju
- Zakon o bibliotečkoj djelatnosti
- Zakon o kinematografiji
- Zakon o muzejskoj djelatnosti
- Zakon o radu
- Zakon o volonterskom radu
- Zakon o izboru odbornika i poslanika
- Zakon o političkim partijama
- Zakon o nevladinim organizacijama
- Zakon o kulturi
- Zakon o sport
- Zakon o mladima
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodi

Analiza stanja

Konvencija UN o pravima lica s invaliditetom pruža definiciju invaliditeta kao razvojnog društvenog koncepta i definiciju lica s invaliditetom navodeći da su:

“lica s invaliditetom ona lica koja imaju dugoročna fizička, mentalna, intelektualna i/li senzorna oštećenja koja u sadejstvu s različitim barijerama mogu otežati njihovo puno i efektivno učešće u društvu na osnovu jednakosti s drugima.”

S tim u vezi, u praksi se srijeću različiti termini kao što su lica s invaliditetom, osobe sa invaliditetom, kategorisana lica, invalidna lica, invalidi, lica smanjene pokretljivosti, i sl., gdje se svi označavaju kao lica s invaliditetom. Takođe, strateški dokument je kao polaznu osnovu prihvatio i sadrži dvije osnovne definicije invaliditeta zastupljene u nacionalnom pravnom okviru, i to:

- Zakonu o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom⁴¹ koji je usvojio definiciju zastupljenu u Konvenciji UN-a i definiše da je lice s invaliditetom ono lice “koje ima dugoročna fizička, mentalna, intelektualna ili senzorna oštećenja, koja u sadejstvu sa različitim barijerama mogu otežati puno i efektivno učešće ovog lica u društvu na osnovu jednakosti sa drugima”.
- Zakonu o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom⁴² koji sadrži sljedeću definiciju: “lice s invaliditetom u smislu ovog zakona, je lice sa trajnim posljedicama tjelesnog, senzornog, mentalnog ili duševnog oštećenja ili bolesti, koje se ne mogu otkloniti liječenjem ili medicinskom rehabilitacijom, a koje se suočava sa socijalnim i drugim ograničenjima, koja su od uticaja na radnu sposobnost i mogućnost zapošljavanja, održavanja zaposlenja i napredovanja u njemu i koje nema mogućnosti ili ima smanjene mogućnosti da se, pod ravnopravnim uslovima, uključi na tržište rada”.

U tom pogledu, struktura analize stanja je bazirana na sledećim poglavljima koji se odnose na različite oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom.

STRUKTURA ANALIZE STANJA

Diskriminacija i višestruka diskriminacija lica s invaliditetom

⁴¹ Član ?? Zakona o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom

⁴² Član ??, Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom

Diskriminacija i višestruka diskriminacija lica s invaliditetom

Kada govorimo o samoj diskriminaciji lica s invaliditetom važno je napraviti jasnu razliku između više oblika diskriminacije sa kojima se suočavaju ova lica, gdje je primarni akcenat na podjeli na posrednu (indirektnu) i neposrednu (direktnu) diskriminaciju. Od posebnog značaja za politiku lica s invaliditetom je podjela na višestruku, intersekcijku (kao poseban oblik višestruke), ponovljenu i produženu diskriminaciju.

Prema Zakonu o zabrani diskriminacije (član 2)⁴³, diskriminacija predstavlja:

„svako pravno ili faktičko pravljenje razlike ili nejednako postupanje, odnosno propuštanje postupanja prema jednom licu, odnosno grupi lica u odnosu na druga lica, kao i isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva nekom licu u odnosu na druga lica, koje se zasniva na rasi, boji kože, nacionalnoj pripadnosti, društvenom ili etničkom porijeklu, vezi sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jeziku, vjeri ili uvjerenju, političkom ili drugom mišljenju, polu, promjeni pola, rodnom identitetu, seksualnoj orijentaciji i/ili interseksualnim karakteristikama, zdravstvenom stanju, invaliditetu, starosnoj dobi, imovnom stanju, bračnom ili porodičnom stanju, pripadnosti grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugim ličnim svojstvima“.

Višestruka diskriminacija predstavlja oblik diskriminacije koji je učinjen prema istom licu s invaliditetom ili grupi lica po više osnova – ličnih svojstava istovremeno. Odnosi se na situaciju u kojoj osoba doživljava diskriminaciju po dva ili više osnova, što kao posljedicu ima diskriminaciju koja je složena ili pogoršana. Višestruka diskriminacija se zasniva na kumulativnim ličnim svojstvima lica ili grupe lica prema kojima se ispoljava.⁴⁴

⁴³ Zakon o zabrani diskriminacije, član 2, <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-zabrani-diskriminacije.html>

⁴⁴ Savjet Evrope, “Intersectionality and Multiple Discrimination”, <https://www.coe.int/en/web/gender-matters/intersectionality-and-multiple-discrimination>

Interseksijska diskriminacija je poseban oblik višestruke diskriminacije, koja se događa zbog nekoliko različitih osobina, karakteristika ili identiteta, koji su međusobno povezani, preklapaju se i neodvojivi su jedan od drugog. Osnovi ovog oblika diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom, pored samog invaliditeta, jesu starosna dob, etničko, autohtono, nacionalno ili društveno porijeklo, rodni identitet, političko ili drugo mišljenje, rasu, status izbjeglice, migranta ili tražioca azila, religiju, pol i seksualnu orijentaciju.

Specifičan oblik diskriminacije prema licima s invaliditetom je govor mržnje i omalovažavanje, kao i segregacija i grupisanje. Oba ova oblika definisana su Zakonom o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom. Govor mržnje i omalovažavanje može biti manifestovano u primjerima kao što je korišćenje neprikladne, degradirajuće i omalovažavajuće terminologije kojom se oslovljavaju lica s invaliditetom, dok segregacija i grupisanje predstavljaju pojave u oblasti obrazovanja i socijalne zaštite kao što su posebna odjeljenja u redovnim školama, ili usmjeravanje grupe djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u isto odjeljenje, smještaj lica s invaliditetom u ustanovama.

S tim u vezi, u narednom potpoglavlju su prikazani prethodno postignuti rezultati u borbi protiv svih oblika diskriminacije i višestruke diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom.

Strategija za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2017-2021

Obezbjedeње ravnopravnosti, borba protiv svih oblika diskriminacije i društvena inkluzija lica s invaliditetom predstavljaju jasnu obavezu države i svih aktera koji učestvuju u kreiranju i primjeni pravnog okvira i javnih politika. U prethodnom periodu sprovođenja javne politike stvorena su djelimične zakonodavne pretpostavke za inkluziju i ostvarivanje prava lica s invaliditetom na osnovu jednakosti sa drugima, međutim, navedene normativne garancije nijesu obezbijedile da lica s invaliditetom u Crnoj Gori žive samostalno, obrazuju se, zarađuju i učestvuju u životu zajednice u punom kapacitetu i bez barijera. Postignuti napredak predstavlja prvi korak u procesu obezbjeđenja ravnopravnog učešća lica s invaliditetom u životu zajednice i de facto jednakosti, pri čemu je poseban akcenat na potrebi daljeg usklađivanja nacionalnog zakonodavstva sa Konvencijom UN-a o pravima lica s invaliditetom.

U pogledu posebnih oblasti i ciljeva u prethodnom periodu sprovođenja strateškog dokumenta, važno je ukazati da je u oblasti **pristupačnosti** napravljen značajan iskorak u pogledu unapređenja postojećeg zakonskog okvira kojim se teži omogućavanju većeg nivoa svih oblika pristupačnosti licima s invaliditetom, međutim, značajni problemi koji se odnose na nivo pristupačnosti javnih objekata i površina i dalje postoje.

Kada govorimo o **poslovnoj sposobnosti lica s invaliditetom**, Zakon o vanparničnom postupku je djelimično usklađen sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, na način što su unaprijeđene procesne radnje u postupku oduzimanja poslovne sposobnosti licu prema kome je pokrenut postupak oduzimanja poslovne sposobnosti. Međutim, dodatne aktivnosti u vezi usaglašavanja i sprovođenja pravnih akata nisu realizovane, što za posljedicu ima da se lica s invaliditetom i dalje suočavaju sa veoma visokim nivoom diskriminacije u postupcima za oduzimanje poslovne sposobnosti.

U okviru oblasti **socijalne zaštite** postignuti rezultati se ogledaju kroz povećanje broja licenciranih pružalaca usluga. U narednom periodu poseban akcenat mora biti stavljen na omogućavanju licima s invaliditetom da ostvare u većoj mjeri socijalna prava garantovana relevantnim pravnim aktima. **Oblast obrazovanja** predstavlja segment javne politike gdje dostupna istraživanja pokazuju da se lica s invaliditetom suočavaju sa najmanjim nivoom diskriminacije u poređenju sa drugim oblastima, kao i oblast

gdje nadležne institucije preduzimaju aktivne mjere u cilju konstantnog poboljšanja položaja lica s invaliditetom.

Veoma je važno istaći da je u prethodnom periodu **Zakon o radu harmonizovan sa Direktivama Evropske komisije i usklađen sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom i Konvencijom UN o pravima lica s invaliditetom.**

Oblast zdravstva predstavlja oblast gdje se lica s invaliditetom suočavaju sa veoma ozbiljnim preprekama prilikom korišćenja svojih prava. Značajan problem prilikom realizacije strateškog dokumenta se ogledao u činjenici da potrebne izmjene zakonskog okvira u ovoj oblasti nisu sprovedene, čime je u velikoj mjeri otežan pristup zdravstvenoj zaštiti licima s invaliditetom.

Izmjene i dopune **Zakona o izboru odbornika i poslanika i Zakona o političkim partijama** koje su trebale da omoguće primjenu instituta afirmativne akcije za lica s invaliditetom nisu sprovedene, zbog čega je potrebno jasno ukazati da problem adekvatne političke zastupljenosti lica s invaliditetom i dalje ostaje neriješen.

Ministarstvo javne uprave je u saradnji sa Generalnim sekretarijatom Vlade i kompanijom Fleka razvilo novi portal Vlade u skladu sa najboljim praksama vodećih digitalnih platformi vladinih institucija u svijetu. Portal predstavlja glavni komunikacioni kanal Vlade i ministarstava i pružiće potpuno novo korisničko i vizuelno iskustvo, koje se ogleda u unificiranom onlajn nastupu ministarstava i organa državne uprave. Po prvi put je obezbijeđena puna primjena standarda pristupačnosti preporučena Zakonom o elektronskoj upravi, kao i mogućnost čitanja sadržaja.

U prethodnom periodu **5 od 24 opštine u Crnoj Gori su donijele Lokalne akcione planove**, što jasno ukazuje na potrebu većeg nivoa angažovanosti lokalnih samouprava u garantovanju prava i unapređenju položaja lica s invaliditetom.

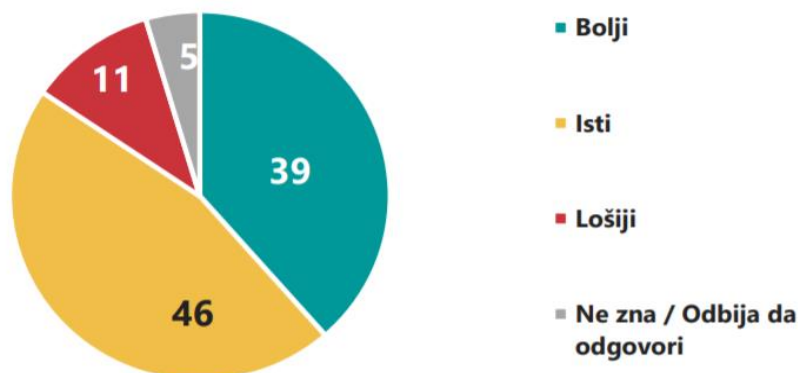
Istraživanje Udruženja mladih sa hendikepom⁴⁵ koje je pripremljeno 2021. godine, pokazalo je da većina učesnika ankete smatra da je položaj lica s invaliditetom, u poslednjoj deceniji unaprijeđen, ali da još uvijek nije na potrebnom nivou. Istraživanje je pokazalo da je pozitivno zakonodavstvo unaprijeđeno, odnosno da postoje osnovne garancije u većini oblasti života od značaja za lica s invaliditetom, činjenicu da su pitanja vezana za invaliditet bitno zastupljenija tema u javnosti, pa samim tim je uočljiva veća vidljivost, odnosno zastupljenost i aktivnosti lica s invaliditetom. Navedena tvrdnja je potvrđena i kroz istraživanje koje je sproveo Centar za građansko obrazovanje (CGO), 2020. godine⁴⁶, koje ukazuje da značajan broj građana smatra da je došlo do određenog poboljšanja položaja lica s invaliditetom, međutim, većina učesnika istraživanja smatra da nije došlo do dovoljno ambicioznog iskoraka u poštovanju prava lica s invaliditetom i suzbijanju postojećih oblika diskriminacije.

⁴⁵ Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, "Istraživanje o sprovođenju preporuka Komiteta UN o pravima OSI", <http://umhcg.com/publikacije/>

u vezi s članom 19 Konvencije (Samostalni život i uključenost u zajednicu)

⁴⁶ Centar za građansko obrazovanje, "Za jednakost OSI-Stavovi prema osobama sa invaliditetom", http://media.cgo-cce.org/2020/03/CGO_Odnos-prema-osobama-s-invaliditetom-FF.pdf

Ukupna ciljna populacija

Grafik 3: Blizu polovine građana/ki procjenjuje da je položaj lica s invaliditetom u Crnoj Gori isti u odnosu na prije pet godina. Ovaj stav je mnogo prisutniji kod građana/ki koji žive u južnom regionu. S druge strane, više od trećine građana smatra da se položaj poboljšao, a među onima koji imaju takvu procjenu dominiraju građani/ke sa sjevera i oni sa visokim nivoom obrazovanja.

U ovom segmentu je potrebno istaći da su u periodu 2018-2020⁴⁷ sprovođenja javne politike uložena značajna sredstva u cilju finansiranja projekata i programa NVO i ko-finansiranje EU projekata za zaštitu lica s invaliditetom, i to:

	Opredijeljeno	Raspodijeljeno
2018	850.905,35 eura	850.905.35 eura
2019	942.544,40 eura	942.543.03 eura
2020	1.000.325,20 eura	962.045.00 eura

Kao resori koji su raspolagali opredijeljenim sredstvima, javljaju se tadašnja:

- Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava- 49,5%
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja- 43,92%
- Ministarstvo saobraćaja i pomorstva- 6,58%

Takođe, važno je ukazati i na preporuke Komiteta UN za prava lica s invaliditetom⁴⁸, u dijelu koji se odnosi na pitanja tretirana Članom 5 Konvencije “Jednakost i nediskriminacija”, koji je ukazao na postojanje veoma malog broja primjedbi zasnovanih na diskriminaciji, što može ukazati na nedovoljnu upućenost među stanovništvom, posebno lica s invaliditetom, o pravima iz Konvencije i raspoloživim mjerama koje se tiču primjedaba u vezi sa diskriminacijom, kao i nedostatku povjerenja u pravosudni sistem. Pored navedenog, Komitet je ukazao na nedostatak efikasne zaštite lica s invaliditetom, koje mogu biti žrtve interseksijske diskriminacije, kao što su lica s invaliditetom koje pripadaju različitim etničkim grupama, uključujući Rome i Egipćane, izbjeglice, tražioce azila ili interno raseljena lica.

Međutim, potrebno je istaći da je u prethodnom periodu sprovođenja politike zabilježen blagi porast pritužbi pred institucijom Zaštitnika ljudskih prava i sloboda (2019-24 i 2020-14, 2021-14), u odnosu na

⁴⁷ Izvještaj o realizaciji javnih konkursa i odobrenih projekata u skladu sa Zakonom o NVO u 2022. godini, <https://www.gov.me/dokumenta/1f953604-2890-41ca-b46f-b893a4ed2dee>

⁴⁸ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore”, član 5 “Jednakost i nediskriminacija”, <https://www.gov.me/dokumenta/6d600a44-0283-40ac-9d7e-8eaa1c460bb1>

prethodni dvogodišnji izvještaj, gdje je konstatovano da je pomjeren fokus pritužbi zbog diskriminacije koji je dominantno bih zastupljen u oblasti nepristupačnosti fizičke sredine, na slučajeve diskriminacije i u drugim oblastima (zdravstvena zaštita, socijalna zaštita, pristup dobrima i uslugama).

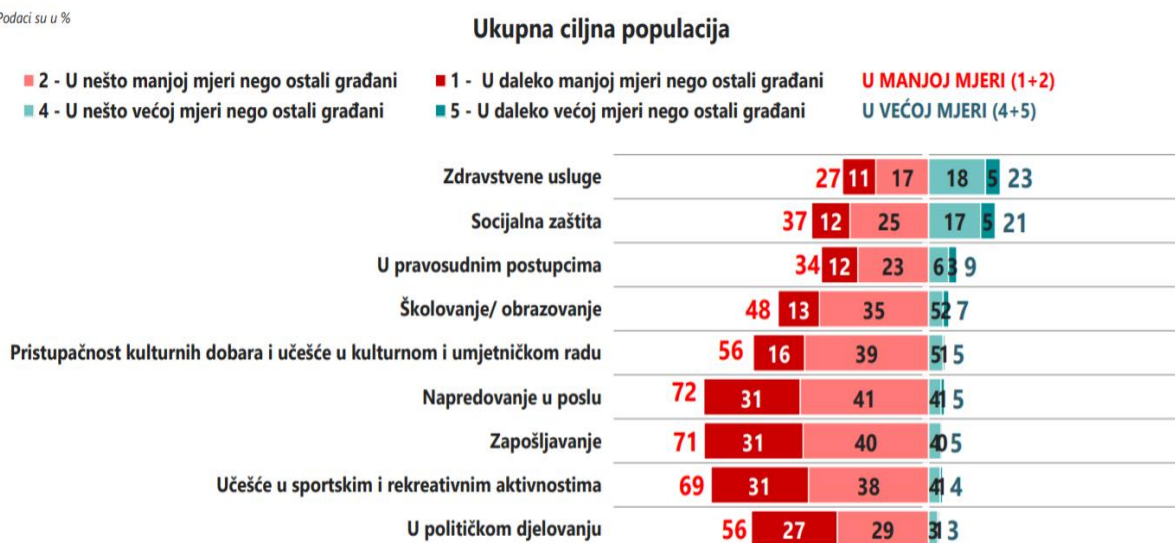
Značajno je ukazati i da je u prethodnom periodu nastavljen rad na harmonizaciji propisa, gdje je potrebno istaći Zakon o pravima putnika u pomorskoj i unutrašnjoj plovidbi kao i Zakon o zaštiti potrošača. Pored navedenog, usvojen je Pravilnik o tehničkim specifikacijama interoperabilnosti koje se odnose na pristupačnost željezničkog sistema licima s invaliditetom i osobama sa smanjenom pokretljivošću

U oblasti obrazovanja potrebno je istaći izradu revidiranog modela usmjeravanja i podrške na način što je izmijenjen i dopunjen je Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece sa posebnim obrazovnim potrebama. Takođe, Zakon o radu u potpunosti harmonizovan sa Direktivama EK i usklađen sa Zakonom o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom i Konvencijom UN, na koji način je ispunjen operativni cilj u ovoj oblasti kada je harmonizacija propisa u pitanju.

Kada govorimo i pravnom okviru, analiza ključnih nedostataka je pokazala da anti-diskriminatorni zakoni (Zakon o zabrani diskriminacije i Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom) ne pružaju u dovoljnoj mjeri djelotvornu zaštitu od višestruke i interseksijske diskriminacije lica s invaliditetom. Navedene zakone je potrebno unaprijediti u dijelu koji se odnosi na pravo lica s invaliditetom da traže zaštitu od diskriminacije po osnovu invaliditeta kada nije obezbijeđena razumna adaptacija. Takođe, potrebno je izmijeniti Zakon o zabrani diskriminacije, u dijelu koji se odnosi na propisivanje roka za podnošenje tužbe za zaštitu od diskriminacije koji će biti jednak rokovima predviđenim u drugim slučajevima povrede ličnih prava.

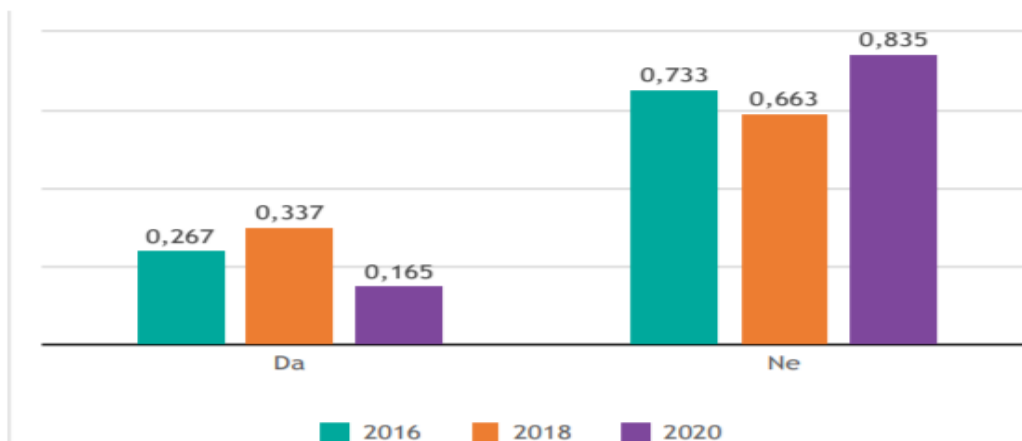
U pogledu nivoa ostvarenja prava lica s invaliditetom u različitim oblastima, istraživanje CGO-a pokazuje da lica s invaliditetom u brojnim oblastima ne uspijevaju da ostvare svoja prava u jednakoj mjeri kao ostali građani:

Podaci su u %

Grafik 4: To se posebno odnosi na mogućnosti napredovanja na poslu, zapošljavanja i učestvovanje u sportskim i rekreativnim aktivnostima, ali je izraženo i u političkom djelovanju i pristupačnosti kulturnoj ponudi. Zabrinjavajuće je i da se ograničenja za OSI još uvijek značajno vide i u obrazovnom procesu.

Kada govorimo o višestrukoj diskriminaciji značajno je ukazati i na položaj romske i egipćanske populacije, koja se pored različitih oblika diskriminacije sa kojima se suočava kao jedna od najugroženijih manjinskih zajednica, suočava i sa primjerima diskriminacije određenih članova ove populacije po osnovu invaliditeta. Istraživanje o socio-ekonomskom položaju Roma i Egipćana⁴⁹ koje je sproveo DeFacto pokazuje da čak 16.5% učesnika istraživanja iz romskih i egipćanski naselja tvrdi da u njihovoj porodici živi bar jedna osoba koja ima teško zdravstveno stanje ili invaliditet.

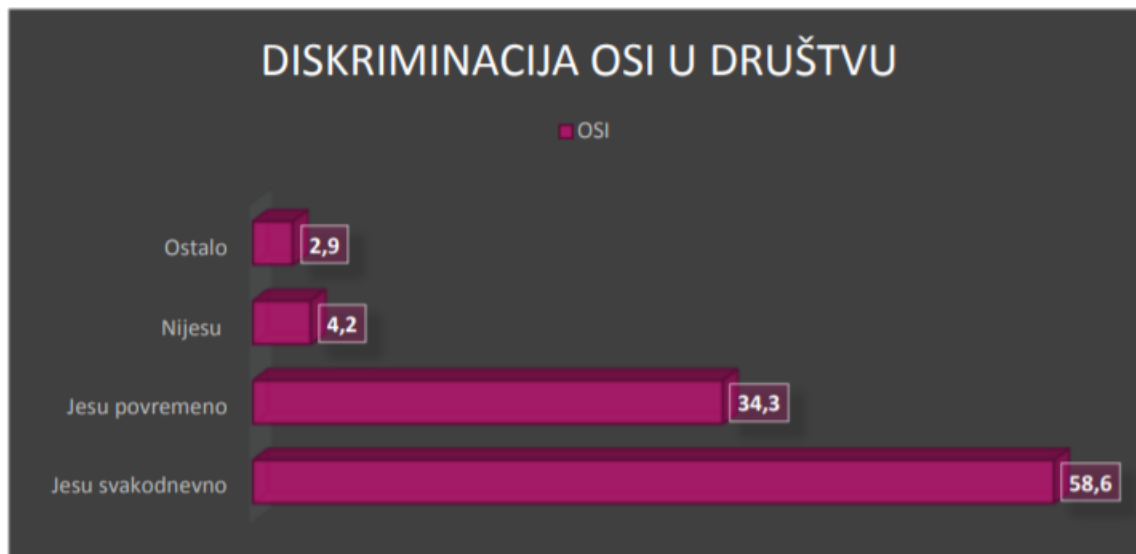

Grafik 5: Procenat osoba teškog zdravstvenog stanja i-ili lica s invaliditetom među Romima i Egipćanima

Pored navedenog, značajno je istaći i istraživanje o diskriminaciji lica s invaliditetom koje je sproveo Savez slijepih Crne Gore 2019. godine⁵⁰, koje ukazuje da većina učesnika smatra da lica s invaliditetom predstavljaju najugroženiju i najmarginalizovaniju grupu građana, koja se suočava sa različitim oblicima diskriminacije na svakodnevnom nivou.

⁴⁹ "Socio-ekonomski položaj Roma i Egipćana u Crnoj Gori", Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, DeFacto, <https://www.gov.me/dokumenta/ac3e91ce-6f24-4aad-b648-70d51de2559e>

⁵⁰ Savez slijepih Crne Gore, "Istraživanje o diskriminaciji osoba sa invaliditetom", <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2020/12/25-IX-19-SSCG-istrazivanje-2019-OSI.pdf>

Grafik 6: Diskriminacija lica s invaliditetom u društvu

Prema istraživanju, čak 52,9% lica s invaliditetom smatra da su najugroženija i najmarginalizovanija grupa, 44,3% smatra da su licima s invaliditetom garantovana manja prava nego ostalim građanima, dok 82,9% smatra da lica s invaliditetom ostvaruju manja prava u praksi. Državne institucije su jedva prepoznate u borbi za prava lica s invaliditetom - 1,4%. Kada su u pitanju pojedinačne oblasti diskriminacije, 57,1% zapošljavanje; 51,6% pristup objektima i površinama u javnoj upotrebi; 45,3% samostalan život, život u zajednici i životni standard; 43,8% zdravlje, lična pokretljivost, kvalitet pomagala i opreme; 43,6% u postupcima pred organima. Pored navedenog, 52,3% ispitanika poznaje slučaj diskriminacije, a čak 47,2% da se isti slučaj ponovio više puta. Istraživanje je pokazalo da značajan broj učesnika koji se suočio sa nekim od oblika diskriminacije nije reagovalo, ni podnijelo ni prigovor, ni žalbu, ni tužbu, uglavnom su prećutali situacije diskriminacije, ili pokušali istu da riješe razgovorom ili inicijativom prema određenom organu.

Grafik7: Nivo ugroženosti/marginalizacije lica s invaliditetom u Crnoj Gori

Takođe, istraživanje je pokazalo da su najčešće oblasti u okviru kojih se lica s invaliditetom najviše suočavaju sa oblicima diskriminacije:

- Rad i zapošljavanje.
- Samostalni život, život u zajednici i prosječni životni standard.
- Prilikom pristupa objektima i površinama u javnoj upotrebi.
- U postupcima pred organima državne uprave.

S tim u vezi, i u cilju stvaranja uslova za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i omogućavanje ravnopravnog učešća u svim sferama društva, Crna Gora će u narednom šestogodišnjem periodu nastaviti sa ispunjavanjem obaveza preuzetih na međunarodnom nivou, i to:

- Primarno se radi o UN konvenciji o pravima lica s invaliditetom i dobijenim preporukama od strane CRPD-a, gdje je posebno važno ukazati na član 5. Konvencije koji uspostavlja posebne obaveze za suzbijanje diskriminacije i promociju jednakosti. Strateški dokument adresira pitanje zvaničnog priznavanja osoba s invaliditetom kao zaštićene grupe na nacionalnom i lokalnom nivou (akcentat je na priznavanju svake vrste invaliditeta kako bi se osiguralo da se uzimaju u obzir zahtjevi za svaku grupu).
- Pored navedenog, Crna Gora će aktivno raditi na identifikaciji i uklanjanju struktura koje stvaraju nejednake uslove za lica s invaliditetom, kao i osiguranju preduslova za aktivno učešće lica s invaliditetom prilikom kreiranja javnih programa i programiranju. Takođe, rješavanje problema diskriminacije i promocija jednakosti zahtijeva dubinske reforme u svim sektorima, koje podrazumijevaju mjere za eliminaciju uticaja višestruke i insterseksijske diskriminacije, što zahtjeva povezivanje sa mjerama za suzbijanje diskriminacije po drugim osnovama.
- U cilju stvaranja uslova za ravnopravnost i nediskriminaciju lica s invaliditetom u društvu, Crna Gora će preduzeti mjere u cilju kvalitetnije primjene postojećeg nediskriminacionog zakonodavstva o invaliditetu, pri čemu je poseban akcentat na potrebi usklađivanja cjelokupnog pravno okvira koji je od značaja za javnu politiku koja se odnosi na lica s invaliditetom.
- Podizanje svijesti i izgradnja kapaciteta za suzbijanje stigme i diskriminacije zasnovane na invaliditetu. Akcentat je na promovisanju ravnopravnosti i nediskriminacije kao ključnog koraka čiju je primjenu potrebno nastaviti u narednom periodu, primarno kroz senzibilizaciju i njegovanje pozitivnih percepcija lica s invaliditetom u svim sferama društva.
- Uspostavljanje efektivnih programa i mehanizama za suzbijanje diskriminatornih praksi i utvrđivanje mjera zaštite u svim sektorima predstavlja pitanje na koje odgovor moraju da pruže svi subjekti u društvu, pri čemu se primarna odgovornost nalazi na organima državne uprave i pravosuđa. U tom pogledu, posebno je važno definisati administrativne procedure za uklanjanje strukturnih barijera, uključujući, na primjer, državne operativne sisteme i interne politike, radi suzbijanja diskriminacije i promovisanja jednakosti, kao i standarde i smjernice o koordinaciji u svim sektorima i među svim akterima (država, privatni sektor, NVO/ grupe zasnovane na zajednici itd.)
- Uspostavljanje efektivnog mehanizma nadzora i odgovornosti na nacionalnom i lokalnom nivou, praćenog funkcionalnim sistemom pravne zaštite, nadzorne i regulatorne sisteme, postupke kontrole/ocjene i žalbene postupke, kao i obavezu praćenja novih zakona i politika kako bi se osigurala nediskriminacija osoba s invaliditetom.

Uzimajući u obzir prethodno navedeno, strateškim dokumentom je definisan sledeći strateški cilj:

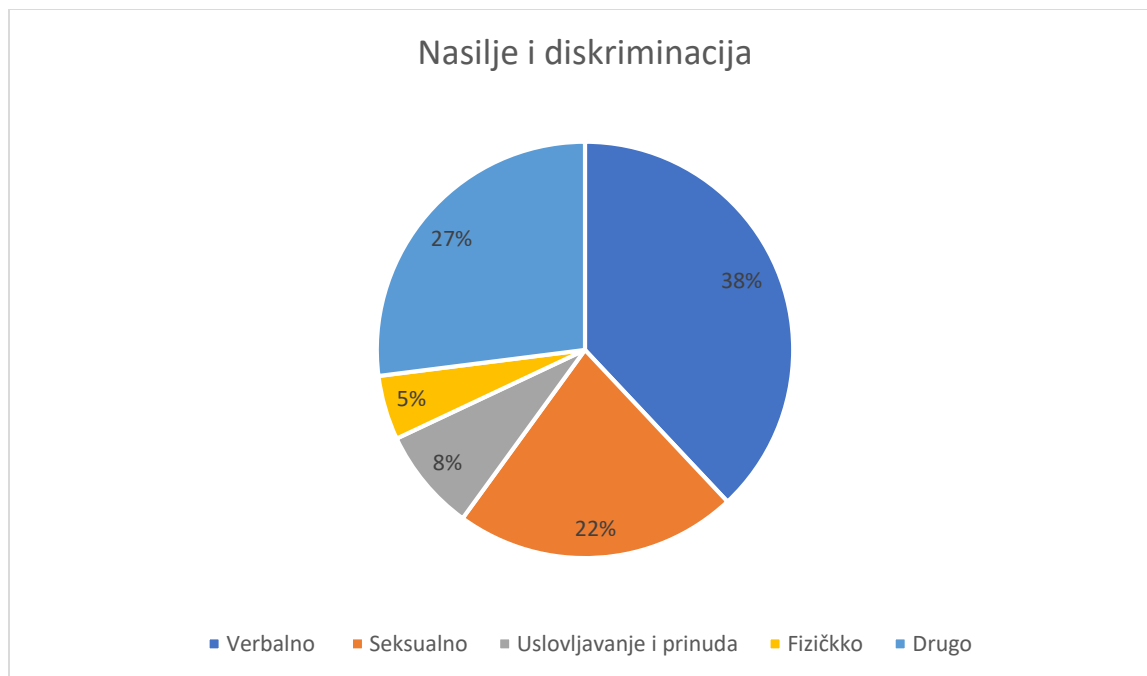
Strateški cilj Obezbeđenje ravnopravnog položaja i punog učešća lica s invaliditetom u svim sferama društvenog života, kroz unapređenje pravnog, institucionalnog, socijalnog i ekonomskog okvira za zaštitu od diskriminacije, koji se temelji na modelu pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima.

Žene i djevojčice s invaliditetom

Kada govorimo o položaju žena i djevojčica s invaliditetom u Crnoj Gori, važno je ukazati da navedenom pitanju nije data vidljivost i politički značaj koji zaslužuje i zahtjeva. Činjenično stanje pokazuje da se problemi koji se odnose na žene i djevojčice, kao i problemi koji se odnose na lica s invaliditetom, rješavaju zasebno sa sve većom pažnjom i hitnošću. Međutim, još uvijek nije preduzet ozbiljan pristup za rješavanje problema višestruke diskriminacije sa kojim se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom. U crnogorskom društvu još uvijek postoji nedovoljan nivo svijesti o postojanju i oblicima diskriminacije sa kojima se suočavaju žene, odnosno efekti diskriminacije su uglavnom neistraženi. Višestruka diskriminacija sa kojom se suočavaju žene i djevojčice, kao lica s invaliditetom, ostaje maskirana iza svakog njenog sastavnog dijela i sve preduzete mjere zasnivaju se na ideji da se dva ili više aspekata diskriminacije trebaju tretirati odvojeno. U slučaju žena i djevojčica s invaliditetom, ova stalna diskriminacija pogoršana je svim nedostacima koji proizilaze iz njihovog invaliditeta, a koji se razlikuju u skladu sa njihovom prirodom i ozbiljnošću. Međutim, ovdje se ne radi o gomilanju nedostataka, već činjenici da ženski invaliditet značajno uvećava poteškoće sa kojima se već susreću i istovremeno se koristi kao opravdanje za stalnu diskriminaciju prema njima. Autonomija, nezavisnost, učešće i društvena integracija su ključni koncepti za sve građane, ali ih je mnogo teže postići u slučaju žena s invaliditetom. Žene i djevojčice s invaliditetom se posebno suočavaju sa velikim poteškoćama zbog predrasuda koje postoje. Zbog toga je od suštinskog značaja da javne politike za cilj imaju omogućavanje ženama i djevojčicama s invaliditetom uslova za nezavisni i samoodrživi život, mogućnosti da biraju svoj privatni, profesionalni ili porodični život, škole koje će pohađati, mogućnosti da rade obične poslove, da posjećuju javna i privatna mjesta kao i svi drugi i da omoguće društvu da ima koristi iz njihovog iskustva, sposobnosti i talenta. Vrlo je važno da se žene i djevojčice s invaliditetom posmatraju, prije svega, sa stanovišta njihovih sposobnosti. U tom pogledu, da bi se obezbijedio jednak tretman za žene i djevojčice s invaliditetom, nije dovoljno izbjegavati diskriminaciju ili usvajati pozitivne ili kompenzacione mjere. Rodna svijest, odnosno koncept razlika u društvu, mora biti na prvom mjestu kada se odlučuje o politikama i mjerama na svim poljima.

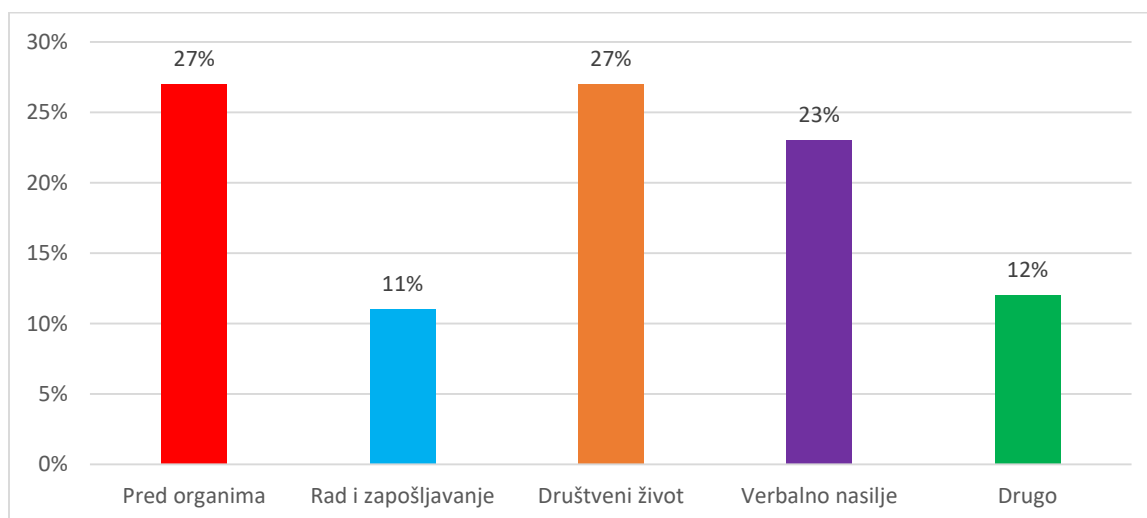
U pogledu oblasti od značaja za borbu protiv diskriminacije žena i djevojčica s invaliditetom, kao ključna područja za unapređenje njihovog položaja u crnogorskom društvu identifikovane su sledeće oblasti: obrazovanje, obuka, zapošljavanje, socijalna politika, učešće i pristup procesu donošenja odluka, seksualnost, predrasude i društvena zastupljenost, majčinstvo, porodični život i nasilje. U svim ovim oblastima moraju se preduzeti mjere kako bi se obezbijedila nezavisnost, autonomija, učešće i društvena integracija žena i djevojčica s invaliditetom. Takođe, prilikom definisanja i usvajanja politika koje tretiraju položaj žena s invaliditetom, potrebno je uvijek imati u vidu da navedene politike ne mogu biti uspješno sprovedene bez jasne integracije rodne dimenzije u sve aspekte javnih politika.

Istraživanje o nasilju i diskriminaciji nad ženama, djevojkama i djevojčicama s invaliditetom i vidovima podrške koja je potrebna njima i njihovim porodicama, sprovedeno od strane IMI Boke, je pokazalo da se žene i djevojčice s invaliditetom u najvećoj mjeri suočavaju sa verbalnim i seksualnim oblicima nasilja i diskriminacije.

Grafik 8: Oblici nasilja i diskriminacije nad ženama i djevojčicama s invaliditetom

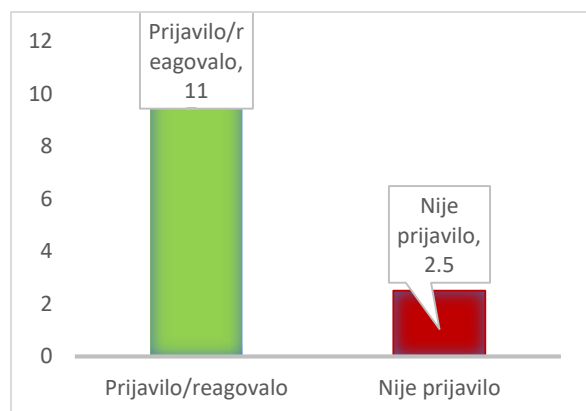
Pored samih žena i djevojčica s invaliditetom, istraživanje je pokazalo da se sa različitim oblicima nasilja i diskriminacije suočavaju i članovi njihovih porodica, i to:

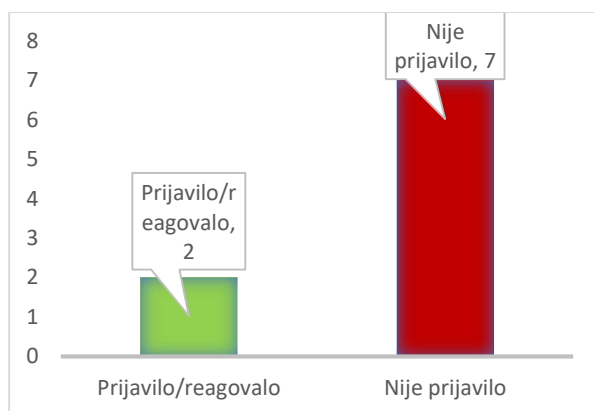
Grafik 9: Oblici nasilja i diskriminacije nad članovima/icama porodice

U pogledu nivoa prijavljivanja slučajeva nasilja i diskriminacije sa kojima su se suočile žene i djevojčice s invaliditetom, većina slučajeva je prijavljena nadležnim organima, međutim, činjenica je da i dalje značajan

broj žena i djevojčica s invaliditetom ne prijavljuju slučajeve nasilja i diskriminacije sa kojima se suočavaju. Dodatni problem je identifikovan i u činjenici da su sami članovi porodica žena i djevojčica s invaliditetom većinski nespremni da prijave slučajeve nasilja i diskriminacije sa kojima su se oni suočili, a koji su povezani sa članovima njihovih porodica koji imaju neki vid invaliditeta.

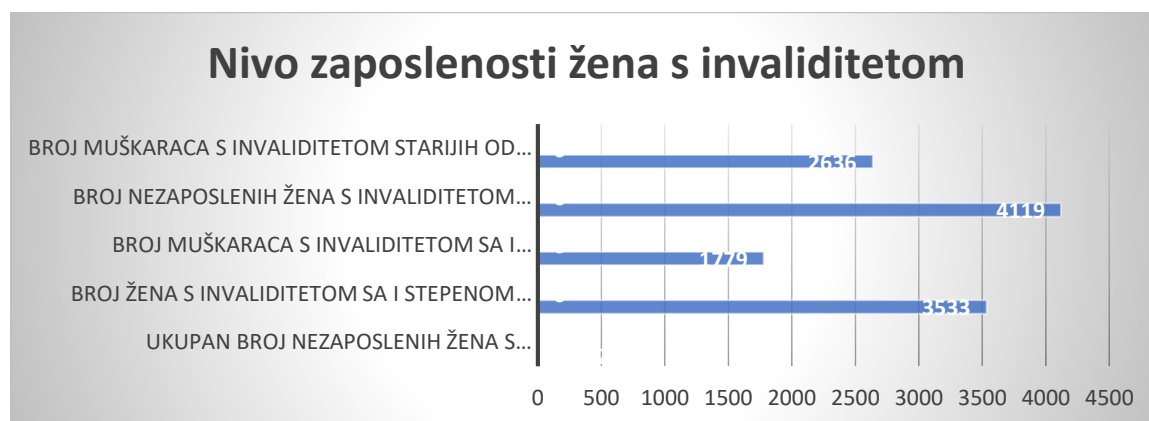

Grafik 10: Žene i djevojčice s invaliditetom

Grafik 11: Članovi porodica

Kada govorimo o posebnim oblastima gdje se žene i djevojčice s invaliditetom suočavaju sa diskriminacijom, jedna od njih je oblast rada i zapošljavanja, gdje je prema podacima Inicijative mladih s invaliditetom Boke, nezaposleno 6.612 žena s invaliditetom, od čega polovina ima završen tek i stepen stručne spreme. Navedeni podaci ukazuju da je nezaposleno dvostruko više žena nego muškaraca s invaliditetom sa i stepenom stručne spreme (3533 žena, 1779 muškaraca). Godine, invaliditet i pol utiču na to da je gotovo 156% više nezaposlenih žena nego muškaraca s invaliditetom starijih preko 50 godina (4119 žena, 2636 muškaraca)⁵¹. Najveći broj nezaposlenih žena s invaliditetom čine žene sa lakšim oblikom invaliditeta, dva puta više u odnosu na muškarce s istim stepenom invalidnosti.

Grafik 12: Nivo zaposlenosti žena s invaliditetom

Takođe, navedeno istraživanje pokazuje da je uključeno više žena s invaliditetom u program profesionalne rehabilitacije, čiji je cilj da se lice s invaliditetom, na odgovarajući način osposobi i pripremi za rad. Posebno

⁵¹ Inicijativa mladih s invaliditetom Boke, "Rodna analiza utroška budžeta Fonda za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica sa invaliditetom"

je značajno povećanje uključenih žena s invaliditetom od 2016. godine, kada je taj procenat iznosio 56,19% u odnosu na 2020. godinu kada iznosi 65,46%.

U pogledu problema sa kojima se suočavaju žene s invaliditetom u Crnoj Gori, Komitet za eliminaciju svih oblika diskriminacije žena, u okviru Zaključnih razmatranja o drugom periodičnom izvještaju Crne Gore iz 2017 godine, ukazao je na visok nivo diskriminacije sa kojim se suočavaju ova lica, pri čemu je poseban akcenat na:

- nedovoljno razmatranje specifičnih potreba žena i djevojaka s invaliditetom u zakonima i politikama za promovisanje rodne ravnopravnosti, kao i u zakonima i politikama za lica s invaliditetom.
- nesrazmjerno visok rizik siromaštva među ženama s invaliditetom usljed njihove veoma niske stope zaposlenosti, jer njihove zarade i/ili naknade koje primaju često dijele ili ih u potpunosti koriste njihove porodice.

S tim u vezi, preporuke Komiteta se odnose na potrebu obezbjeđivanja uslova da se specifične potrebe žena i djevojčica s invaliditetom sistematski uzimaju u obzir, npr. kroz procjenu uticaja, u formulisanju i primjeni zakona i politika za promovisanje rodne ravnopravnosti i onih za lica s invaliditetom. Pored navedenog, akcenat je i na potrebi podizanja svijesti o važnosti ekonomske nezavisnosti za žene s invaliditetom, uspostavljanju odgovarajućih procedura koje omogućavaju ženama s invaliditetom da zahtijevaju svoje zarade i/ili naknade u slučaju da im one budu oduzete od strane članova porodice, i osiguraju da se naknade direktno daju ženama s invaliditetom, a ne članovima njihovih porodica.

Takođe, žene i djevojčice s invaliditetom se suočavaju sa različitim oblicima nasilja u svojim domovima i institucionalnim okruženjima koje vrše članovi porodice, staratelji ili stranci. Istraživanje Saveza slijepih Crne Gore, „Nasilje – društveni problem koji se ne smije ignorisati“⁵², pokazuje da su žene s invaliditetom, prvenstveno žene s intelektualnim smetnjama ili psiho-socijalnim problemima, u velikoj mjeri lišene prava na zasnivanje porodice i na tjelesni integritet, odluke o sterilizaciji i abortusu donose se bez njihovog znanja ili informiranog pristanka. Radi se o neprihvatljivim aktima nasilja i kršenju osnovnih ljudskih prava i sloboda žena i djevojčica s invaliditetom. S tim u vezi, nadležni organi i sve partnerske organizacije moraju preduzeti sve odgovarajuće mjere kako bi se izbjegle sve vrste eksploatacije, nasilja i zlostavljanja prema ženama i djevojčicama s invaliditetom, uz obezbjeđivanje odgovarajuće pomoći i podrške u pružanju usluga za njihove posebne potrebe.

U pogledu preostalih oblasti u okviru kojih se žene s invaliditetom suočavaju sa različitim oblicima diskriminacije, u narednom periodu sprovođenja javne politike poseban akcenat će biti stavljen na:

- Neophodno je osigurati da žene i djevojčice s invaliditetom budu sposobne da žive samostalno i u potpunosti učestvuju u svim oblastima života na ravnopravnoj osnovi sa drugima, a posebno na ravnopravnoj osnovi sa svojom referentnom populacijom.
- Poštovanje prava žena i djevojčica s invaliditetom potrebno je njegovati na svim nivoima obrazovnog sistema, uključujući svu djecu od najranije dobi. Neophodno je osigurati da formalni nastavni planovi i programi u osnovnom, srednjem i visokom obrazovanju uključuju nastavni materijal o ravnopravnosti žena i muškaraca, zajedno sa materijalom o invaliditetu i razumijevanju različitosti roda i pola.

⁵² Savez slijepih Crne Gore, „Nasilje – društveni problem koji se ne smije ignorisati“, <https://ss-cg.org/?p=1141>

- Potrebno je pokrenuti i održavati efikasne kampanje podizanja svijesti javnosti o pravima i osnovnim slobodama žena i djevojčica s invaliditetom u pogledu svih društvenih oblasti koja su od značaja za navedeni segment populacije.
- Neophodno je raditi sa ženama i djevojčicama s invaliditetom na njihovim osnovnim pravima i poznavanju procedura koje moraju da primjene da bi ih ostvarile. Navedeni cilj se mora postići u saradnji sa socijalnim službama i organizacijama referentnih grupa, prije svega organizacijama koje se bave zaštitom prava lica s invaliditetom.
- Neophodno je priznati da je invalidnost pitanje koje se prožima i koje treba uključiti u sve politike, radnje i mjere koje se sprovode kako bi se spriječilo i eliminisalo nasilje nad ženama.
- Potrebno je preduzeti mjere kako bi se osiguralo da žene i djevojčice s invaliditetom imaju pristup zdravstvenim uslugama koje su osjetljive na spol i invaliditet, uključujući rehabilitaciju vezanu za zdravlje.
- Žene i djevojčice s invaliditetom imaju pravo da žive u zajednici, sa pravom izbora jednakim kao i drugi, gdje je primarni akcent na njihovom potpunom uključivanju i učešću u životu zajednice. Jednako tako, oni će imati pravo da biraju svoje prebivalište i gdje i sa kim žive, u skladu sa njihovim Ustavom i zakonima garantovanim pravima.
- Postoji potreba za promovisanjem inkluzije u obrazovanje za djevojčice i tinejdžere sa invaliditetom kako bi se ublažio jasan nedostatak koji trpe u obrazovanju, što zauzvrat ometa naknadno uključivanje žena s invaliditetom na tržište rada i u život zajednice.
- Žene i djevojčice s invaliditetom postižu i održavaju maksimalnu nezavisnost, pune fizičke, psihosocijalne i profesionalne sposobnosti. Takođe, žene i djevojčice s invaliditetom uzimaju učešće u svim aspektima života kroz sveobuhvatne usluge i programe za rehabilitaciju, posebno u oblastima zdravlja, zapošljavanja, obrazovanja i socijalne usluge, bez diskriminacije na osnovu pola ili drugih intersektorskih faktora.
- Osnaživanje žena s invaliditetom, odnosno sposobnosti žena da podignu samopouzdanje i povećaju svoju moć i ovlašćenje da donose odluke u svim oblastima koje utiču na njihove živote.
- Razvoj liderstva trebalo bi da pomogne ženama i djevojčicama s invaliditetom da poboljšaju samopoštovanje, povećaju njihovu autonomiju i ohrabre ih da zauzmu vodeće pozicije kako bi postale potpuno integrisani članovi u svojim zajednicama.
- Prikupljanje podataka i stvaranje statističke baze o položaju žena i djevojčica s invaliditetom predstavlja jedan od prvih koraka koje je potrebno preduzeti u narednom periodu.

Operativni cilj 1: Unapređenje položaja žena i djevojčica s invaliditetom kroz smanjenje svih oblika višestruke i interseksijske diskriminacije i obezbjeđenje nezavisnosti, autonomije i ravnopravnog učešća u svim sferama društvenog života			
Indikator učinka 1:	2022	2025	2027
Povećanje nivoa uključenosti i definisanje specifičnih mjera u javnim politikama za žene i djevojčice s invaliditetom s iskustvom interseksijskih oblika diskriminacije	Procenat javnih politika koji sadrži integrisane mjere koje tretiraju interseksijske oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom	10% javnih politika koje sadrže integrisane mjere koje tretiraju interseksijske oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom	15% javnih politika koje sadrže integrisane mjere koje tretiraju interseksijske oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom

	0%		
--	----	--	--

Djeca sa invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju

Djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju predstavljaju jednu od najugroženijih kategorija lica s invaliditetom, posebno uzimajući u obzir da se ova lica suočavaju sa različitim faktorima ugroženosti. Sa jedne strane, kao djeca i najmlađi članovi društva zahtijevaju usvajanje posebnih mjera kako bi se osigurala zaštita njihovih prava priznatih Konvencijom UN -a o pravima djeteta (CRC).⁵³ Sa druge strane, kao lica s invaliditetom, oni su posebno ranjiva djeca koja zaslužuju posebne mjere zaštite priznate Konvencijom UN o pravima lica s invaliditetom. Konvencija pruža pravni okvir za zaštitu prava djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju kao posebno ugroženih građana EU. Član 7 Konvencije posebno je posvećen djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju i zahtijeva od država ugovornica da preduzmu sve potrebne mjere kako bi osigurala da djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju u potpunosti uživaju sva ljudska prava i osnovne slobode ravnopravno sa drugom djecom. Ove obaveze se, između ostalog, odnose na pravo na obrazovanje i poštovanje evoluirajućih sposobnosti djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju, pravo na porodični život i njegu u zajednici, pravo na zdravlje i pristup dobrima i uslugama, uključujući aktivnosti u slobodno vrijeme. Osim toga, član 16 Konvencije zahtijeva od država ugovornica da preduzmu sve neophodne mjere kako bi zaštitile djecu s invaliditetom/djecu sa smetnjama u razvoju od eksploatacije i zlostavljanja.

Kao i u drugim oblastima koje se odnose na lica s invaliditetom, jedan od evidentiranih problema u Crnoj Gori jeste nedostatak preciznih podataka u pogledu ukupnog broja djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u crnogorskom društvu. Takođe, djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju i njihove porodice se svakodnevno suočavaju sa specifičnim problemima, kao što su nedostatak pomoći i podrške za njihovo uključivanje u škole, iskustva nasilja i nedostatak odgovarajućih alata za njihovo prijavljivanje, poteškoće u pristupu zgradama ili uslugama, kao i problemi u vezi sa mogućnošću učešća u procesima donošenja odluka koje utiču na njihove živote. Podaci sa nivoa UN-a pokazuju da je pet puta veća vjerovatnoća da će djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju biti žrtve zlostavljanja.⁵⁴ Bilo da se radi o nasilju u školi, ekonomskoj eksploataciji, seksualnom ili fizičkom nasilju, zlostavljanju ili zanemarivanju, djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju su posebno osjetljiva na različite oblike nasilja. Posebno zabrinjava položaj djevojčica s invaliditetom u pogledu nasilja u porodici i institucijama. Pored navedenog, Komitet UN za prava lica s invaliditetom⁵⁵, u dijelu koji se odnosi na član 7, je identifikovao probleme koji postoje u Crnoj Gori i činjenicu da su djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama

⁵³ Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima deteta, i njena dva opciona protokola, kamen su temeljac na međunarodnom nivou koji pruža sveobuhvatan pravni okvir za prava deteta. Konvencija priznaje građanska, politička, društvena i ekonomska prava za djecu i zahtijeva od država ugovornica Konvencije da usvoje mjere za postizanje najveće zaštite prava djeteta.

⁵⁴ Generalni komentar No.9, "Prava djece s invaliditetom", Komitet UN za prava djece, 2006, <http://tb.ohchr.org/default.aspx?Symbol=CRC/C/GC/9>

⁵⁵ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", Član 7 -Djeca s invaliditetom.

u razvoju nedovoljno uključena u odluke koje utiču na njihove živote. U tom dijelu, Komitet je evidentirao sledeće probleme:

- Diskriminacija i društvena isključenost djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju preovlađuje u svim oblastima od značaja za njihovu inkluziju u društvo.
- Podaci prikupljeni o stanju djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju nisu dovoljni.
- Uprkos zabrani smještanja djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u ustanove ispod 3 godine života, djeca sa smetnjama u razvoju su često institucionalizovana, uključujući i tzv. dnevne centre, a institucije su dalje podijeljene na osnovu oštećenja.
- Rane usluge identifikacije i intervencije su uglavnom nedovoljne, posebno na lokalnom nivou i uglavnom prate medicinski model.
- Podrška pružena roditeljima djece s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju je nedovoljna.

Navedeni problemi sa kojima se suočavaju djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori identifikovani su i u okviru istraživanja koje je sproveo UNICEF, „Analiza multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori”⁵⁶, koje je pokazalo da je nejednakost u ostvarivanju prava djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u direktnoj vezi s barijerama s kojima se ta djeca suočavaju u pristupu zdravstvu, obrazovanju i uslugama socijalne i dječje zaštite. Istraživanje ukazuje na postojanje brojnih problema koji se kreću od nedostatka relevantne statistike o djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju, kao i činjenici da dostupni podaci nisu zasnovani na zvaničnim podacima. Poseban akcenat je na nedovoljnom nivou međusektorske saradnje, gdje veoma često postoje nedostaci u oblasti pružanja usluga (gdje često dolazi i do njihovog preklapanja), pri čemu je evidentan neujednačen obuhvat djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju inkluzivnim obrazovanjem, nedovoljna teritorijalna pokrivenost i obuhvat djece uslugama dječje i socijalne zaštite, nejednak pristup pravdi. U okviru oblasti zdravstva prepoznata je potreba rane detekcije smetnji i intervencije putem Savjetovaništa za djecu sa smetnjama u razvoju (SDSR)⁵⁷, koja još nije zaživjela u praksi. Identifikovani razlozi za postojanje ovog problema se ogledaju u neadekvatnoj zakonskoj regulativi, čestim promjenama zaposlenih i nedostatku kontinuirane obuke. U dijelu koji se odnosi na oblast obrazovanja, istraživanje ukazuje da je obrazovna politika za djecu s invaliditetom/djecu sa smetnjama u razvoju usklađena sa međunarodnim dokumentima. Posebno je potrebno istaći da je u prethodnom periodu ostvaren vidljiv napredak u stvaranju inkluzivnog okruženja u školama za ovu djecu. Međutim, predškolske ustanove, u poređenju s osnovnim i srednjoškolskim, odlikuju se manjom dostupnošću za djecu s invaliditetom/djecu sa smetnjama u razvoju. Takođe, istraživanje pokazuje da nisu ostvareni potrebni rezultati u pogledu rane identifikacije te djece, pri čemu su evidentirani nedostaci u dijelu koji se odnosi na prilagođenost predškolskih ustanova njihovim specifičnim zahtjevima.

⁵⁶ UNICEF, „Analiza multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori”, <https://www.unicef.org/montenegro/media/15331/file/mne-media-802.pdf>

⁵⁷ Neophodno je ojačati i proširiti ulogu savjetovaništa za djecu sa smetnjama u razvoju u okviru domova zdravlja. Ideju o regionalnoj i/ili lokalnoj organizaciji za rano otkrivanje smetnji i intervencije moguće je revitalizovati uz pomoć adekvatno kvalifikovanog osoblja koje raspolaže neophodnim kapacitetima.

„Istraživanje o potrebama stručnih radnika u oblasti SDZ, s posebnim akcentom na prava djece s invaliditetom i osoba s invaliditetom“⁵⁸, koje su sproveli Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore i Zavoda za socijalnu i dječju zaštitu, je pokazalo da:

- zakonodavstvo i javne politike postavljaju solidne osnove za razvoj i primjenu usluga podrške za društveno uključivanje djece i lica s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u skladu sa prihvaćenim međunarodnim standardima, te da su postignuti značajni rezultati u ovoj oblasti, iako postoji puno prostora za njihovo unaprjeđivanje. Važno je istaći da su uspostavljeni različiti mehanizmi podrške i implementirane određene usluge podrške za život u zajednici, pri čemu su i dalje evidentni veliki izazovi u sveobuhvatnoj i ravnopravnoj primjeni, finansiranju i održivosti usluga i pristupa pravima.
- Obuke stručnih radnika, stručnih saradnika i saradnika zaposlenih u socijalnoj zaštiti jedan su od mehanizama za uspostavljanje čvrste mreže podrške djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju i lica s invaliditetom u cilju njihove pune inkluzije u društvenu zajednicu. Posebno je značajno prepoznavanje samih lica s invaliditetom kao važnih partnera u kreiranju programa obuka. Takođe, akcenat je i na proširenju spektra obuka, odnosno akreditovanju i realizaciji novih programa koji će istaći potrebu uspostavljanja nedostajućih usluga.

U okviru oblasti socijalne zaštite posebno mjesto zauzimaju naponi usmjereni na sprečavanje razdvajanja porodice s djetetom/djecom s invaliditetom/djetetom/djecom sa smetnjama u razvoju. U tom pogledu, istraživanje UNICEF-a je istaklo potrebu postojanja veoma važne uloge/usluga porodičnog saradnika, što je servis koji je u Crnoj Gori tek u početnoj fazi i koji je u narednom periodu potrebno dodatno razvijati. Crna Gora će u naredne dvije godine dobiti pomoć da podrži državne institucije i organizacije lica s invaliditetom u prevenciji institucionalizacije i postizanju jednakosti i nediskriminacije, poboljšano i integrisano pružanje usluga, kreiranja inkluzivnog budžeta i povećane odgovornosti zahvaljujući projektu „Unaprjeđenje inkluzije djece i odraslih sa invaliditetom“ koji sprovode UNICEF i UNDP, uz podršku Kancelarije rezidentnog koordinatora Ujedinjenih nacija (RCO) u Crnoj Gori, a u okviru inicijative finansirane od strane UN partnerstva za prava osoba sa invaliditetom (UNPRPD). Dodatno, projekat će omogućiti bližu saradnju organizacija lica s invaliditetom i Institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda kako bi se omogućio bolji monitoring nad primjenom Konvencije i pravima osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori. Smisljeno učešće osoba sa različitim vrstama invaliditeta, muškaraca i žena, djece sa smetnjama u razvoju i njihovih roditelja, u svim aktivnostima i svim fazama projekta će biti zagarantovano, uključujući i njihovu podršku po pitanju unaprjeđenja inkluzije i smislenog učešća lica s invaliditetom u okviru Ujedinjenih nacija u Crnoj Gori. Projektni prijedlog je razvijen na osnovu situacione analize iz 2021. godine i konsultacija koje su održane sa predstavnicima Vlade Crne Gore, Institucije Zaštitnika ljudskih prava i sloboda, osobama sa invaliditetom i njihovim organizacijama.

Pristup pravdi i omogućavanje djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju da na djelotvoran i sadržajan način učestvuju u svim pitanjima koja se na njih odnose u okviru krivičnih, parničnih i upravnih postupaka predstavlja jedno od pitanja kojem će biti posvećena potrebna pažnja u narednom periodu sprovođenja javne politike. S tim u vezi, javne institucije u kojima se ti postupci sprovode moraju biti

⁵⁸ UMHCG i Zavod za socijalnu i dječju zaštitu, „Istraživanje o potrebama stručnih radnika u oblasti SDZ, s posebnim akcentom na prava djece s invaliditetom i osoba s invaliditetom“, <https://zsdzcg.me/images/Biblioteka/ISTRAZIVANJE%20O%20POTREBAMA%20STRUCNIH%20RADNIKA%20U%20OBLASTI%20SOCIJALNE%20I%20DJECE%20ZASTITE%20S%20POSEBNIM%20AKCENTOM%20NA%20PRAVA%20DJECE%20S%20INVALIDITETOM%20I%20OSOBA%20S%20INVALIDITETOM.pdf>

dostupne djeci i prilagođene njihovim pravima i potrebama. Takođe, potrebno je obezbijediti da djeca s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju i njihove porodice budu opskrbljeni znanjem i informacijama o mogućnostima i načinima pristupa pravdi.

Koraci u narednom periodu:

- Uspostaviti konsolidovanu bazu podataka o djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju i nastaviti s modernizacijom i povezivanjem postojećih sistema, kao i razvrstavanjem podataka o djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju za potrebe donošenja politika zasnovanih na dokazima.
- Uspostaviti politike i programe koji će osigurati pravo djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju da izraze svoja mišljenja o svim pitanjima koja se tiču njih. U tom pogledu značajno je uključiti djecu s invaliditetom/djecu sa smetnjama u razvoju i njihove porodice u planiranje, monitoring i evaluaciju politika, kako na lokalnom, tako i na centralnom nivou.
- Preduzeti brze mjere usmjerene na deinstitucionalizaciju djece i dodijeliti sva neophodna sredstva kako bi osigurala da imaju pristup svim potrebnim uslugama u kontekstu zaštite u zajednici umjesto u kontekstu dnevnih centara ili bilo kojeg drugog segregiranog okruženja.
- Podržati Savjet za prava djeteta u uspostavljanju jasnih međusektorskih veza i procedura (regulatorni okvir) u cilju unapređenja međusektorske koordinacije.
- Obezbijediti djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju, nezavisno od vrste njihovog invaliditeta, neophodne intervencije u ranom djetinjstvu i razvojne usluge u saradnji sa reprezentativnim organizacijama roditelja sa djecom s invaliditetom/smetnjama u razvoju, uključujući i na lokalnom nivou, što je u skladu sa Konvencijom.
- Poboljšati pristup djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju i kvalitet predškolskom i stručnom obrazovanju, kroz obuku stručnjaka i bolje usmjerene aktivnosti podizanja svijesti među roditeljima.
- Razvijati djelotvorne i kvalitetne usluge podrške u zajednici za roditelje koji se brinu o djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju. S tim u vezi, akcenat je i na povećanju raznovrsnosti i spektra usluga i pružalaca usluga socijalne i dječje zaštite zasnovanih na porodici i zajednici u smislu kapaciteta, broja dostupnih mjesta, geografske distribucije.
- Osigurati neometan pristup djece pravdi i pravosuđu po mjeri djeteta, uzimajući u obzir posebne potrebe djece sa smetnjama u razvoju (integracija u politike, razrada procedura i mehanizama nadoknade koji su prilagođeni potrebama ove djece).

Operativni cilj 2:		Stvaranje uslova za eliminaciju svih oblika diskriminacije i društvene isključenostisa kojima se suočavaju djeca s invaliditetom/djeca sa smetnjama u razvoju u svim oblastima od značaja za postizanje pune ravnopravnosti i jednakog položaja u društvu		
Indikator učinka 1:		2022	2025	2027
Uspostaviti konsolidovanu bazu podataka o djeci s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju koja će omogućiti precizno razvrstavanje podataka za potrebe donošenja politika		Ne postoji baza podataka koja sadrži jasno definisane i razvrstane podatke koji se odnose na djecu s	Definisani jasni okvir međusektorske saradnje između svih subjekata od značaja za sprovođenje politika	Uspostavljena baza podataka zasnovana na uvezanosti i većem nivou interoperabilnosti svih

namijenjenih postizanju pune društvene ravnopravnosti i jednakog položaja djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju	invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju	koje se odnose na djecu s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju koji će omogućiti veći nivo uvezanosti i saradnje prilikom prikupljanja podataka	subjekata od značaja za javnu politiku
--	--	---	--

Pristupačnost

Pod pojmom pristupačnosti objekata i servisa licima s invaliditetom smatra se prilagođenost javnih objekata i površina licima sa smanjenom pokretljivošću, dok pristupačnost servisa podrazumijeva dostupnost informacija i servisa licima sa fizičkim invaliditetom koji utiče na prijem i obradu podataka/informacija i stoga podrazumijeva prilagođenost. Član 9 Konvencija UN definiše obaveze i pravo na pristupačnost fizičkog okruženja, usluga, informacija i komunikacija, kao i saobraćaja. Pristupačnost se, po Konvenciji, odnosi i na omogućavanje samostalnog života i potpunog učešća u životu zajednice, kako u urbanim tako i u ruralnim sredinama, a države potpisnice se obavezuju na razvoj i primjenu savremenih standarda i smjernica pristupačnosti. Pristupačnost, takođe, podrazumijeva elektronske usluge i službe, natpise na Brajevom pismu i u lako čitljivom formatu, zatim druge oblike asistencije i posrednika, uključujući vodiče, čitače i prevodioce na gestovni jezik kako bi olakšali pristup informacijama i objektima otvorenim za javnost. Takođe, važno je ukazati i na preporuke Komiteta UN za prava lica s invaliditetom Crnoj Gori, u dijelu koji se odnosi na potrebu usvajanja sveobuhvatne strategije pristupačnosti i pratećeg akcionog plana sa efikasnim mehanizmom za nadgledanje, mjerila, kao i prihvatljive vremenske rokove za uklanjanje barijera sa primjenljivim i djelotvornim sankcijama za nepoštovanje.⁵⁹ Generalno gledano, lica s invaliditetom treba da imaju jednak pristup svim dobrima, proizvodima i uslugama otvorenim ili namijenjenim za javnost na način koji će osigurati ravnopravno i efikasno korišćenje i poštovanje njihovog dostojanstva. Ovakav pristup proističe iz zabrane diskriminacije i svako uskraćivanje pristupa trebalo bi smatrati aktom diskriminacije, bez obzira na to da li je počinilac neko iz državnog ili privatnog sektora. Pristupačnost bi trebalo obezbijediti za sva lica s invaliditetom, bez obzira na vrstu invaliditeta i bez pravljenja ikakvih razlika.

Kada govorimo o postojećem stanju u ovoj oblasti, Izvještajam Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2020. godinu⁶⁰ je konstatovano da su u prethodnom periodu, na normativnom planu, učinjeni naponi na unaprijeđenju zakonodavnog okvira, međutim problemi sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u svakodnevnom životu u oblasti pristupačnosti i dalje postoje u velikoj mjeri. S obzirom na navedeno, zaključak Zaštitnika je da olakšanje pristupa izgrađenom fizičkom okruženju predstavlja prerogativ za kvalitet života i postizanje punog učešća i ravnopravnosti lica s invaliditetom. Takođe, kao jedan od problema koji se pojavljuje u gotovo svim oblastima koje adresira strateški dokument jeste nedostatak preciznih podataka koji bi jasno ukazali na nivo diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti pristupačnosti.

⁵⁹ Komitet za prava lica s invaliditetom, "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", član 9- Pristupačnost, <https://www.gov.me/dokumenta/6d600a44-0283-40ac-9d7e-8eaa1c460bb1>

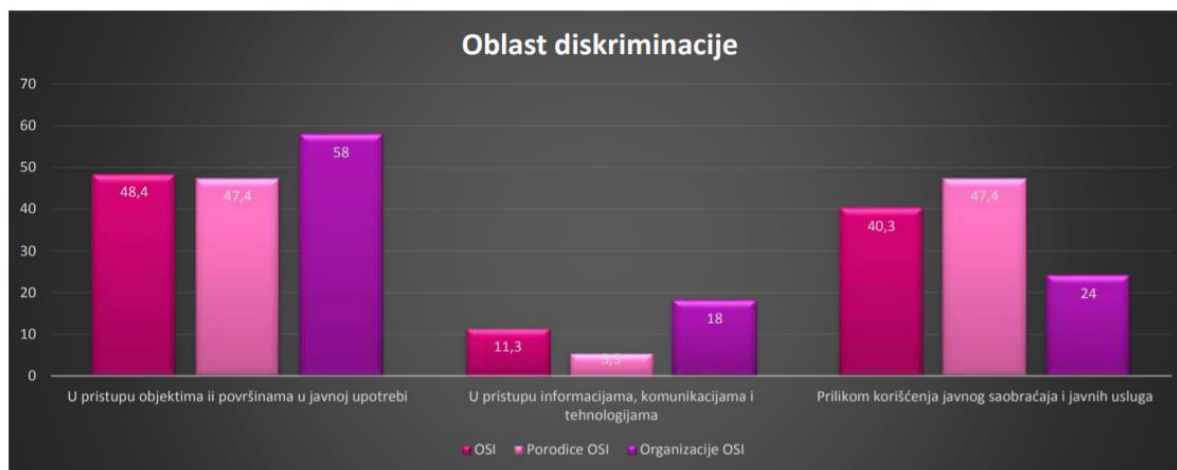
⁶⁰ Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, "Izvještaj o radu za 2020. godinu", https://www.ombudsman.co.me/docs/1619074992_izvjestaj_01042021.pdf

S tim u vezi, u narednim segmentima tretirani su različiti oblici diskriminacije lica s invaliditetom u oblasti pristupačnosti, i to: pristup objektima, pristup informacijama i pristup saobraćaju i javnim površinama.

Pristup objektima

U pogledu pitanja pristupačnosti objektima i dalje postoji značajan broj objekata u javnoj upotrebi koji nijesu pristupačni licima s invaliditetom, sa primarnim akcentom na značajan broj ustanova sa javnim ovlašćenjima, kao i na činjenicu da je veliki broj državnih institucija smješten u starim zgradama koje su izgrađene po propisima koji su važili u vrijeme izgradnje tih objekata. Potreba njihovog prilagođavanja, odnosno obezbjeđivanja pristupačnosti licima s invaliditetom iziskuje značajna novčana sredstva, pri čemu je važno istaći da određeni objekti ne mogu da se prilagode zbog postojećih konstruktivnih rješenja i samim tim ne postoje tehničke mogućnosti za intervencije tj. rekonstrukcije u cilju prilagođavanja istih licima s invaliditetom. U ovakvoj situaciji, lica s invaliditetom ne mogu uživati puno pravo na slobodno kretanje, što predstavlja jedan od jasnih oblika diskriminacije. Analiza ključnih nedostataka je pokazala da nijedan objekat crnogorskih sudova, državnih tužilaštava, policijskih stanica širom zemlje i prostorija Uprave za inspeksijske poslove nije u potpunosti pristupačan licima s invaliditetom. Od 20 objekata centara za socijalni rad, samo jedan je pristupačan licima s invaliditetom, 11 je djelimično pristupačno, a 8 je nepristupačno. Najviše 16 osnovnih škola od 163 su potpuno pristupačne, dok su najviše tri srednje škole od 50 potpuno pristupačne. Samo prostorije Ministarstva javne uprave i Ministarstva ekonomskog razvoja i turizma su pristupačne licima s invaliditetom.

Pristupačnost objektima i javnim površinama predstavlja oblik pristupačnosti u kojem je zastupljen najveći nivo diskriminacije lica s invaliditetom, što je i potvrđeno u okviru istraživanja koje je sproveo Udruženje mladih sa hendikepom, "Istraživanje o sprovođenju strategije za zaštitu od diskriminacije lica s invaliditetom i promociju jednakosti"⁶¹. Navedeno istraživanje pokazuje da se lica s invaliditetom, u odnosu na diskriminaciju u oblasti pristupa informacijama i pristupa saobraćaju, najviše osjećaju diskriminirani prilikom pristupa javnim objektima i površinama, što je stav koji je zastupljen i kod samih lica s invaliditetom, kao i kod njihovih porodica i organizacija koje se bave zaštitom njihovih prava.

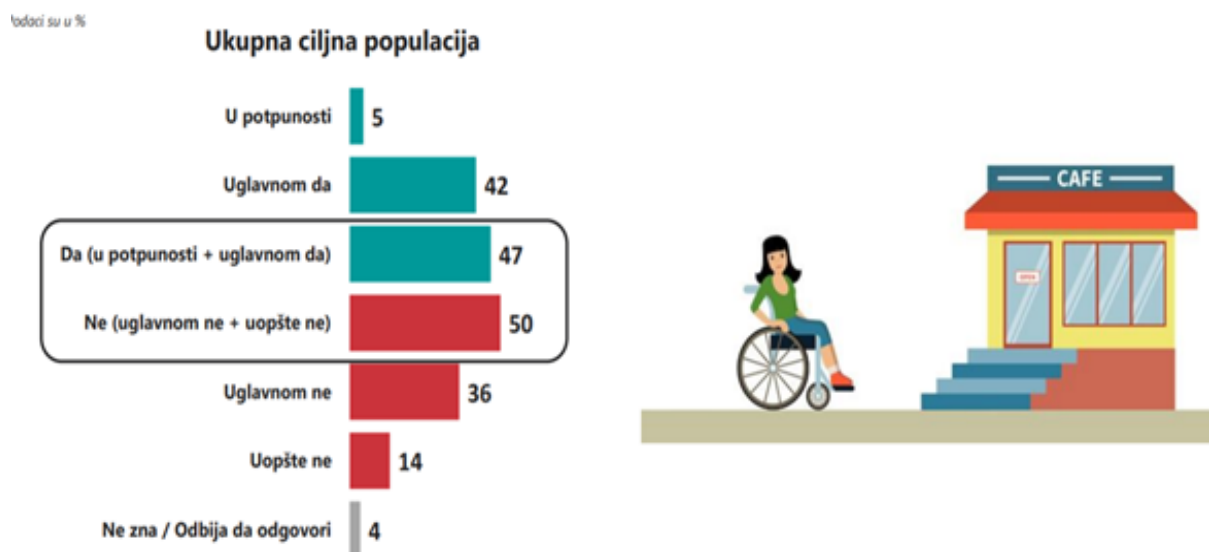

Grafik 13: Diskriminacija u oblasti pristupačnosti

⁶¹ Udruženje mladih s hendikepom, "Istraživanje o sprovođenju strategije za zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom i promociju jednakosti", [o](#)

Istraživanje Saveza slijepih Crne Gore ukazuje da nijedna institucija u Crnoj Gori nema u potpunosti elemente pristupačnosti za osobe oštećenog vida. Od javnih ustanova najviše elemenata pristupačnosti imaju objekti u kojima su smještene centrale ministarstava, institucije zdravstva, Domovi zdravlja, Opšte bolnice, Specijalne bolnice, JU Centri za socijalni rad, dok je najmanji nivo pristupačnosti zastupljen u lokalnim samoupravama.⁶² Jedan od prepoznatih problema jeste i nedovoljan nivo poznavanja, od strane državnih službenika i namještenika, problema u oblasti pristupačnosti objektima sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom. S tim u vezi, u narednom periodu je potrebno staviti akcenat na sprovođenje edukativnih aktivnosti državnih službenika i namještenika, zajedno sa edukacijama koje će se odnositi na ostale segmente društva, s posebnim akcentom na privatni sektor, sve u cilju jačanja kapaciteta i svijesti o problemima i preprekama sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa objektima u kojima su smještene državne institucije. Takođe, potrebno je istaći i preporuku Komiteta UN za prava lica s invaliditetom koji je prepoznao navedene probleme i ukazao na potrebu promocije univerzalnog dizajna⁶³ za sve javne ustanove, javne usluge i javni prevoz, s posebnim osvrtom na primjenjiva ICT rješenja u konsultacijama sa licima s invaliditetom i njihovim predstavničkim organizacijama, gdje je poseban akcenat stavljen na lokalni nivo.

Kada govorimo o stavovima građana u pogledu pristupačnosti objekata licima s invaliditetom, istraživanje CGO-a⁶⁴ pokazuje da su stavovi građana podijeljeni, međutim, značajno je istaći da polovina učesnika istraživanja smatra da su objekti u potpunosti ili uglavnom nepristupačni za lica s invaliditetom.

Grafik 14: Pristupačnost objekata licima s invaliditetom

⁶² Savez slijepih Crne Gore, "Lokalne samouprave neposredno diskriminišu osobe oštećenog vida", <https://ss-cg.org/?p=2141>

⁶³ Univerzalni dizajn je dizajn i sastav okruženja tako da mu svi ljudi mogu pristupiti, razumjeti ga i koristiti u najvećoj mogućoj mjeri, bez obzira na njihovu starost, uzrast, sposobnost ili invaliditet. Okruženje (ili bilo koja zgrada, proizvod ili usluga u tom okruženju) treba da bude dizajnirano da zadovolji potrebe svih ljudi koji žele da ga koriste. Ovo nije poseban zahtjev, niti je u korist samo manjine stanovništva, to je osnovni uslov dobrog dizajna. Ako je okruženje pristupačno, upotrebljivo, pogodno i zadovoljstvo ga je koristiti, svi imaju koristi.

⁶⁴ Centar za građansko obrazovanje, "Stavovi prema osobama sa invaliditetom", http://media.cgo-cce.org/2020/03/CGO_Odnos-prema-osobama-s-invaliditetom-FF.pdf

Koraci u narednom periodu:

- Razvoj strateškog i institucionalnog okvira u cilju adresiranja diskriminacije lica s invaliditetom u oblasti pristupačnosti
- Prikupljanje podataka i evidencija koje će precizno ukazati na broj objekata koji ne ispunjavaju kriterijume za pristupačnost lica s invaliditetom
- Povećanje broja objekata u javnoj upotrebi koji ispunjavaju uslove za pristupačnost licima s invaliditetom.
- Edukacija državnih i lokalnih službenika i namještenika, vršioca javnih funkcija, kao i svih ostalih društvenih kategorija, o konceptu pristupačnosti licima s invaliditetom postojećih objekata u javnoj upotrebi.

Pristup informacijama

U pogledu pristupačnosti informacijama licima s invaliditetom, važno je ukazati da upotreba Brajevog pisma u Crnoj Gori nije na zadovoljavajućem nivou. Brajevo pismo omogućava osobama sa oštećenjem vida da se informišu pomoću posebnih ispupčenja na površinama za šta osoba koristi motoriku šake i prstiju. Međutim, u svim oblastima manjka potreban nivo primjene Brajevog pisma. Istraživanje CGO-a "Na istoj liniji" iz 2020. godine⁶⁵ pokazuje da nedovoljan nivo korišćenja Brajevog pisma zastupljen u oblastima obrazovanja, pravne zaštite, zdravstvenog sistema, deklaracijama na proizvodima u prodavnicama, itd. Napori postoje da se Brajevo pismo primijeni u vidu udžbenika, časopisa i knjiga, ali oni još uvijek ne daju adekvatne rezultate. Kada je u pitanju znakovni jezik kao vid komunikacije za osobe sa potpunim ili djelimičnim oštećenjem sluha i/ili govora, istraživanje je pokazalo da se on u Crnoj Gori primjenjuje na javnom servisu RTCG u dijelu centralne informativne emisije – Dnevnik, ali nije obavezan kao jedan od jezika u upotrebi. Znakovni jezik još uvijek nije zakonski prepoznat i priznat, pa samim tim ni profesija tumača za znakovni jezik. Nepostojanje Zakona o upotrebi znakovnog jezika se pokazuje kao jedan od ključnih deficita pravnog sistema Crne Gore u obezbeđivanju pristupa i razmjeni informacija za lica oštećenog sluha. U najvećem broju javnih institucija, kada se govori o pristupačnosti informacijama, primarno se misli na informacije koje su postavljene na sajtu, dok su u vrlo malom procentu izrađeni materijali na Brajevom pismu. Kada govorimo o pristupačnosti sajtovima, značajno je ukazati i na postojeće smjernice za pristupačnost koje je potrebno primijeniti u praksi, zajedno sa Pravilnikom o standardima pristupačnosti. Važno je izdvojiti i pozitivne primjere pristupačnosti sajtovima kao što su sajtovi koji uglavnom prate smjernice za e-Pristupačnost, a to su pretežno sajtovi sa platforme Web portala Vlade Crne Gore. Posebno je važno istaći sledeće sajtove: Ministarstva unutrašnjih poslova, Uprave policije i Vlade Crne Gore. Sajtovi koji su uglavnom nepristupačni su sajtovi: Agencije za lijekove, Fonda za zdravstveno osiguranje, Uprave za statistiku- MONSTAT, Zavoda za udžbenike i nastavna sredstva.⁶⁶ Istraživanje Saveza slijepih⁶⁷ je pokazalo da su sajtovi lokalnih samouprava skoro u potpunosti nepristupačni za osobe oštećenog vida, kao i činjenicu da su pojedina dokumenta na sajtu gov.me i dalje nepristupačna. Pored problema u pristupačnosti informacijama i komunikacijama koje imaju lica sa oštećenjem vida i sluha, naročito je zabrinjavajuća pristupačnost informacija licima s invaliditetom koja ne

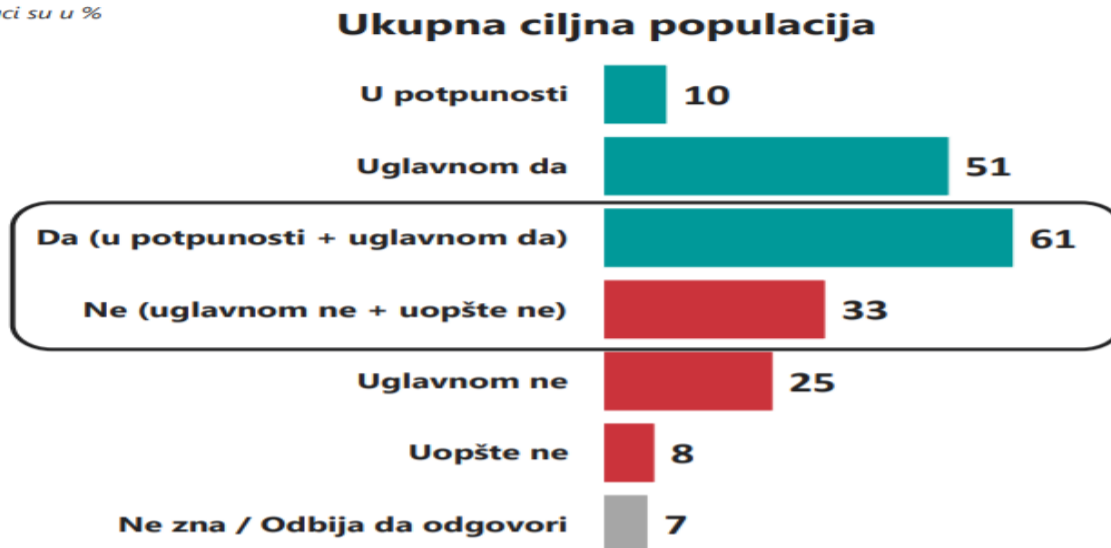
⁶⁵ Centar za građansko obrazovanje, "Na istoj liniji", <http://media.cgo-cce.org/2020/12/Na-istoj-liniji.pdf>

⁶⁶ Savez slijepih Crne Gore, "Monitoring primjene smjernica za kreiranje elektronskih dokumenata u skladu sa standardima e-pristupačnosti", <https://ss-cg.org/?p=749>

⁶⁷ Savez slijepih Crne Gore, "Monitoring otvorenosti, odgovornosti, e-pristupačnosti lokalnih samouprava", <https://ss-cg.org/?p=2898>

razumiju crnogorski jezik, te licima sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, budući da nema govora o razvijanju informacija i komunikacija na lako razumljivom jeziku. Istraživanje CGO-a u pogledu pristupačnosti informacija licima s invaliditetom pokazuje da skoro trećina učesnika istraživanja smatra da lica s invaliditetom nemaju adekvatan pristup informacijama.

Podaci su u %

Grafik 15: Dostupnost informacija licima s invaliditetom

Navedeni problem je prepoznat i u preporukama Komiteta UN za prava lica s invaliditetom, koji je ukazao na nedostatak postojanja informacija o utvrđenim i pouzdanim procedurama za prijavljivanje za tumačenje znakovnog jezika u javnim postupcima i događajima u javnom životu i jasno preporučio da je potrebno da Crna Gora razvije i koristi dostupne komunikacijske formate za masovne medije i javne informacije, i izdvoji odgovarajuća finansijska i druga sredstva za njihov razvoj, promociju i upotrebu.

Koraci u narednom periodu:

- Obezbeđenje uslova za veći nivo korišćenja Brajevog pisma od strane organa državne uprave i organa lokalne samouprave.
- Definisane pravne okvire za korišćenje znakovnog jezika i propisivanje obaveznosti korišćenja znakovnog jezika od strane svih nacionalnih i lokalnih sredstava informisanja.
- Unapređenje pristupačnosti sajtovima i portalima svih organa državne uprave i lokalne samouprave i njihovo prilagođavanje potrebama lica s invaliditetom.
- Stvaranje uslova za pristup informacijama licima s invaliditetom koja ne razumiju crnogorski jezik, te licima sa intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom.

Pristup saobraćaju

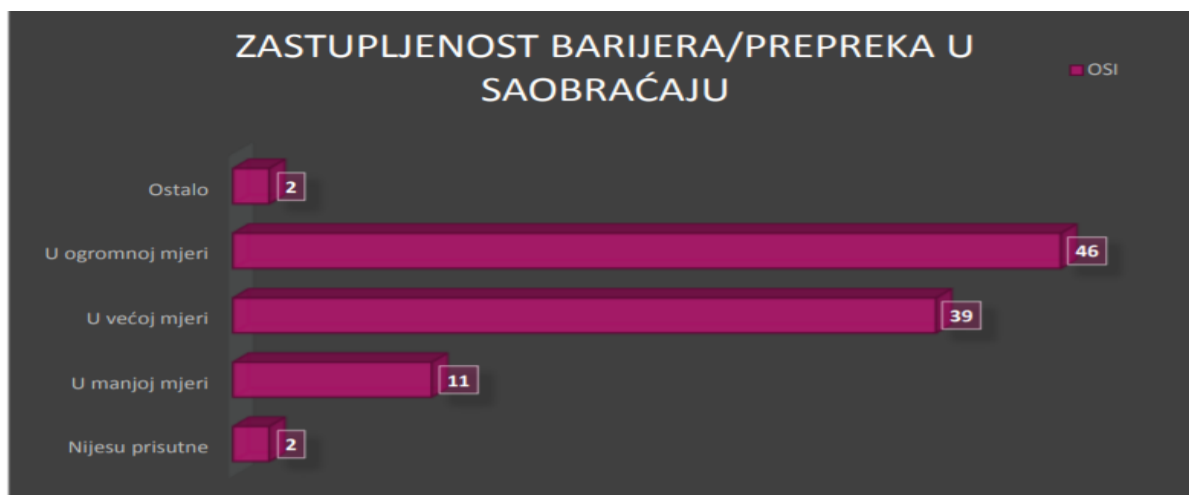
Pravo lica s invaliditetom na pristupačan saobraćaj podrazumijeva pravo na upotrebu redovnih i vanrednih usluga javnog prevoza. Sredstva javnog prevoza nijesu funkcionalna ukoliko nijesu pristupačna, te ukoliko nijesu ispoštovani standardi pristupačnih javnih površina, drugih usluga u saobraćaju, objekata i javnih prostora kojima se kreću lica s invaliditetom, ili ukoliko ne postoje pristupačna sredstva i usluge komunikacije i informisanja u oblasti saobraćaja, odnosno javnog prevoza. Pravo na saobraćaj, kao princip

zasnovan na ljudskim pravima podrazumijeva da je uživanje ljudskih prava moguće i za aktivne i za pasivne učesnike u saobraćaju.⁶⁸ Saobraćajna infrastruktura (trotoari, pješački prelazi, raskrsnice, pasarele, mostovi, parkirališta i dr.) nisu prilagođeni u dovoljnoj mjeri potrebi kretanja lica sa različitim vrstama invaliditeta. Prevozna sredstva i saobraćajni terminali (autobuske i željezničke stanice, aerodromi i luke) su gotovo u potpunosti nepristupačni licima s invaliditetom. Informacije o javnom prevozu nisu dostupne u formatima pristupačnim za lica s invaliditetom, pri čemu se specifični zahtjevi lica s invaliditetom ne uzimaju u obzir u potrebnoj mjeri prilikom kreiranja i pružanja usluga javnog prevoza, niti prilikom planiranja i izgradnje saobraćajne infrastrukture. Analiza pristupačnosti objekata javnog saobraćaja je pokazala da autobuske stanice nisu u potpunosti ispunile uslove propisane Zakonom o prevozu u drumskom saobraćaju iz 2017. godine. S tim u vezi, važno je ukazati da je Ministarstvo kapitalnih investicija upravljačima autobuskih stanica ostavilo rok da prilagode svoje objekte i obezbijede potreban nivo pristupačnosti licima s invaliditetom do kraja 2022.godine. Međutim, najmanje 50% željezničkih stanica nije u potpunosti pristupačno licima s invaliditetom. Osim taksi vozila, aviona i nekih vrsta brodova, ne postoje zakonske obaveze kada je u pitanju pristupačnost prevoznih sredstava u javnom prevozu. Posebni akcenat treba staviti na pristupačnost javnog gradskog i prigradskog prevoza u Glavnom gradu Podgorica, u kojem živi 1/3 stanovništva Crne Gore, prema kojem kao glavnom administrativnom i ekonomskom centru gravitiraju građani svih crnogorskih gradova. Potrebno je preduzeti neophodne korake ka poboljšanju pristupačnosti javnog gradskog i prigradskog prevoza u Glavnom gradu, koje se mora rješavati kroz izmjenu propisa o dodjeli ovih linija i kroz njihovu adekvatnu primjenu. Sve ovo dovodi do situacije da lica s invaliditetom ne mogu da ostvare svoja prava u drugim oblastima, jer su spriječene da dođu na određeno mjesto, npr. na fakultet, u zdravstvenu ustanovu, na posao i sl. Diskriminacija po osnovu invaliditeta u saobraćaju dovodi do toga da svakodnevne aktivnosti lica s invaliditetom iziskuju mnogo više napora, organizacije, vremena, ali i potrebu za pomoć drugih ljudi.⁶⁹ U crnogorskoj pravnoj praksi, u oblasti saobraćaja, postoji napredak u zakonskim garancijama u poslednjih par godina, ali ni dalje ne postoje u potpunosti adekvatne garancije ljudskih prava koje uvažavaju sve principe ljudskih prava i to: samostalnost, dostojanstvo, ličnu autonomiju i integritet, pristupačnost, jednakost, poštovanje različitosti, postojanje (više) izbora i inkluzivnost. Istraživanje Saveza slijepih Crne Gore⁷⁰ ukazuje da većina učesnika ankete smatra da postoje ogromne ili velike prepreke u saobraćaju sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom:

⁶⁸ Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, "Brošura o pravima OSI u oblasti saobraćaja s posebnim akcentom na bezbjednost i pristupačnost javnog saobraćaja",

⁶⁹ NVO Ekvivalent i NVO Sjeverna zemlja, "Ravnopravnost u saobraćaju – Aktivniji i dostojanstveniji život lica sa invaliditetom", <https://nvoekvivalent.me/biblioteka-2/>

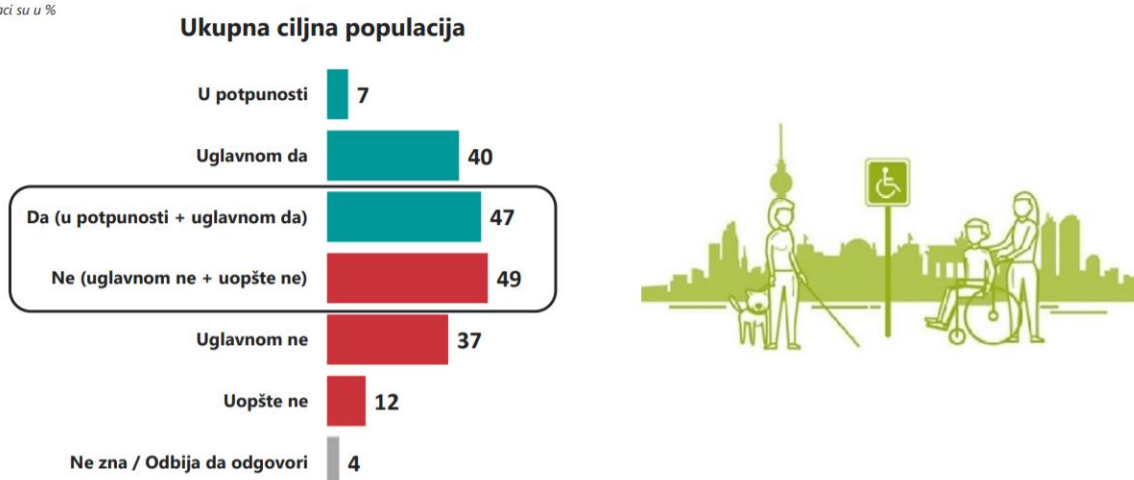
⁷⁰ Savez slijepih Crne Gore, "Istraživanje o diskriminaciji osoba sa invaliditetom", <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2020/12/25-IX-19-SSCG-istrazivanje-2019-OSI.pdf>

Grafik 16: Zastupljenost prepreka u saobraćaju

Pored navedenog, značajno je istaći i istraživanje CGO-a koje pokazuje da skoro polovina građana smatra da javne površine, uključujući i pristupačnost saobraćajnim površinama, nisu uopšte ili uglavnom nisu dostupne licima s invaliditetom:

Podaci su u %

Grafik 17: Prilagođenost javnih površina licima s invaliditetom

Kada govorimo o pravnom okviru, pored zakonskih akata koji uređuju pitanja saobraćaja, za lica s invaliditetom je od posebnog značaja Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom⁷¹, koji definiše standarde pristupačnosti za objekte saobraćajne namjene.

⁷¹ Ovaj Pravilnik detaljno propisuje koje standarde (elemente) pristupačnosti mora da sadrži svaki objekat saobraćajne namjene uključujući: aerodrome, autobuske i željezničke stanice; autobuska stajališta i željezničke perone; putničke zgrade u trajektnim i brodskim pristaništima; odmorišta uz magistralni i auto – put; javna parkirališta; javne garaže kapaciteta 300 i više vozila i benzinske pumpe (član 46 tačka 9). Takođe, ovaj Pravilnik propisuje koje standarde (elemente) pristupačnosti moraju ispuniti prostori i površine javne namjene, u koje ubraja:

Stepen ostvarivanja prava lica s invaliditetom u oblasti javnog saobraćaja, zavisi od pristupačnosti okruženja, dok aktivnosti i vidljivost lica s invaliditetom u društvu zavisi od nivoa pristupačnosti prevoznih sredstava i usluga u oblasti saobraćaja. Dodatan problem u ovoj oblasti predstavlja stepen informisanosti o pravima lica s invaliditetom na slobodno i bezbjedno kretanje, pa se tako često dešava da i u situacijama kada su omogućena ostvarenja prava lica s invaliditetom (postojanje ravnih površina, pristupačnih saobraćajnica, predviđena parking mjesta za lica s invaliditetom), ova lica ne mogu ostvariti svoja prava, jer im se ista krše od strane drugih učesnika u saobraćaju. Nemogućnost uspostavljanja adekvatne komunikacije između lica s invaliditetom i pružalaca usluga u oblasti javnog saobraćaja, su svakodnevni problemi sa kojima se suočavaju ova lica. Pružaoci usluga u oblasti javnog saobraćaja nijesu dovoljno edukovani o načinima pružanja adekvatne podrške i asistencije licima s invaliditetom, gdje je potreba uključenja lica s invaliditetom u tokove saobraćaja zasnovana na potrebi podizanja nivoa svijesti ostalih građana, da su oni takođe ravnopravni građani i učesnici, u svim oblicima privrednog i društvenog života.

Koraci u narednom periodu:

- Dalje unapređenje i prilagođavanje saobraćajne infrastrukture potrebama kretanja lica sa različitim vrstama invaliditeta.
- Veći nivo dostupnosti informacija o javnom prevozu u formatima pristupačnim za lica s invaliditetom.
- Dalje unapređenje pravnog okvira u oblasti saobraćaja u cilju eliminisanja normi koje diskriminišu lica s invaliditetom prilikom pristupa saobraćaju.

Operativni cilj 3: Obezbjediti ravnopravan pristup licima s invaliditetom objektima u javnoj upotrebi, saobraćaju, (javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi), informacijama i komunikacijama, proizvodima i uslugama			
Indikator učinka 1: Nivo diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa javnim površinama i pristupa, kretanja i boravka u objektima u javnoj upotrebi i objektima javne namjene	2022	2025	2027
	48,4% lica s invaliditetom koja su se suočila sa nekim oblikom diskriminacije	45%	40%
Indikator učinka 2: Nivo pristupačnosti informacija i komunikacija od značaja za ravnopravnost lica s invaliditetom, uključujući raznovrsnost formata (Brajevo pismo, uvećan format, deskripcije, audio format, znakovni jezik,	2022	2025	2027
	61% lica s invaliditetom koji smatraju da imaju ravnopravan pristup informacijama	70%	80%

pješački trg, ulica, staza u parku, dječjem igralištu i na šetalištu; pješački prolaz, pasarela i pješački most i ulični prelaz (član 46 tačka 14).

lako razumljiv jezik i drugi alternativni i augumentativni oblici)			
Indikator učinka 3: Nivo zastupljenih prepreka i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi	85% lica s invaliditetom se suočilo sa preprekama i barijerama prilikom pristupa javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi	80%	70%

Pristup pravdi i postupanje državnih organa

Jednakost pred zakonom i mogućnost korišćenja svih pravnih sredstava dostupnih licima s invaliditetom⁷² je zasnovana na sledećim pravnim garancijama:

- pravo na efektivan pristup nadležnom organu za odlučivanje (uključujući i pravo na besplatnu pravnu pomoć),
- pravo na djelotvorno pravno sredstvo,
- pravo na pravičan i fer postupak,
- pravo na odlučivanje u razumnom roku,
- pravo na obrazloženu odluku,
- pravo na adekvatno obeštećenje.

Primarno se radi o pravnim garancijama u početnoj fazi, tokom trajanja postupka i nakon njegovog završetka (izvršenje), bez kojih prava propisana pravnim poretom, sem u idealnoj situaciji njihove besprekorne primjene, mogu ostati samo puke proklamacije.

Konvencija UN o pravima lica s invaliditetom, u okviru člana 12, jasno definiše da lica s invaliditetom uživaju poslovnu sposobnost na ravnopravnoj osnovi s drugima u svim oblastima života. Poslovna sposobnost obuhvata sposobnost da se bude nosilac prava i da se djeluje u skladu sa zakonom. Poslovna sposobnost da se bude nosilac prava daje osobi pravo na punu zaštitu njegovih ili njenih prava od strane pravnog sistema. Poslovna sposobnost da se djeluje u skladu sa zakonom priznaje osobu kao činioca koji ima moć da učestvuje u poslovima, i uopšte, da stvara, mijenja ili ukida pravne odnose. Pravo da se bude priznat kao pravni činilac predviđeno je članom 12, paragraf 5 Konvencije, koji navodi dužnost država potpisnica da „preduzmu sve odgovarajuće i efektivne mjere kako bi osigurale jednako pravo lica s invaliditetom da posjeduju i nasljeđuju imovinu, da kontrolišu svoje finansijske poslove i imaju pristup bankarskim zajmovima, hipotekama i drugim oblicima finansijskog kredita, kao i da lica s invaliditetom ne budu arbitrarno lišeni imovine.” S tim u vezi, princip zabrane diskriminacije se odnosi i na obezbeđivanje

⁷² Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom u članu 5 propisuje: Države potpisnice priznaju da su sva lica jednaka pred zakonom i imaju pravo na jednaku zaštitu pred zakonom i uživanje jednakih blagodeti zakona, bez ikakvih diskriminacija. Države potpisnice zabranjuju bilo kakvu diskriminaciju po osnovu invalidnosti i garantuju svim licima sa invaliditetom jednaku i efektivnu pravnu zaštitu od diskriminacije po bilo kom osnovu. Da bi promovisali ravnopravnost i ukinuli diskriminaciju, države potpisnice će preduzeti sve odgovarajuće korake kako bi osigurali pružanje razumnih adaptacija.

jednakog položaja lica s invaliditetom u postupcima pred organima javne vlasti, uključujući i pitanje poslovne, odnosno procesne sposobnosti.

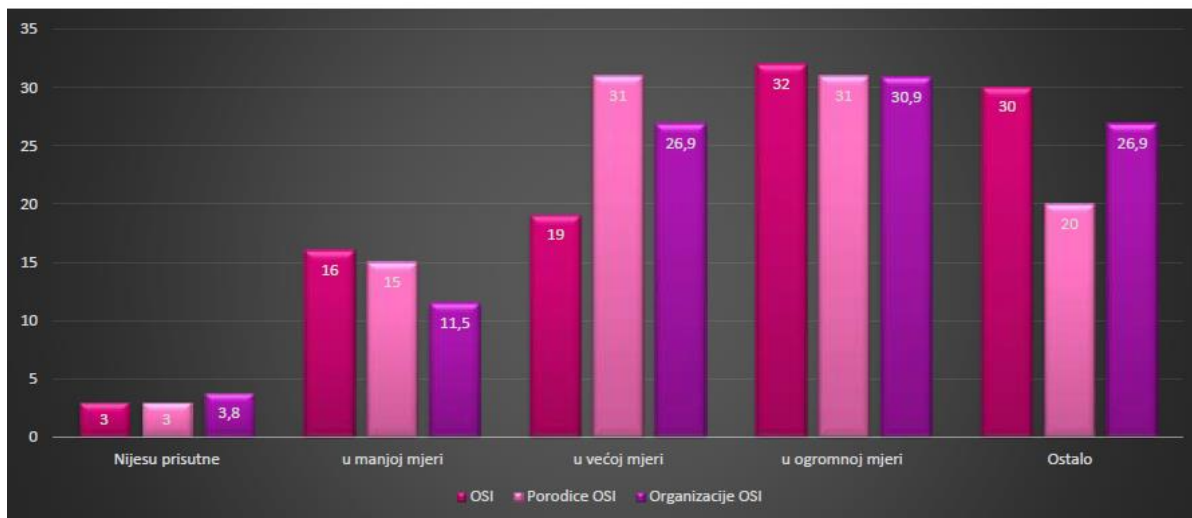
Lica s invaliditetom u Crnoj Gori se suočavaju sa brojnim problemima prilikom korišćenja svojih Ustavom i zakonima garantovanih prava u pogledu pristupa pravdi, počev od barijera koje ih onemogućavaju da budu stranke u tim postupcima i da koriste svoja ovlašćenja u njima. Važno je istaći da je pravni subjektivitet velikog broja lica s intelektualnim, psiho-socijalnim, višestrukim, a nerijetko i fizičkim i senzornim invaliditetom negiran zbog pravnih barijera, pa ove osobe ne mogu biti stranka ni u jednom postupku, niti uživaoci svojih prava. Pored navedenog, lica s invaliditetom koje imaju punu poslovnu sposobnost, nailaze na mnogobrojne barijere već pri samom pokretanju postupka za ostvarivanje svojih prava – prostori u kojima je predviđeno podnošenje zahtjeva nisu pristupačni, nedostupnost informacija u pogledu mjesta i načina predaje zahtjeva, nemogućnost podnošenja zahtjeva na Brajevom pismu, kao ni mogućnost prijave diskriminacije Zaštitniku ljudskih prava i sloboda na znakovnom jeziku. Takođe, potrebno je ukazati na prepreke u pristupu pravnoj pomoći i zastupanju, nedostatak informacija u pristupačnim formatima, negativni stavovi koji preispituju sposobnost lica s invaliditetom da učestvuju u svim fazama sprovođenja pravde, kao i nedostatak obuka za profesionalce zaposlene u pravosuđu.

Navedeni problemi su prepoznati i u okviru preporuka Komiteta UN za prava lica s invaliditetom⁷³ koji je ukazao da osobe koje rade u sprovođenju pravosuđa nijesu dovoljno obučene za prava lica s invaliditetom, uključujući proceduralnu pristupačnost s posebnim osvrtom na pristup pomoćnim tehnologijama. Takođe, Komitet je posebno istakao nedovoljnu dostupnost u sudskom i upravnom postupku pravne pomoći registrovanog i kvalifikovanog tumačenja znakovnog jezika, kao i nedostatak dostupnosti usluga za Brajevo pismo i alternativnih načina komunikacije za pružanje pomoći licima sa intelektualnim i psiho-socijalnim invaliditetom.

Istraživanje Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore, "*Istraživanje o sprovođenju Strategije za zaštitu od diskriminacije lica s invaliditetom i promociju jednakosti*"⁷⁴, u pogledu barijera i prepreka sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa nadležnim sudskim organima, pokazuje da velika većina lica s invaliditetom smatra da navedene barijere i prepreke postoje u većoj ili ogromnoj mjeri.

⁷³ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", član 13 "Pristup pravdi", <https://www.gov.me/dokumenta/6d600a44-0283-40ac-9d7e-8eaa1c460bb1>

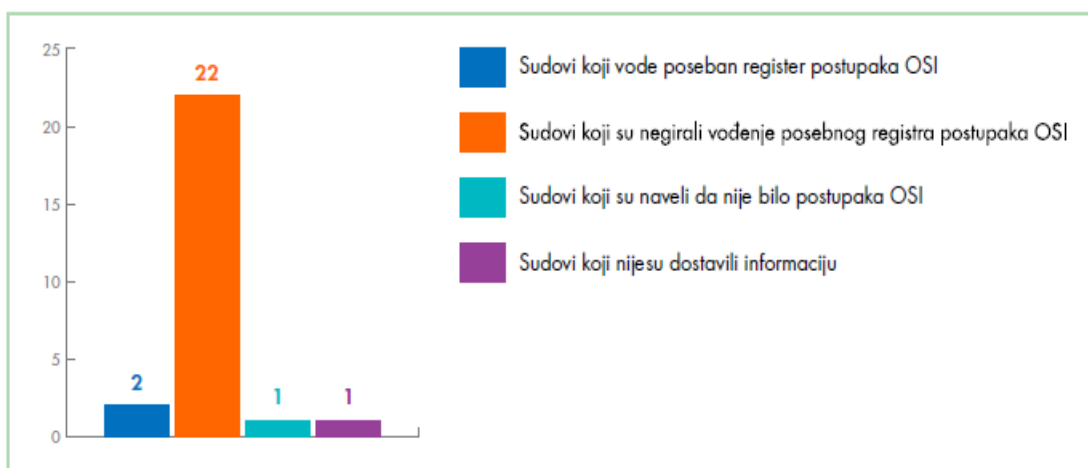
⁷⁴ Udruženja mladih sa hendikepom Crne Gore, "*Istraživanje o sprovođenju Strategije za zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom i promociju jednakosti*",

Grafik 18: Prepreke i barijere sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa nadležnim sudskim organima

Značajno pitanje kome je dodatno potrebno pružiti pažnju je i institut besplatne pravne pomoći čija dostupnost mora biti omogućena u većoj mjeri licima s invaliditetom, zajedno sa organizacijom obuka sudija i advokata o modelima pristupa invaliditetu i načinima komunikacije sa licima s invaliditetom.

Istraživanje koje je sproveo Udruženje mladih sa hendikepom 2020. godine⁷⁵, je pokazalo da se lica s invaliditetom suočavaju sa čitavim nizom prepreka prilikom pristupa pravdi i korišćenja pravnih sredstava. Jedan od prvih evidentiranih problema jeste nepostojanje kredibilnih izvora podataka o postupcima gdje se kao učesnici javljaju lica s invaliditetom, odnosno činjenici da mali broj sudova vodi navedene registre.

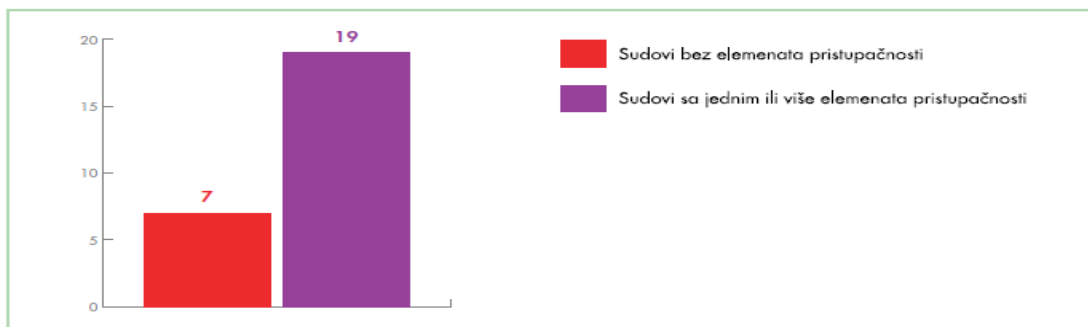

Grafik 19: Broj usdova koji vodi registre o postupcima u kojima učestvuju LSI

Pored navedenog, istraživanje je ukazalo na činjenicu da crnogorsko zakonodavstvo, materijalno i procesno, koje uređuje ograničenje i lišenje poslovne sposobnosti, pitanje starateljstva i samostalnog

⁷⁵ Udruženje mladih sa hendikepom, "Pristup pravdi osoba s invaliditetom s posebnim naglaskom na proceduralne adaptacije", <https://umhcg.com/publikacije/>

donošenja odluka, kao i produženje roditeljskog prava, nije usklađeno u potrebnoj mjeri s Konvencijom UN o pravima lica s invaliditetom. Analiza određenog broja sudskih odluka koje se tiču diskriminacije lica s invaliditetom u dijelu pristupačnosti objektima, pokazuje nedovoljan nivo usklađenosti sa obavezama koje proističu iz Konvencije, što se dodatno može potkrijepiti i podacima koji se odnose na nivo pristupačnosti objekata u kojima su smještene sudske instance licima s invaliditetom, gdje i dalje većina objekata ne posjeduje potrebne elemente pristupačnosti za lica s invaliditetom.

Grafik 20: Postojeći nivo pristupačnosti sudova licima s invaliditetom

Kada govorimo o postupanju nadležnih državnih organa u slučajevima diskriminacije protiv lica s invaliditetom u prethodnom periodu, potrebno je posebno ukazati na aktivnosti Zaštitnika ljudskih prava i sloboda⁷⁶, koji je u 2020. godini, zaprimio 23 pritužbe na slučajeve diskriminacije lica s invaliditetom, na osnovu kojih je postupao u 14 predmeta.

Rasa	4
Nacionalna pripadnost	19
Društveno ili etničko porijeklo	3
Veza sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom	2
Vjera ili uvjerenje	13
Pol, promjena pola, rodni identitet	9
Političko ili drugo mišljenje	4
Seksualna orijentacija i/ili interseksualne karakteristike	1
Zdravstveno stanje	9
Starosna dob	6
Invaliditet	14
Bračno i porodično stanje	2
Pripadnost grupi ili pretpostavka o pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji	24
Druga lična svojstva	6
Bez osnova diskriminacije	44
UKUPNO	159

Grafik 21: Struktura postupanja Zaštitnika po oblastima za koje su stigli pritužbe za diskriminaciju

Od ukupnog broja preporuka 4 preporuke su bile zastupljene u oblasti rada i zapošljavanja, dok je jedna preporuka bila zastupljena u oblasti Postupci pred organima javne vlasti. Četiri predmeta su pokrenuta u

⁷⁶ Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, "Izveštaj o radu za 2020. godinu", https://www.ombudsman.co.me/docs/1619074992_izvjestaj_01042021.pdf

oblasti Socijalne zaštite, 3 u oblasti Zdravstvene zaštite, dok je 1 predmet pokrenut u oblasti Pristupa dobrim uslugama,

Kada govorimo o postupanju pravosudnih organa u 2020. godini, sudski organi su postupali u 5 predmeta koji su se odnosili na slučajeve diskriminacije lica s invaliditetom, i to pred Osnovnim sudom u Podgorici i Nikšiću, po dva predmeta, i jedan predmet koji se vodi pred Osnovnim sudom u Plavu. U jednom postupku je usvojen tužbeni zahtjev i utvrđena diskriminacija po osnovu invaliditeta u vezi nesmetanog pristupa, kretanja i boravka u objektu tuženog, dok su preostala 4 predmeta još uvijek u fazi postupanja. U okviru 2021. godine, nadležni sudski i inspekcijски organi su postupali u dva slučaja diskriminacije lica s invaliditetom, pri čemu je jedan predmet obustavljen, dok se drugi predmet nalazi u postupku odlučivanja. Osnovni državni tužilac u Podgorici je 2020. godine, formirao 4 predmeta (4 krivične prijave) u kojima su žrtve diskriminacije bile lica s invaliditetom, za koje je u 1 predmetu protiv okrivljenog podnesen sudu optužni predlog, dok su ostale tri odbačene.

Uprava za inspekcijske poslove u 2020. godini primila 165 prijava koje se odnosila na nepoštovanje obaveze isticanja obavještenja o robi na Brajevom pismu u skladu sa Zakonom o zaštiti potrošača, povodom koje je nadležna Sanitarna inspekcija vršila nadzor i preduzela propisane upravne mjere i radnje.

Koraci u narednom periodu:

- Dalje usklađivanje postojećeg zakonodavstva sa Konvencijom, sa naglaskom na razvoj sistema starateljstva i odlučivanja zasnovanog na donošenju odluka koje u potpunosti poštuju autonomiju, integritet, dostojanstvo, volju i preferencije osobe i uspostavlja transparentne i efikasne pravne lijekove za lica s invaliditetom čiji je pravni kapacitet uklonjen.
- Razvoj mjera pristupačnosti, kao što je Brajova azbuka, pružanje tumačenja znakovnog jezika, alternativni načini komunikacije i formati lakog čitanja, koje će biti dostupne na nediskriminatoran način u svim fazama sudskog i upravnog postupka.
- Obuka i jačanje kapaciteta službenika za primjenu pristupa ljudskih prava prilikom sprovođenja sudskih i upravnih postupaka.
- Veći nivo dostupnosti besplatne pravne pomoći licima s invaliditetom.
- Razvoj kredibilnih izvora podataka i sudskih registara o postupcima gdje se kao učesnici javljaju lica s invaliditetom.
- Nastavak i obezbjeđenje dodatnih uslova za bolju pristupačnost licima s invaliditetom objektima i informacijama od značaja za vođenje sudskih i upravnih postupaka.

Operativni cilj 4: Unapređenje institucionalnih kapaciteta, efikasnosti i pristupačnosti organa javne vlasti u postupcima za zaštitu of diskriminacije lica s invaliditetom.			
Indikator učinka 1:	2022	2025	2027
Povećanje broja postupaka zaštite od diskriminacije lica s invaliditetom pred nadležnim organima⁷⁷	<i>Broj postupaka sa kraja 2021. godine</i>	9%	15%
Indikator učinka 2:	2022	2025	2027
Smanjenje nivoa diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom	51% lica s invaliditetom smatra da se suočilo s nekim od oblika	49%	45%

⁷⁷ Pravosudni i tužilački organi, policijski i inspekcijски organi, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

pristupa pravosudnim organima	diskriminacije u ogromnoj ili većoj mjeri prilikom pristupa pravosudnim organima		
-------------------------------	--	--	--

Socijalna zaštita, adekvatan životni standard, samostalan život i život u zajednici

Socijalna zaštita ima ključnu ulogu u ostvarivanju prava lica s invaliditetom svih uzrasta, primarno kroz obezbjeđivanje odgovarajućeg životnog standarda, zajedno sa osnovnim nivoom sigurnosti prihoda. Na taj način se stvaraju uslovi za smanjenje nivoa siromaštva i ranjivosti sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom. Štaviše, redovni i posebni programi socijalne zaštite koji se tiču lica s invaliditetom mogu imati važnu ulogu u promovisanju njihove nezavisnosti i inkluzije zadovoljavanjem njihovih specifičnih potreba i podržavanjem njihove društvene inkluzije na nediskriminatoran način.

Socijalna zaštita zasnovana na poštovanju ljudskih prava lica s invaliditetom mora imati za osnovni cilj zadovoljenje njihovih potreba. U prethodnom periodu programi socijalne zaštite vezani za invalidnost uglavnom su se fokusirali na siromaštvo, pritom ne uzimajući u potrebnoj mjeri u obzir posebne izazove sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom, kao što su aktivno učešće u obrazovanju, pristupu zdravlju i zapošljavanju. Prethodne metode rješavanja beneficija za lica s invaliditetom pokazale su ograničen napredak u prevazilaženju duboko ukorijenjenih društvenih struktura i praksi koje ometaju mogućnosti za lica s invaliditetom. Shodno tome, socijalna zaštita mora da prevaziđe tradicionalne pristupe socijalne zaštite sistemima intervencije koji promovišu aktivno građanstvo, socijalnu inkluziju i učešće zajednice, izbjegavajući paternalizam i zavisnost. Član 28. Konvencije o pravima lica s invaliditetom posebno priznaje pravo lica s invaliditetom na odgovarajući životni standard i socijalnu zaštitu, obezbjeđujući uživanje oba prava bez diskriminacije na osnovu sposobnosti. Stoga, države potpisnice moraju da preduzmu odgovarajuće mjere kako bi obezbijedile licima s invaliditetom jednak pristup redovnim programima i uslugama socijalne zaštite-uključujući osnovne usluge, sisteme socijalne zaštite, programe za smanjenje siromaštva i programe stanovanja. Poseban akcenat je na posebnim programima, uslugama i troškovima za potrebe povezane sa invaliditetom. Samostalni život, kao sastavni dio politike, podrazumijeva pružanje podrške licima s invaliditetom u pogledu samostalnog korišćenja prava na izbor i kontrolu nad njihovim životima, kao i pravo na uživanje ličnog dostojanstva i značajnih mogućnosti za puno učešće u poslu, porodičnom životu, obrazovanju, javnom, društvenom i kulturnom životu. U narednom periodu je potrebno staviti veći akcenat na preusmjeravanje sistema socijalne zaštite ka promovisanju prava na samostalan život i veći nivo inkluzije u zajednicu. Pojam samostalnog života lica s invaliditetom je zasnovan na pravu na samoopredeljenje. Ovo uključuje, između ostalog, pravo da sami organizuju brigu i druge usluge, da izaberu vrstu podrške koju primaju i kako će je primati, kao i pravo da upravljaju svojim ličnim životom i nivo učešća u zajednici. Pored navedenog, ovo pravo uključuje i pristup ne samo uslugama lične podrške, već i odgovarajućem smještaju, prevozu, obrazovanju, zapošljavanju i obuci. Generalno gledano pravo na samostalni život je zasnovano na tri principa:

Grafik 22: Principi samostalnog života

U cilju unapređenja životnog standarda lica s invaliditetom i djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju, Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti⁷⁸ propisana su prava iz socijalne i dječije zaštite i to: osnovna materijalna davanja i usluge socijalne i dječje zaštite. Kada govorimo o osnovnim materijalnim davanjima koja stoje na raspolaganju licima s invaliditetom, primarno se radi o: materijalnom obezbjeđenju; ličnoj invalidnini; dodatku za njegu i pomoć; zdravstvenoj zaštiti; troškovima sahrane; jednokratna novčana pomoć, dodatak za djecu; troškovi ishrane u predškolskim ustanovama; pomoć za vaspitanje i obrazovanje djece i mladih sa posebnim obrazovnim potrebama; refundacija naknade zarade i naknada zarade za porodijsko, odnosno roditeljsko odsustvo; naknada po osnovu rođenja djeteta; refundacija naknade zarade i naknada zarade za rad sa polovinom punog radnog vremena, naknada roditelju ili staratelju-njegovatelju lica koje je korisnik lične invalidnine. S tim u vezi, prilikom pružanja materijalne podrške licima s invaliditetom, potrebno je imati u vidu četiri osnovna principa:

- Usvajanje okvira za ljudska prava.
- Uključenost u smislu obuhvata, efikasnog pristupa i dosega.
- Integracija u veće glavne programe socijalne zaštite.
- Uzimanje u obzir dodatnih dnevnih troškova lica s invaliditetom (u poređenju sa osobama bez invaliditeta).

U pogledu problema zastupljenih u navedenoj oblasti, Komitet UN za prava lica s invaliditetom⁷⁹ je ukazao da je potrebno da Crna Gora razvije socijalne politike koje će pratiti transparentno povećanje troškova života lica s invaliditetom. Poseban akcenat je stavljen na činjenicu da su žene s invaliditetom posebno izložene siromaštvu, jer su naročito pogođene nezaposlenošću, i zato što se njihove zarade ili naknade koje primaju često dijele ili ih koriste u potpunosti njihove porodice. Takođe, važno je istaći i problem prava na alimentaciju žena s invaliditetom koje su napuštene od strane partnera, u dijelu koji se odnosi na potrebu obezbjeđenja socijalne naknade za žene koje se suočavaju sa neizbježnim siromaštvom. Značajan problem na koji je važno ukazati jeste nedostatak raspoloživih i transparentnih podataka na

⁷⁸ Zakon o socijalnoj i dječijoj zaštiti, <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-socijalnoj-i-djecjoj-zastiti.html>

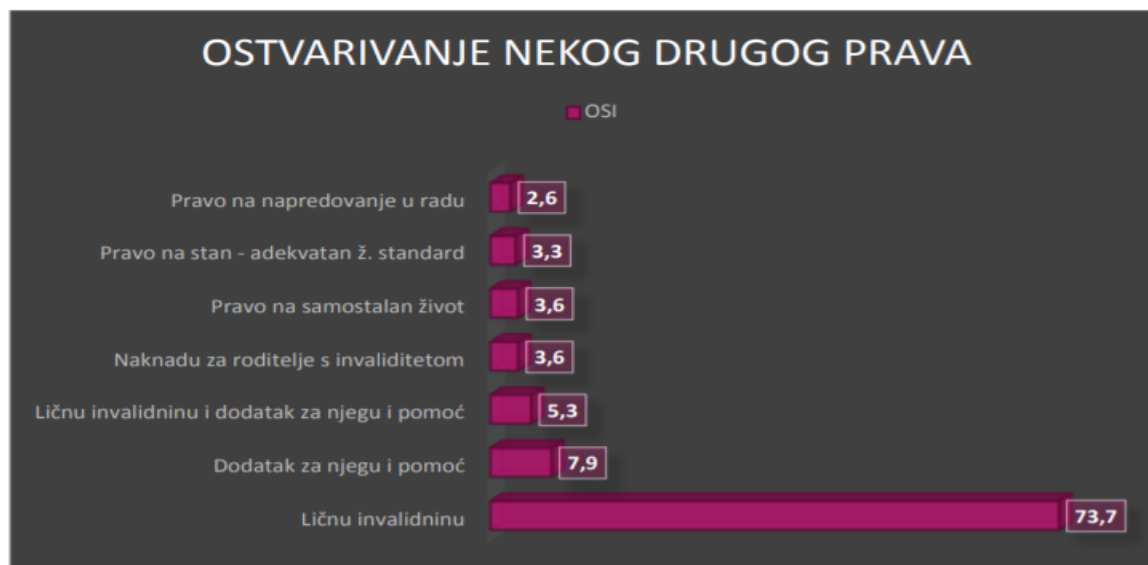
⁷⁹ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", Član 28 - Adekvatan životni standard i socijalna zaštita

lokalnom nivou o djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju koja nemaju pristup socijalnoj zaštiti. Pored navedenog, istraživanje Saveza slijepih Crne Gore⁸⁰ je pokazalo da ogromna većina lica s invaliditetom smatra da ima pravo da ostvari neko od garantovanih prava iz oblasti socijalne zaštite koje im u prethodnom period nije priznato:

Grafik 23: Nepriznavanje prava iz socijalne zaštite

Takođe, istraživanje je pokazalo da prava iz oblasti socijalne zaštite i samostalnog života predstavljaju prava na čije ostvarenje lica s invaliditetom stavljaju glavni akcenat, zajedno sa pravima iz oblasti rada i zapošljavanja, i to:

Grafik 24: Ostvarivanje prava iz socijalne zaštite lica s invaliditetom

U pogledu načina upotrebe budžetskih sredstava u ovoj oblasti, Analiza ključnih nedostataka je pokazala da većina utrošenih budžetskih sredstava za razvoj usluga socijalne i dječije zaštite izdvaja se za institucionalnu njegu, odnosno oko 20.000.000,00 € je potrošeno za izgradnju ustanova za odrasle s invaliditetom i starije osobe u Pljevljima, Podgorici i Nikšiću u posljednje četiri godine, dok je samo

⁸⁰ Savez slijepih Crne Gore, Istraživanje o diskriminaciji osoba s invaliditetom, <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2020/12/25-IX-19-SSCG-istrazivanje-2019-OSI.pdf>

61.922,00 € potrošeno na podršku za dobijanje licence za pružanje usluga personalnog asistenta. Iako je Fond potrošio 21.444.557,92 €, na kraju 2019. godine bilo je gotovo 8 puta više nezaposlenih lica s invaliditetom (11.163) nego onih čiji je poslodavac dobio podršku Fonda (1.407), a 2020. godine je bilo gotovo 5 i po puta više nezaposlenih lica s invaliditetom (10.970) nego onih čiji je poslodavac dobio podršku Fonda (2.040). Brojke pokazuju da razlog nedovoljne inkluzije lica s invaliditetom možda ne leži u dostupnosti, već u raspodjeli raspoloživih sredstava.

Pored navedenog važno je ukazati i na određene preduzete korake u pogledu rješavanja stambenog pitanja lica s invaliditetom, gdje je akcenat na realizovanim kreditima za sve prioritetne kategorije, drugu, treću i četvrtu fazu projekta 1000+, i to:

PRIORITETNE CILNE GRUPE	II FAZA PROJEKTA 2015/2017	III FAZA PROJEKTA 2017/2019	IV FAZA PROJEKTA 2020/2022	UKUPNO II, III i IV faza
Lice s invaliditetom	4	8	8	20
Član porodičnog domaćinstva lice s invaliditetom	6	15	16	37
Porodična domaćinstva sa djecom s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju	0	15	4	19

Kada govorimo o postojećem pravnom okviru važno je ukazati i na Analizu stanja u oblasti usluga koje se garantuju/nude licima s invaliditetom i preporuke za unapređenje trenutnog stanja⁸¹, koju je pripremila Udruženje mladih sa hendikepom, koja sadrži jasne preporuke u pogledu potrebnih izmjena i dopuna postojećeg pravnog okvira, gdje je primarni akcenat stavljen na:

Djelatnost Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti mora biti proširena, na način što će se prepoznati i društveni faktori i okolnosti, ne samo lični i porodični (trenutna norma predviđa da je Socijalna i dječja zaštita djelatnost kojom se obezbjeđuju i ostvaruju mjere i programi namijenjeni pojedincu i porodici sa nepovoljnim ličnim ili porodičnim okolnostima, koji uključuju prevenciju, pomoć u zadovoljavanju osnovnih životnih potreba i podršku).

Promijeniti praksu oduzimanja i ograničavanja poslovne sposobnosti, kako putem izmjene zakona ali i de facto kroz promjenu prakse omogućavanja zamjenskog donošenja odluka o životnim aranžmanima (formalno i neformalno starateljstvo), čime se potpuno ograničava mogućnost samostalnog života i korišćenje usluga koje podrazumijevaju ugovorni odnos i samostalno upravljanje od strane korisnika/ca,

⁸¹ Udruženje mladih sa hendikepom, Analiza stanja u oblasti usluga koje se garantuju/nude osobama s invaliditetom (OSI) i preporuke za unapređenje trenutnog stanja, <http://umhcg.com/novosti-me/saopstenje-za-medije-umhcg-uputilo-ministarstvu-finansija-i-socijalnog-staranja-inicijativu-za-izmjenu-zakona-o-socijalnoj-i-djecjoj-zastiti/>

prioritetno kroz izmjene Porodičnog zakona, a potom kroz izmjene drugih matičnih zakona, uključujući i Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti

Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti među ciljnim grupama, odnosno onima koji se posebno štite, ne prepoznaje mlade s invaliditetom, kao posebnu kategoriju, već samo djecu, odrasle i stare s invaliditetom.

Koraci u narednom periodu:

- Razvoj sistema socijalne zaštite lica s invaliditetom zasnovanog na nediskriminatornom i multisektorskom pristupu, gdje će primarni akcenat biti na integraciji pristupa zasnovanog na eliminaciji siromaštva sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom, uvezivanjem sa sistemima obrazovanja, pristupu zdravlju i zapošljavanju.
- Povećanje izdvajanja i racionalnija alokacija budžetskih sredstava za razvoj usluga socijalne i dječje zaštite.
- Izmjene i dopune postojećeg pravnog okvira u oblastima socijalne i dječje zaštite, ograničavanja poslovne sposobnosti i kroz zakonsko prepoznavanje mladih s invaliditetom kao posebne kategorije.
- Unaprijediti nivo ekonomske autonomije žena s invaliditetom kroz uspostavljanje odgovarajuće procedure koje će ženama s invaliditetom omogućiti da zahtijevaju svoju zaradu ili naknadu u slučaju da ih članovi porodice oduzmu od njih i da obezbijede da se naknade direktno prenose na žene s invaliditetom, a ne na njihove članove porodice.
- Unaprijeđenje pravnog okvira u pogledu prava na alimentaciju žena s invaliditetom, napuštenih od strane partnera i obezbjeđenje adekvatne socijalne naknade za žene koje se nalaze u stanju socijalne potrebe.
- Prikupiti podatke o svoj djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u razvoju na lokalnom nivou i osigurati da svako dijete ima pravo na invalidninu, kako bi imali životni standard iznad nivoa egzistencije.
- Razviti usluge podrške u zajednici (fokus na psiho-socijalnoj podršci porodici), usmjeriti rad centara za dnevni boravak za podršku obrazovnim i zdravstvenim ustanovama.

Operativni cilj 5: Obezbijediti punu ravnopravnost i priznavanje svih prava iz oblasti socijalne i dječje zaštite licima s invaliditetom koja garantuju potrebne uslove za samostalan život u zajednici			
Indikator učinka 1: Smanjiti procenat lica s invaliditetom kojima nije priznato određeno zakonom garantovano pravo iz oblasti socijalne zaštite	2022	2025	2027
	91% lica s invaliditetom smatra da se suočilo s nekim od oblika diskriminacije prilikom pristupa uslugama socijalne zaštite	88%	85%

Privatni i porodični odnosi

Porodični odnosi, brak i porodica predstavljaju srž svake zajednice. Porodice su univerzalno prepoznate kao važan izvor podrške i sigurnosti, što je od posebno značaja za položaj lica s invaliditetom u cjelokupnom društvu. Porodica može pružiti sigurno i stabilno okruženje koje njeguje rast i razvoj svakog

člana u različitim životnim fazama, od rođenja do starosti. Porodice su različite i na njih utiče niz faktora, uključujući kulturne, tradicionalne i vjerske prakse. Porodice se mogu klasifikovati kao nuklearne, proširene, sa jednim roditeljem, sa djetetom, hraniteljske ili usvojiteljske. Važno je prepoznati ovu različitost i takođe priznati da lica s invaliditetom imaju pravo da zasnuju svoje porodice. Član 23. Konvencije o pravima lica s invaliditetom naglašava se da pravo svih lica s invaliditetom koji su u uzrastu u kome se može stupiti u brak da stupaju u brak i zasnivaju porodicu na osnovu punog i slobodno izraženog pristanka budućih supružnika bude priznato. Takođe, Konvencija stavlja značajan akcenat na pravo lica s invaliditetom da slobodno i odgovorno odlučuju o broju svoje dece i razmaku između njih na jednakim osnovama sa drugima, da imaju pristup informacijama primjerenim njihovom uzrastu, obrazovanju o reprodukciji i planiranju porodice i sredstvima potrebnim kako bi bile u stanju da ostvaruju dotična prava, kao i pravo da lica s invaliditetom uključujući djecu, očuvaju svoju plodnost na osnovu jednakosti sa drugima. Ovaj član Konvencije naglašava, prije svega, važnost pružanja podrške licima s invaliditetom u uspostavljanju porodičnih odnosa, sklapanju braka i postavljanju roditeljima ako to žele.

U pogledu problema sa kojima se lica s invaliditetom suočavaju u Crnoj Gori u oblasti privatnosti i porodičnih odnosa, Komitet UN za prava lica s invaliditetom je ukazao na to da postojeći pravni okvir ograničava prava lica s invaliditetom pod starateljstvom da formiraju bračnu zajednicu, kao i činjenicu da postojeći zakoni ograničavaju roditeljska prava lica s invaliditetom. Takođe, Komitet UN je ukazao da roditelji s invaliditetom, pri čemu je posebno istaknut položaj žena s invaliditetom koje, kada same podignu svoju djecu, mogu rizikovati da ih odvoje od njih jer nema dovoljno razvijenih mjera podrške od strane države u vršenju roditeljske odgovornosti prema djeci.

U pogledu nivoa oduzimanja poslovne sposobnosti lica s invaliditetom, podaci prikupljeni od strane Sudskog savjeta, pokazuju da je u 2021. godini i dalje zastupljen značajan broj slučajeva lica s invaliditetom kojima je oduzeta poslovna sposobnost, i to:

Oduzimanje poslovne sposobnosti	
Naziv suda/pol	
OSNOVNI SUD U BERANAMA	15
MUŠKARCI	10
ŽENE	5
OSNOVNI SUD U CETINJU	19
MUŠKARCI	7
ŽENE	12
OSNOVNI SUD U ROŽAJAMA	1
ŽENE	1
OSNOVNI SUD U BARU	16
MUŠKARCI	4
ŽENE	12
OSNOVNI SUD U BIJELOM POLJU	11
MUŠKARCI	4
ŽENE	7
OSNOVNI SUD U DANILOVGRADU	6
MUŠKARCI	2

ŽENE	4
OSNOVNI SUD U KOLAŠINU	6
MUŠKARCI	4
ŽENE	2
OSNOVNI SUD U KOTORU	26
MUŠKARCI	12
ŽENE	14
OSNOVNI SUD U NIKŠIĆU	26
MUŠKARCI	15
ŽENE	11
OSNOVNI SUD U PLAVU	7
MUŠKARCI	3
ŽENE	4
OSNOVNI SUD U PODGORICI	24
MUŠKARCI	
ŽENE	
OSNOVNI SUD U ULCINJU	2
MUŠKARCI	1
ŽENE	1
OSNOVNI SUD U ŽABLJAKU	1
ŽENE	1
OSNOVNI SUD U HERCEG NOVOM	5
MUŠKARCI	5
OSNOVNI SUD U PLJEVLJIMA	3
ŽENE	2
MUŠKARCI	1
UKUPNO	154

Grafik 25: Oduzimanje poslovne sposobnosti licima s invaliditetom

Koraci u narednom periodu:

- Dalje usklađivanje postojećeg zakonodavstva u oblasti privatnih i porodičnih odnosa sa standardima definisanim Konvencijom UN o pravima lica s invaliditetom.
- Obezbijediti sve neophodne uslove da lica s invaliditetom mogu ostvariti svoje pravo na zasnivanje bračne zajednice, roditeljska prava i pravo na usvajanje na ravnopravnoj osnovi s drugim licima.
- Unapređenje okvira usluga podrške u zajednici koje se pružaju roditeljima s invaliditetom.
- Obezbijediti uslove da žene s invaliditetom ne izgube starateljstvo i kontakt sa svojim djetetom na osnovu njihove invalidnosti ili na osnovu toga podižu svoje dijete sami. Akcenat je na obezbjeđenju podrške zajednice ovim majkama.

Operativni cilj 6: Omogućavanje jednakog prava licima s invaliditetom pod starateljstvom da formiraju bračnu zajednicu i uklanjanje postojećih zakonskih ograničenja roditeljskih prava lica s invaliditetom

Indikator učinka 1: Smanjenje broja lica s invaliditetom kojima je oduzeta poslovna sposobnost u skladu sa preporukama Komiteta UN	2022	2025	2027
	154 lica s invaliditetom koji su lišeni poslovne sposobnosti	Smanjenje ukupnog broja lica s invaliditetom koji su lišeni poslovne sposobnosti za 10%	Smanjenje ukupnog broja lica s invaliditetom koji su lišeni poslovne sposobnosti za 20%

Obrazovanje

Prema Konvenciji UN o pravima lica s invaliditetom, inkluzivno obrazovanje⁸² je od suštinskog značaja za ostvarivanje prava na obrazovanje za sve članove društva bez diskriminacije i na osnovu jednakih mogućnosti, uključujući i lica s invaliditetom. Na osnovu člana 24 Konvencije, države potpisnice moraju osigurati ostvarivanje prava lica s invaliditetom na obrazovanje kroz inkluzivni obrazovni sistem na svim nivoima, uključujući predškolsko, osnovno, srednje i visoko obrazovanje, stručno osposobljavanje i cjeloživotno učenje, vannastavne i društvene aktivnosti, za sve učenike, uključujući lica s invaliditetom, bez diskriminacije i na ravnopravnim osnovama s drugima. Inkluzivno obrazovanje pruža platformu za borbu protiv stigmatizacije i diskriminacije. Takođe, omogućava licima s invaliditetom, koja se suočavaju sa neproporcionalno većom stopom nezaposlenosti, da u potpunosti učestvuju u životu zajednice. Mješovito okruženje za učenje koje uključuje lica s invaliditetom omogućava vrednovanje njihovih doprinosa, kao i postepeno uklanjanje društvenih predrasuda i zabluda koje postoje u odnosu na ova lica. Formalno obrazovanje olakšava sticanje neophodnih obrazovnih sertifikata, što je danas sve više potrebno na otvorenom tržištu rada. S tim u vezi, osnovni cilj koji je potrebno ostvariti u oblasti obrazovanja je potpuno eliminisanje slučajeva kada obrazovni sistem uskraćuje upis u redovne škole na osnovu invaliditeta, promovisati transfer učenika sa invaliditetom iz posebnih u redovne škole i garantovati nediskriminaciju pružanjem razumnih adaptacija. To znači da će obrazovne institucije morati da izvrši odgovarajuća prilagođavanja tamo gdje je to potrebno kako bi se obezbijedilo da učenik sa invaliditetom ima pristup i učestvuje u obrazovanju na ravnopravnoj osnovi sa ostalim učenicima. Školske programe, pedagogiju i metode testiranja treba prilagoditi kako bi se učenicima s invaliditetom omogućilo inkluzivno i kvalitetno osnovno i srednje obrazovanje na ravnopravnoj osnovi sa drugima. Poseban akcenat je na preduzimanju mjera za uklanjanje fizičkih, društveno-ekonomskih i komunikacionih barijera za učenike s invaliditetom koji bi takođe trebali dobiti odgovarajuću podršku, uključujući i individualizovanu podršku, kako bi se olakšalo njihovo efikasno obrazovanje. Nadalje, potrebno je stvoriti uslove za sticanje životnih i društvenih razvojnih vještina - poput učenja Brajevog pisma i znakovnog jezika. Nakon srednjeg obrazovanja, lica s invaliditetom moraju imati pristup cjeloživotnom učenju koje na odgovarajući način odgovara njihovim stalnim obrazovnim potrebama.

U Crnoj Gori su u prethodnom periodu postignuti značajni rezultati u pogledu unapređenja položaja lica s invaliditetom u okviru obrazovnog sistema, gdje je poseban iskorak napravljen u pogledu:

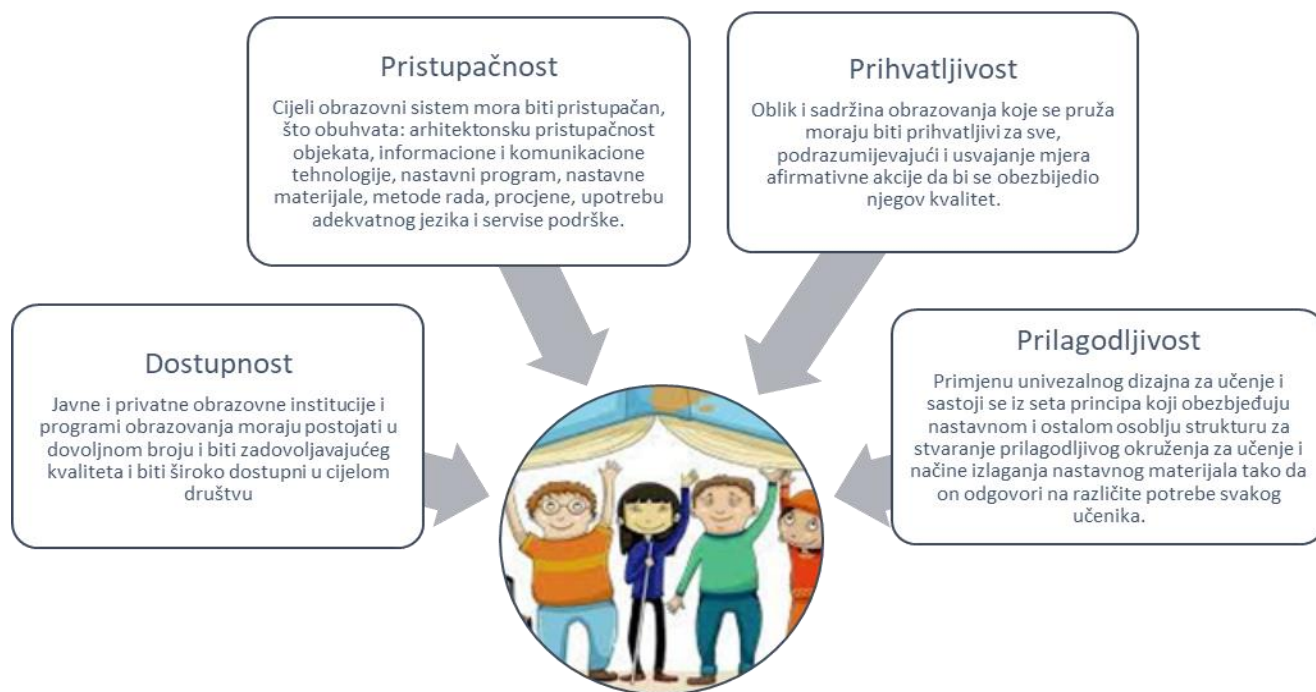
- Izmjene i dopune pravnog okvira na svim nivoima obrazovanja i vaspitanja u smjeru promocije jednakosti.⁸³

⁸² Pravo na inkluzivno obrazovanje podrazumijeva transformaciju kulture, politike i prakse u svim formalnim i neformalnim obrazovnim okruženjima da bi se odgovorilo na različite zahtjeve i identitete pojedinačnih učenika/studenata, uz ulaganje napora za uklanjanje barijera koje ograničavaju mogućnosti.

⁸³ "Službeni list Crne Gore", broj 47/17", <http://www.sluzbenilist.me/pregled-dokumenta/?id={B436AB49-44F5-4396-9B84-9AD527F80E9B}>

- Izmijenjen i dopunjen Pravilnik o načinu, uslovima i postupku za usmjeravanje djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju.
- Urađen Paket za organizaciju aktivnosti na nivou škole na temu nediskriminacija koji ima za cilj da učenici steknu dodatna znanja i vještine iz ove oblasti. Jednom u toku školske godine organizuje se „Dan nediskriminacije“ i sprovode uzrasne radionice za sve učenike.⁸⁴
- Demokratska Mreža nediskriminacije uspostavljena je u 40 škola.
- Širenje i monitoring asistivnih i usluga podrške u inkluzivnom obrazovanju kroz angažman resursnih centara u odnosu na individualni rad. S tim u vezi organizovane su obuke, asistivne usluge, pri čemu je posebno važno istaći 9 regionalnih obuka za kadar srednjih škola (130 učesnika) za primjenu digitalnih platformi i asistivne tehnologije za djecu s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u srednjim školama u okviru IROP i ITP.
- Obuke za prepoznavanje nasilja i diskriminacije realizovane su kroz organizaciju radionica namijenjenih promociji nediskriminacije u većini osnovnih škola.
- Organizovane mreže podrške.

Uspostavljanje sistema inkluzivnog obrazovanja lica s invaliditetom u Crnoj Gori, zasnovano je na četiri osnovna stuba definisana u okviru Opšteg komentara Komiteta UN broj 4⁸⁵, i to:

Grafik 26: Četiri stuba inkluzivnog obrazovanja lica s invaliditetom

⁸⁴ Portal za nastavnike, <http://www.skolskiportal.edu.me/Pages/Inkluzivnoobrazovanje.aspx>

⁸⁵ Opšti komentar Komiteta UN za prava lica s invaliditetom broj 4, <file:///C:/Users/38269/Downloads/2-X-20-Op%C5%A1ti-komentar-Komiteta-UN-br.-4-Final.pdf>

U pogledu problema sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti obrazovanja, Komitet UN za prava lica s invaliditetom⁸⁶ je ukazao na odsustvo sveobuhvatnog zakonodavstva na kvalitetno inkluzivno obrazovanje. Poseban akcenat je stavljen na:

- Nedostatak uporedivih i sveobuhvatnih podataka o djeci s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju u redovnom obrazovanju.
- Preovladavanju sistema procjenjivanja djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju prilikom upisa u školu, koji je u sukobu sa modelom invalidnosti utemeljenim u Konvenciji.
- Nepostojanja informacija o afirmativnim i nediskriminatorskim mjerama za upis i prihvatljivi smještaj za studente sa invaliditetom u redovnom obrazovanju.
- Pristup visokom obrazovanju je uglavnom nedovoljan.

Istraživanje na temu Inkluzivne kompetencije nastavnika pokazalo je da su uspostavljeni osnovi za razvoj obrazovne politike, izražene kroz unapređenje zakonskog i strateškog okvira. Takođe, iskorak je napravljen i u razvoju servisa i usluga koje se odnose na podršku licima s invaliditetom, primarno: rane intervencije, mobilna služba, resursni centri, asistivni kabineti, centri za dnevni boravak, stručno usavršavanje nastavnika, komisije za usmjeravanje i dr. Međutim, važno je ukazati da informacije o postojećim servisima i uslugama nisu svima podjednako dostupne, te činjenici da nastavnici nisu dovoljno i ravnomjerno informisani o uslugama koje postoje.

Nalazi procjene potreba kroz projekat „Inkluzija i demokratija“ koji sprovodi Savjet Evrope je pokazao da u obrazovnim institucijama najmanji nivo pažnje je pružen djeci s invaliditetom (nastavnički pristup), djeci s autizmom (jer ne govore), djeci korisnicima kolica (pristup) i djeci iz siromašnih porodica. S tim u vezi, u narednom periodu je potrebno intenzivno raditi na obukama nastavnog kadra u pogledu razvoja inkluzivnih principa i metodike rada, primarno na teme: autizam, pristup i uključivanje djece iz socio-ekonomskih nepovoljnih prilika, s problemima u ponašanju i vještine komunikacije.

U okviru “Priručnika o pristupu djeci s invaliditetom u srednjem inkluzivnom obrazovanju u Crnoj Gori”⁸⁷, identifikovani su problemi sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti srednjeg obrazovanja, gdje je akcenat na činjenici da se mali broj djece s invaliditetom se odlučuje za nastavak školovanja nakon završetka osnovne škole, što za posljedicu ima manji nivo njihove spremnosti i konkurentnosti za otvoreno tržište rada. Takođe, na VII nivou osnovnog obrazovanja uključen je veći broj djece s psiho-socijalnim i intelektualnim oštećenjima, dok ona sa senzornim i fizičkim oštećenjima još uvijek nemaju adekvatnu podršku: mogućnost opismenjavanja na Brajevom pismu i gestovnom govoru, pristupačnost škole i nastavnog procesa.

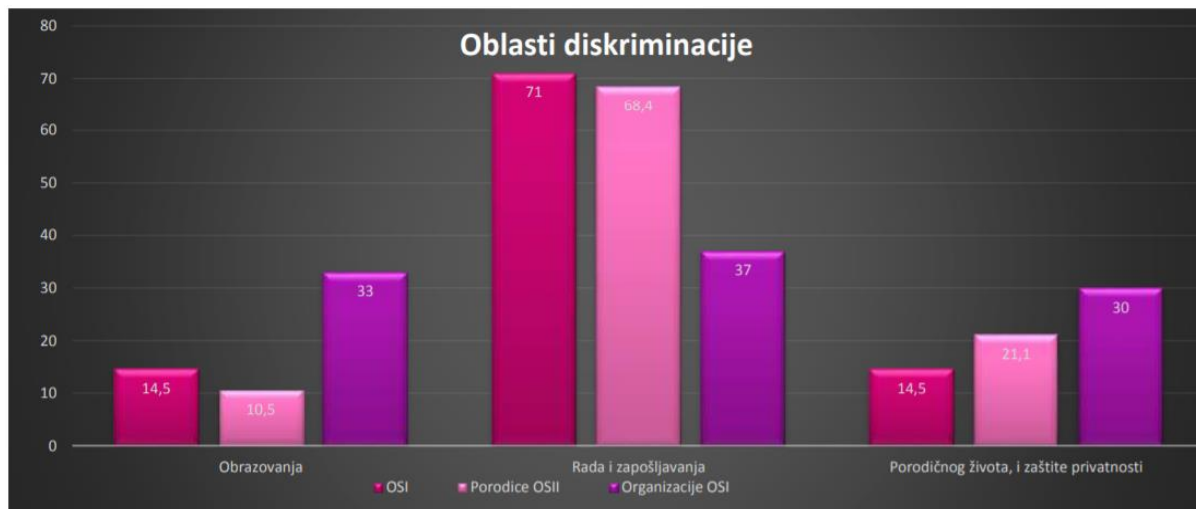
Priručnikom je posebno ukazano na nepostojanje servisa podrške za uključivanje mladih s invaliditetom u obrazovni sistem kao što su asistencija u nastavi i pristupačna literatura, nepristupačnost asistivnih tehnologija onemogućava učenicima s invaliditetom da samostalno obavljaju svoje svakodnevne školske obaveze, što se dalje odražava na nejednake pozicije u odnosu na njihove vršnjake bez invaliditeta. Analizom pristupačnosti srednjih škola, kao i Analizom nastavnog procesa i uslova rada u navedenim

⁸⁶ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, “Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore”, Član 24 - Obrazovanje

⁸⁷ Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore, “Priručnik o pristupu djeci s invaliditetom u srednjem inkluzivnom obrazovanju u Crnoj Gori”, <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2019/07/Prirucnik-Za-web.pdf>

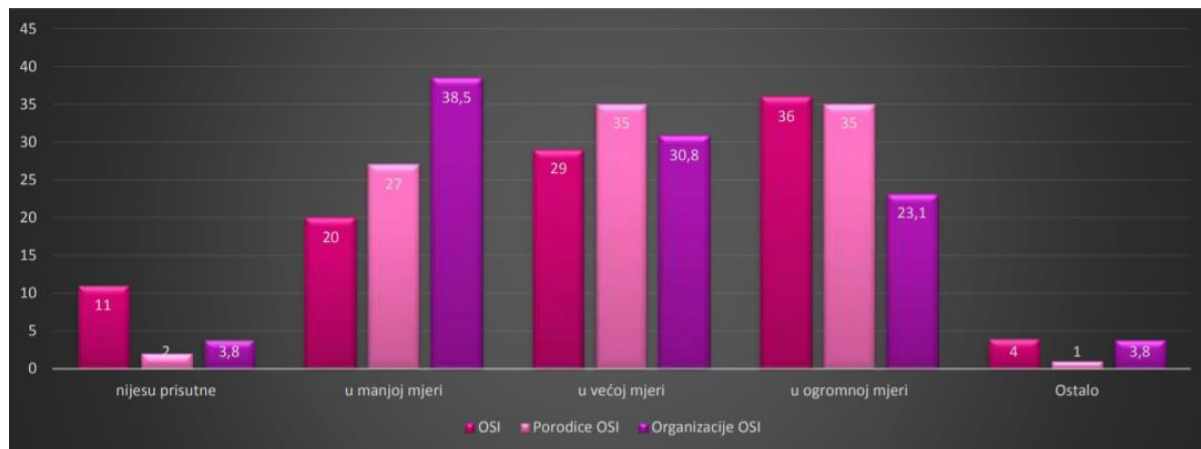
gradovima, obuhvaćene 23 srednje škole, i dobijeni rezultati su pokazali da je najveći broj učenika s invaliditetom usmjereno u srednje stručne škole.

Istraživanje Udruženja mladih sa hendikepom⁸⁸, u pogledu nivoa diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti obrazovanja, je ukazalo na postojanje značajnog manjeg nivoa diskriminacije lica s invaliditetom u ovoj oblasti, posebno kada se uporedi sa oblašću rada i zapošljavanja i nivoom diskriminacije sa koim se suočavaju lica s invaliditetom. Svakako, u narednom periodu je potrebno preduzeti dalje efektivne korake i mjere kako bi se smanjio postojeći nivo diskriminacije i obezbijedio veći nivo inkluzije lica s invaliditetom u sve oblike obrazovanja.

Grafik 27: Procenat diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti obrazovanja

U pogledu barijera i prepreka sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti obrazovanja, istraživanje je pokazalo da više od polovine lica s invaliditetom koji su učestvovali u anketi smatra da navedene prepreke postoje u ogromnoj ili većoj mjeri.

Grafik 28: Prepreke i barijere sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti obrazovanja

⁸⁸ Udruženje mladih s hendikepom Crne Gore, "Istraživanje o sprovođenju strategije za zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom i promociju jednakosti"

Koraci u narednom periodu:

- Dalje unapređenje postojećeg pravnog okvira u cilju obezbjeđenja poštovanja prava djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju.
- Obuka i jačanje kapaciteta nastavnog kadra u odnosu na kvalitetno inkluzivno obrazovanje i dalje prilagođavanje i inkluzivnost školskih materijala, nastavnih planova i programa.
- Prikupljanje podataka i razvoj pristupačnog okruženja za poboljšanje dostupnosti redovnih škola i tercijarnog obrazovanja djeci s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju.
- Razvoj pristupačnog okruženja i dalje prilagođavanje i inkluzivnost školskih materijala, nastavnih planova i programa.
- Revizija sistema procjene djece s invaliditetom/djece sa smetnjama u razvoju za upis u školu.
- Razvoj servisa podrške za uključivanje mladih s invaliditetom/mladih sa smetnjama u razvoju u obrazovni sistem.

Operativni cilj 7: Obezbijediti ravnopravnost i jednakost šansi lica s invaliditetom za uključenost u inkluzivni obrazovni sistem bez diskriminacije.			
Indikator učinka 1: Trend uključenosti, podrške i poboljšanja školskih nediskriminatornih praksi	2022	2025	2027
	Broj škola s nediskriminatornim programima (sprovode inkluzivno obrazovanje, obezbjeđuju podršku, realizuju afirmativne školske prakse) – 100 (42%)	Broj škola s nediskriminatornim programima – 150 (64%)	Broj škola s nediskriminatornim programima – 200 (85%)

Rad i zapošljavanje

Diskriminacija lica s invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja je bazirana na tretmanu zaposlenog sa invaliditetom ili kandidata za posao na način koji nije ravnopravan sa drugim zaposlenim licima/kandidatima zbog njihovog invaliditeta. Za lica s invaliditetom je od izuzetnog značaja mogućnost zaposlenja i rada. Bez stvaranja uslova za obezbjeđenje ekonomske nezavisnosti, lica s invaliditetom najčešće ne mogu ostvariti ni jedan drugi oblik nezavisnosti. Ukoliko lica s invaliditetom ne zarađuju za svoj život, ne mogu se odvojiti od svojih porodica i započeti samostalan život, u punom smislu te riječi.

Član 27 Konvencije UN o pravima lica s invaliditetom je posvećen garantovanju prava lica s invaliditetom na rad i zapošljavanje, primarno kroz ovih lica da zarađuju za život obavljajući posao koji su slobodno odabrali ili prihvatili na tržištu rada. Takođe, potrebno je stvoriti uslove u radnom okruženju koji su otvoreni, inkluzivni i pristupačni za lica s invaliditetom. Stav 1 ovog člana jasno propisuje zabranu diskriminacije na osnovu invalidnosti u odnosu na sva pitanja vezana za sve oblike zapošljavanja, uključujući uslove regrutovanja, zapošljavanja i primanja na posao, nastavak zapošljavanja, napredovanje u službi, uslove rada, zaštitu zdravlja i bezbjednost na radu. Na nacionalnom nivou značajno je ukazati na Zakon o radu⁸⁹ koji u čl. 7 zabranjuje diskriminaciju, posrednu ili neposrednu, pri traženju posla, odnosno:

⁸⁹ Zakon o radu, <https://www.paragraf.me/propisi-crnegore/zakon-o-radu.html>

„Zabranjena je neposredna i posredna diskriminacija lica koja traže zaposlenje, kao i zaposlenih, s obzirom na rasu, boju kože, nacionalnu pripadnost, društveno ili etničko porijeklo, vezu sa nekim manjinskim narodom ili manjinskom nacionalnom zajednicom, jezik, vjeru ili uvjerenje, političko ili drugo mišljenje, pol, promjenu pola, rodni identitet, seksualnu orijentaciju, zdravstveno stanje, invaliditet, starosnu dob, imovno stanje, bračno ili porodično stanje, trudnoću, pripadnost grupi ili pretpostavci o pripadnosti grupi, političkoj partiji, sindikalnoj ili drugoj organizaciji, ili neko drugo lično svojstvo.“

Takođe, čl. 9 bliže određuje slučajeve u kojima je po navedenim osnovama zabranjena diskriminacija: „1) uslove zapošljavanja i izbor kandidata za obavljanje određenog posla; 2) uslove rada i prava iz radnog odnosa; 3) obrazovanje, osposobljavanje i usavršavanje; 4) napredovanje na poslu; i 5) otkaz ugovora o radu.“ Neposredna diskriminacija, u smislu ovog zakona, jeste svako postupanje uzrokovano nekim od zaštićenih osnova kojim se lice s invaliditetom koje traži zaposlenje, kao i zaposleni stavlja u nepovoljniji položaj u odnosu na druga lica u istoj ili sličnoj situaciji. Posredna diskriminacija, u smislu ovog zakona, postoji kada određena odredba, kriterijum ili praksa stavlja ili bi stavila u nepovoljniji položaj u odnosu na druga lica, lice s invaliditetom koje traži zaposlenje kao i zaposleno lice, zbog određenog svojstva, statusa, opredjeljenja ili uvjerenja.

Pored navedenog zakona, važno je istaći i Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom⁹⁰, koji svakako, predstavlja pomak i otvara nove mogućnosti za zaposlenje, ali je i izraz izuzetno nezadovoljavajuće situacije u kojoj se nalaze lica s invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja, posebno uzimajući u obzir da razvijena društvena svijest o važnosti zaposlenja lica s invaliditetom još uvijek ne postoji. Među mjerama aktivne politike zapošljavanja koje prepoznaje Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica s invaliditetom navode se: informisanje o mogućnostima i uslovima zapošljavanja, posredovanje u zapošljavanju, profesionalna orijentacija, finansiranje pripravnika, podrška samozapošljavanju pod povoljnijim uslovima, obrazovanje i osposobljavanje odraslih, javni rad, stipendiranje i druge mjere usmjerene na povećanje zaposlenosti i smanjenje nezaposlenosti.

U pogledu kvaliteta drugih zakonskih akata u Crnoj Gori koji se odnose na oblast rada i zapošljavanja, važno je ukazati na istraživanje “Pravo na rad i zapošljavanje lica s invaliditetom na sjeveru Crne Gore”⁹¹, koje pokazuje da nijedan zakon iz oblasti rada i zapošljavanja u Crnoj Gori ne garantuje pravo lica s invaliditetom na mjere i adaptacije koje će omogućiti njihovu ravnopravnost pri zapošljavanju i radu. Dodatno, kako ni Zakon o zabrani diskriminacije niti Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom, kao ni zakonski akti iz oblasti rada i zapošljavanja, ne prepoznaju institut razumnih adaptacija, niti njegovo kršenje propisuju kao jedan od oblika diskriminacije po osnovu invaliditeta, antidiskriminaciono zakonodavstvo u Crnoj Gori ne pruža adekvatnu zaštitu licima s invaliditetom od diskriminacije po osnovu invaliditeta u oblasti rada i zapošljavanja. Posebno je važno istaći da nijedan zakonski akt ne omogućava postizanja punog i efektivnog pristupa licima s invaliditetom opštim službama i programima za poboljšanje zapošljivosti, uslova rada, stručnog usavršavanja i napredovanja na poslu, što je dodatno praćeno činjenicom da se pravo lica s invaliditetom na profesionalnu rehabilitaciju zasniva na diskriminatorskom pristupu koji podrazumijeva procjenu njihove preostale radne sposobnosti. Takođe, postojeći kvotni

⁹⁰ Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, <https://www.zzzcg.me/wp-content/uploads/2018/01/Zakon-o-profesionalnoj-rehabilitaciji-i.pdf>

⁹¹ NVO “Ekvivalent” i NVO “Sjeverna zemlja”, “Pravo na rad i zapošljavanje lica s invaliditetom na sjeveru Crne Gore”, <https://nvoekvivalent.me/biblioteka-2/>

sistem zapošljavanja lica s invaliditetom nije izričita obaveza poslodavaca, za čije neizvršenje je propisana sankcija, već je samo jedna od dvije alternative koje poslodavcima stoje na raspolaganju.

Kada govorimo o položaju lica s invaliditetom na tržištu rada, istraživanje Saveza slijepih Crne Gore iz 2019. godine, koje je sprovedeno u okviru javnog⁹², privrednog⁹³, NVO sektora⁹⁴, pokazalo je da većina učesnika istraživanja među svojim kolegama nema lice s invaliditetom. Kao jedan od problema koji se često javlja prilikom zapošljavanja lica s invaliditetom jeste da poslodavci često ne znaju na kojoj poziciji bi ih zaposlili. Takođe, iako značajan procenat učesnika istraživanja je upoznato sa postojanjem pravnih akata usmjerenih prvenstveno na zapošljavanje lica s invaliditetom, vrste benefita koje on nudi uglavnom stvaraju nejasnoće i značajno se ne razlikuju. Važno je ukazati i na činjenicu da zaposleni nisu upoznati sa podatkom da li njihova firma uplaćuje poseban doprinos zbog nezapošljavanja lica s invaliditetom i lično nisu upoznati sa sadržajem zakonskih rješenja.

Što se tiče konkretnih primjera diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom, moguće je istaći slučajeve kada poslodavac odbija da zaposli lice s invaliditetom, iako konkretno lice ispunjava sve kriterijume za obavljanje posla, iz razloga zato što je korisnik invalidskih kolica ili kada se radi o nekom drugom obliku invaliditeta. Takođe, diskriminacija lica s invaliditetom u ovoj oblasti može biti zasnovana i na tretmanu zaposlenog lica s invaliditetom manje povoljno u odnosu na druge zaposlene iz razloga povezanih sa njihovom invalidnošću, npr. kada poslodavac otpušta zaposlenog prvenstveno zbog visokog nivoa dugotrajnog odsustva, primarno u situaciji u kojoj je odsustvo povezano sa njihovim invaliditetom.

Koliko je značajno poštovanje prava lica s invaliditetom u oblasti rada i zapošljavanja govori činjenica da su troškovi života lica s invaliditetom često veći od troškova života osoba bez invaliditeta, te stoga one moraju imati i adekvatnu zaradu za pokriće redovnih troškova. Kako bi lica s invaliditetom imali prihode, koji bi im omogućili dostojanstven život, oni moraju imati i jednaku šansu za slobodan izbor zanimanja i rad i zaposlenje u skladu sa slobodno izabranim zanimanjem. Da bi ovo pravo lica s invaliditetom mogla ostvariti, pak, neophodno je da imaju jednak pristup i ravnopravne uslove obrazovanja, što u praksi često nije slučaj. Da bi se obezbijedili neophodni uslovi za ostvarenje prava na rad zaposlenje potrebno je veoma često primijeniti institute afirmativne akcije koji podrazumijeva davanje prednosti licima s invaliditetom u odnosu na osobe bez invaliditeta i propisivanje dodatnih pogodnosti i olakšica, kako za lica s invaliditetom, tako i za poslodavce koji ih zapošljavaju.

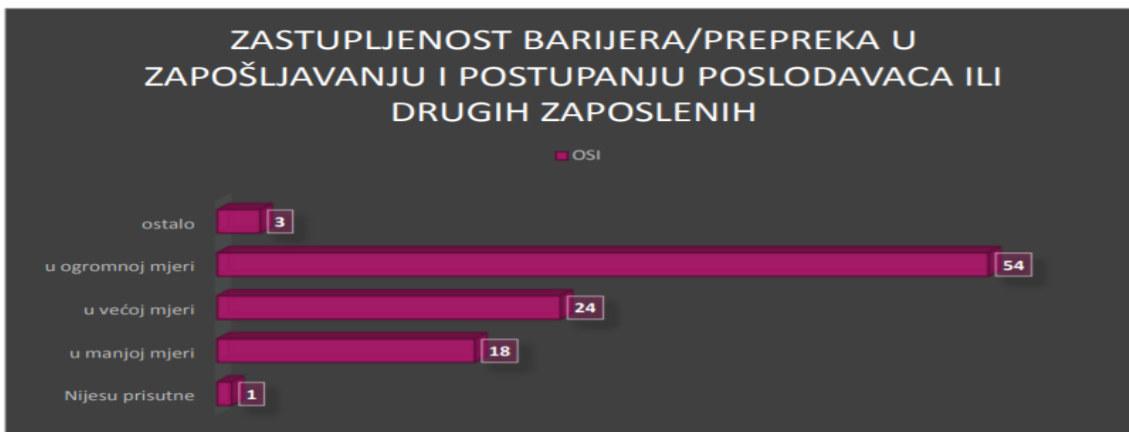
Istraživanje koje je sproveo Savez slijepih Crne Gore⁹⁵, pokazuje da oblast rada i zapošljavanja predstavlja jednu od oblasti u okviru koje se lica s invaliditetom najviše suočavaju sa velikim preprekama prilikom ostvarivanja njihovih prava. Više od polovine učesnika istraživanja je istaklo da se suočavaju sa ogromnim barijerama prilikom zapošljavanja.

⁹² Savez slijepih Crne Gore, Istraživanje u cilju sagledavanja položaja LSI na tržištu rada i zakonskih odredbi u Crnoj Gori - Javni sektor, <http://zaposliosi.me/informacija.php?id=86>

⁹³ Savez slijepih Crne Gore, Istraživanje u cilju sagledavanja položaja LSI na tržištu rada i zakonskih odredbi u Crnoj Gori – Privredni sektor, <http://zaposliosi.me/informacija.php?id=87>

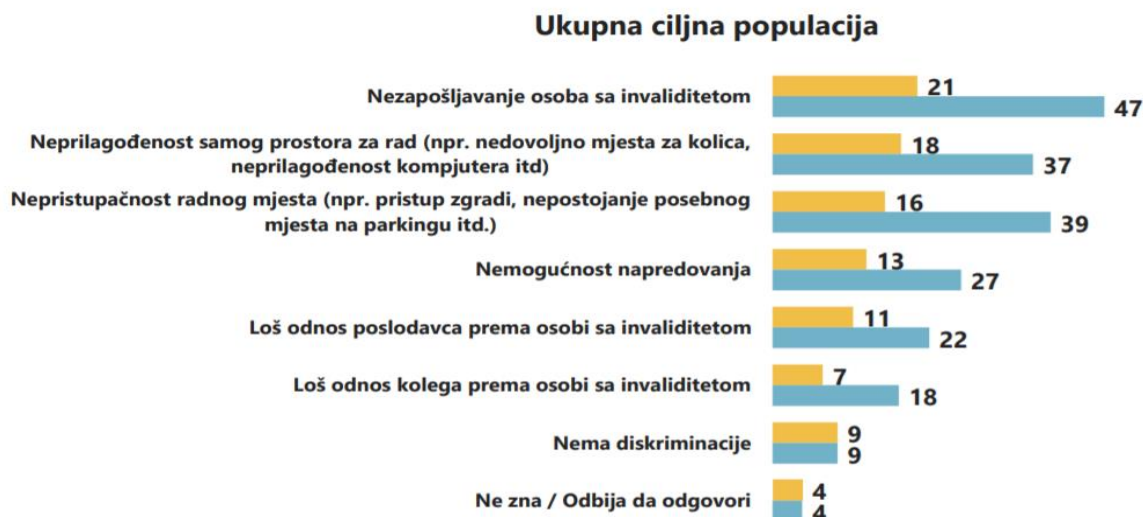
⁹⁴ Savez slijepih Crne Gore, Istraživanje u cilju sagledavanja položaja LSI na tržištu rada i zakonskih odredbi u Crnoj Gori – NVO sector, <http://zaposliosi.me/informacija.php?id=88>

⁹⁵ Savez slijepih Crne Gore, "Istraživanje o diskriminaciji lica s invaliditetom", <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2020/12/25-IX-19-SSCG-istrazivanje-2019-OSI.pdf>

Grafik 29: Zastupljenost barijera prilikom zapošljavanja

U pogledu problema sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u ostvarenju prava na rad i zaposlenje, istraživanje CGO-a⁹⁶ jasno ukazuju na najzastupljenije oblike diskriminacije u oblasti rada i zapošljavanja sa kojima se suočavaju ova lica, gdje se posebno ističu sledeći oblici diskriminacije:

Grafik 30: Lica s invaliditetom se susrijeću sa brojnim oblicima diskriminacije prilikom zapošljavanja, jer ih poslodavci ne zapošljavaju, prostor za rad nije prilagođen njihovim potrebama, ili im je samo radno mjesto nepristupačno. Ova tri oblika diskriminacije su najčešće isticanja i kada se uzmu u obzir svi odgovori, a visoko je kotirana i nemogućnost napredovanja u poslu. (Žuta boja-prvi odgovor; Plava boja-Svi odgovori)

Jedan od iskoraka napravljenih u prethodnom periodu jeste razvoj Individualnog tranzicionog plana (ITP), u okviru sistema obrazovanja i vaspitanja koji se odnosi na prelazak iz osnovne u srednju školu, iz srednje škole ka zapošljavanju ili fakultetu. Istraživanje Udruženja Psihologa Crne Gore i NVO Staze je ukazalo na potrebu da se iskoriste pozitivne relacije djece i nastavnika, posebno u dijelu koji se odnosi na odabir prave škole i zanimanja. Profesionalna orijentacija kada je riječ o djeci s invaliditetom/djeci sa smetnjama u

⁹⁶ Centar za građansko obrazovanje, "Stavovi prema osobama s invaliditetom", http://media.cgo-ccce.org/2020/03/CGO_Odnos-prema-osobama-s-invaliditetom-FF.pdf

razvoju je dio ITP, ali instrumenti nisu dostupni i prilagođeni u dovoljnoj mjeri procjeni djece s posebnim obrazovnim potrebama u odnosu na profesionalnu orijentaciju. Istraživanje KulturKontakt Austrija i NVO Staze za potrebe procjene karijernog vođenja lica s invaliditetom je ukazalo na potrebu:

- U punu primjenu staviti postojeće zakonske, strateške, systemske, proceduralne modele, mogućnosti i rješenje i efektivnije korišćenje, umreženosti i racionalnost.
- Podstaci razvoj usluga podrške, savjetovanja i psiho-socijalne podrška djeci i porodici, procjene.
- Razviti i licencirati uslugu posrednika (medijatora) u karijernom vođenju i zapošljavanju koji bi bio u stanju da ih psihološki podrži, koji će pratiti dijete, utvrdi sposobnosti i potrebe osnažiti kompetencije, posredovati, promovisati i uputiti ga na poslodavce.
- Promovisati i nastaviti obuke za ITP, uključiti sve aktere (obrazovanje, zapošljavanje, poslodavce, roditelje) podsticati odgovornost za propisane uloge i vremenske okvire.
- Dodati u ITP mentorsko vođenje: koncept mentora ili tutora za profesionalnu orijentaciju ove djece, kao i ulogu voditelja slučaja u centrima za socijalni rad.
- Aktivnije promovisati, zastupati mogućnosti zapošljavanja prema opštoj populaciji, a sa posebnim fokusom na informisanje i edukaciju poslodavaca - prevazilaziti predrasude i nepovjerenje u mogućnosti ove djece.

Pored predstavljenih istraživanja važno je ukazati i na evidentirani nedostatak sveobuhvatnih podataka o stanju lica s invaliditetom u zapošljavanju, posebno u privatnom sektoru, što je i prepoznato od strane Komiteta UN za prava lica s invaliditetom, gdje je i definisana jasna preporuka o potrebi prikupljanja kategorisanih statističkih podataka o stopi zaposlenosti i stanju lica s invaliditetom, razvrstane prema polu, starosti, vrsti zaposlenja i plati.⁹⁷ U Crnoj Gori još uvijek ne postoji zvanična baza podataka koja sadrži tačan broj nezaposlenih i zaposlenih lica s invaliditetom, procjenu njihovih profesionalnih sposobnosti i stečene kvalifikacije kao i vještine koje lica s invaliditetom posjeduju. Nezvanični podaci ukazuju da je najveći broj lica s invaliditetom zaposleno u organizacijama lica s invaliditetom. Takođe, Komitet je prepoznao i da su žene s invaliditetom posebno pogođene nezaposlenošću, kao i nedostatak informacija za lica s invaliditetom dostupnim subvencijama ili bilo kakvim mjerama, osim obaveze poslodavaca koji ne poštuju minimalnu kvotu za zapošljavanje lica s invaliditetom da doprinesu Fondu za profesionalnu rehabilitaciju i zapošljavanje lica s invaliditetom. Poseban akcenat je stavljen na problem korišćenja medicinskog modela invaliditeta u procjenjivanju radnih kapaciteta, koji je u sukobu sa rješenjima predviđenim Konvencijom.

U pogledu identifikovanih problema važno je ukazati i na Izvještaj Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2020. godinu⁹⁸, kojim je konstatovan nedostatak sveobuhvatnih podataka o položaju lica s invaliditetom i zaštiti od otpuštanja, posebno u privatnom sektoru, kao i obezbjeđivanje razumnih adaptacija na radnom mjestu i korišćenje medicinskog modela invaliditeta u procjenjivanju radnih kapaciteta koji nije u skladu sa Konvencijom UN. Poseban problem predstavlja to što se poslodavci i dalje opredjeljuju da umjesto zaposlenja lica s invaliditetom, uplate poseban doprinos u Fond za profesionalnu rehabilitaciju i

⁹⁷ Komitet za prava lica s invaliditetom (CRPD), "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", član 27- Posao i zaposlenje, <https://www.gov.me/dokumenta/6d600a44-0283-40ac-9d7e-8eaa1c460bb1>

⁹⁸ Izvještaj o radu Zaštitnika ljudskih prava i sloboda za 2020. godinu, https://www.ombudsman.co.me/docs/1619074992_izvjestaj_01042021.pdf

zapošljavanje lica s invaliditetom, što je pogrešan i diskriminatoran pristup, kojim se obesmišljavaju napori na primjeni posebnih mjera radi dostizanja jednakosti.

Takođe, važno je ukazati i na bitno nepovoljniji položaj lica s invaliditetom iz sjevernog regiona Crne Gore prilikom ostvarivanja prava na rad i zapošljavanje. Njihova nemogućnost da se zaposle, zadrže zaposlenje, ostvare adekvatnu zaradu da pokriju svoje životne troškove, ih potpuno onemogućava da žive dostojanstven i samostalan život. Zbog navedenog se mnoga lica s invaliditetom, poput lica bez invaliditeta, koje žele da rade i promijene svoju tešku situaciju, sele iz sjevernog regiona u centralni i južni dio Crne Gore.

Koraci u narednom periodu:

- Usklađivanje pravnog okvira sa oblasti zaštite od diskriminacije po osnovu invaliditeta u oblasti rada i zapošljavanja s odredbama Konvencije UN-a o pravima lica s invaliditetom.
- Pružanje podsticaja poslodavcima da zapošljavaju lica s invaliditetom, odnosno potrebno je preusmjeriti akcenat sa obaveznog zapošljavanja lica s invaliditetom u određenom broju (kvoti) i garantovanju prava lica s invaliditetom na mjere neophodne za postizanje njihove ravnopravnosti u ovoj oblasti.
- Smanjiti stepen diskriminacije nezaposlenih lica s invaliditetom kroz pružanje šanse za rad i širi opseg/dijapazon poslova.
- Veći nivo primjene instituta afirmativne akcije u cilju zapošljavanja lica s invaliditetom koji ispunjavaju osnovne kriterijume za obavljanje ponuđenih poslova.
- Stvaranje uslova za napredovanje lica s invaliditetom baziranom na pristupu lišenom diskriminacije i stereotipa.
- Veći nivo državne pomoći sjevernom region u cilju poboljšanja ekonomskih uslova za rad i zaposlenje lica s invaliditetom.
- Prikupljanje kategorisanih statističkih podataka o stopi zaposlenosti i stanju lica s invaliditetom, razvrstane prema polu, starosti, vrsti zaposlenja i plati.
- Omogućiti opremanje radnog mjesta, prilagođavanje radnog mjesta u skladu sa razumnim adaptacijama i potrebama lica s invaliditetom.
- Omogućiti doedukaciju već zaposlenih lica s invaliditetom na načelima pristupačnosti i jednakosti.

Operativni cilj 8: Smanjenje nivoa diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom ostvarenja prava iz oblasti rada i zapošljavanja.			
Indikator učinka 1: Procenat lica s invaliditetom koji smatraju da su se suočili sa preprekama i barijerama prilikom zapošljavanja	2022 <i>78% lica s invaliditetom smatra dase suočilo s preprekama i barijerama prilikom zapošljavanja</i>	2025 68%	2027 60%
Indikator učinka 2: Nivo diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristuparadnim mjestima	2022 <i>39% lica s invaliditetom smatra da je diskriminisano prilikom pristupa objektima u kojima obavljaju radnu djelatnost</i>	2025 37%	2027 35%

Zdravlje, rehabilitacija i lična pokretljivost LSI

Zdravlje predstavlja stanje potpunog fizičkog, mentalnog i društvenog blagostanja, a ne samo odsustvo bolesti ili nemoći. Pravo na zdravlje, kao jedno od osnovnih ljudskih prava, uključuje pristup pravovremenoj, prihvatljivoj i pristupačnoj zdravstvenoj zaštiti odgovarajućeg kvaliteta. Promovisanje prava na zdravlje, u skladu sa standardima Svjetske zdravstvene organizacije (SZO), podrazumijeva:

svaka osoba mora uživati najviši dostižni standard zdravlja

zdravstvene usluge se pružaju na osnovu slobodnog i informisanog pristanka

Iako neki zdravstveni uslovi povezani sa invaliditetom rezultiraju velikim potrebama zdravstvene zaštite, a drugi ne, sva lica s invaliditetom imaju iste opšte zdravstvene potrebe kao i sva druga lica. U tom pogledu, potrebno je stvoriti uslove za ravnopravan pristup redovnim zdravstvenim uslugama i zdravstvenoj zaštiti. Lica s invaliditetom su u većoj mjeri ugrožena u odnosu na druga lica, posebno uzimajući u obzir da mogu iskusiti veću osjetljivost na sekundarna stanja koja se mogu spriječiti, komorbiditete i stanja povezana sa uzrastom, odnosno mogu zahtijevati specijalističke zdravstvene usluge. Radi se o licima koja su ponekad podvrgnuta tretmanu ili drugim zaštitnim mjerama bez njihovog jasno iznešenog pristanka. Dobro zdravlje i korišćenje kvalitetnih zdravstvenih usluga omogućava licima s invaliditetom učešće u širokom spektru aktivnosti, uključujući obrazovanje i zapošljavanje. Međutim, dokazi pokazuju da lica s invaliditetom, tokom cijelog života, imaju nejednak pristup zdravstvenim uslugama, imaju veći nivo nezadovoljenih zdravstvenih potreba i imaju lošiji nivo zdravlja u poređenju sa opštom populacijom. Zdravstveni sistemi često ne uspevaju adekvatno da odgovore na opšte i posebne zdravstvene potrebe lica s invaliditetom. Lica s invaliditetom veoma često nailaze na niz stereotipa, fizičkih i sistemskih prepreka kada pokušaju da pristupe zdravstvenoj zaštiti. Analiza Svjetske ankete o zdravlju⁹⁹ pokazuje da, u pogledu lica s invaliditetom, muškarci i žene sa invaliditetom imaju dvostruko veću vjerovatnoću da otkriju da su zdravstvene ustanove i vještine pružalaca neadekvatni, tri puta veću vjerovatnoću da će im biti odbijena zdravstvena zaštita i četiri puta veću vjerovatnoću da će biti loše tretirani u zdravstvenom sistemu. Od svih lica s invaliditetom, polovina ne može priuštiti potrebnu zdravstvenu zaštitu, pri čemu lica s invaliditetom takođe imaju 50% veću vjerovatnoću od onih bez invaliditeta da pretrpe velike troškove prilikom korišćenja zdravstvenih usluga.

U pogledu prepreka sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa zdravstvenim uslugama, istraživanje SZO¹⁰⁰ stavlja akcenat na:

⁹⁹ Svjetska zdravstvena organizacija, "World Health Survey", <https://apps.who.int/healthinfo/systems/surveydata/index.php/catalog/whs/about>

¹⁰⁰ Svjetska zdravstvena organizacija, "SZO globalni akcioni plan za lica s invaliditetom 2014-2021", <https://www.who.int/publications-detail-redirect/who-global-disability-action-plan-2014-2021>

- fizičke prepreke vezane za arhitektonski dizajn zdravstvenih ustanova, medicinske opreme ili transporta.
- nedostatak odgovarajućih znanja i vještina zdravstvenih radnika.
- zablude o zdravlju lica s invaliditetom, što dovodi do pretpostavki da licima s invaliditetom nije potreban pristup uslugama i programima za promociju zdravlja i prevenciju bolesti.
- nedostatak poštovanja ili negativni stavovi i ponašanje prema licima s invaliditetom.
- informacione barijere i komunikacione teškoće.
- neadekvatne informacije za lica s invaliditetom o njihovom pravu na pristup zdravstvenim uslugama.

Kada govorimo o Konvenciji UN za prava lica s invaliditetom, akcentat je na članu 25, koji garantuje pravo licima s invaliditetom da uživaju najviše zdravstvene standarde bez diskriminacije po osnovu invaliditeta. Takođe, član 9 navodi mjere koje se moraju preduzeti kako bi se obezbijedilo da lica s invaliditetom, na ravnopravnoj osnovi sa drugima, imaju pristup fizičkom okruženju, transportu, informacijama i komunikacijama (uključujući informaciono-komunikacione tehnologije i sisteme) i drugim objektima.

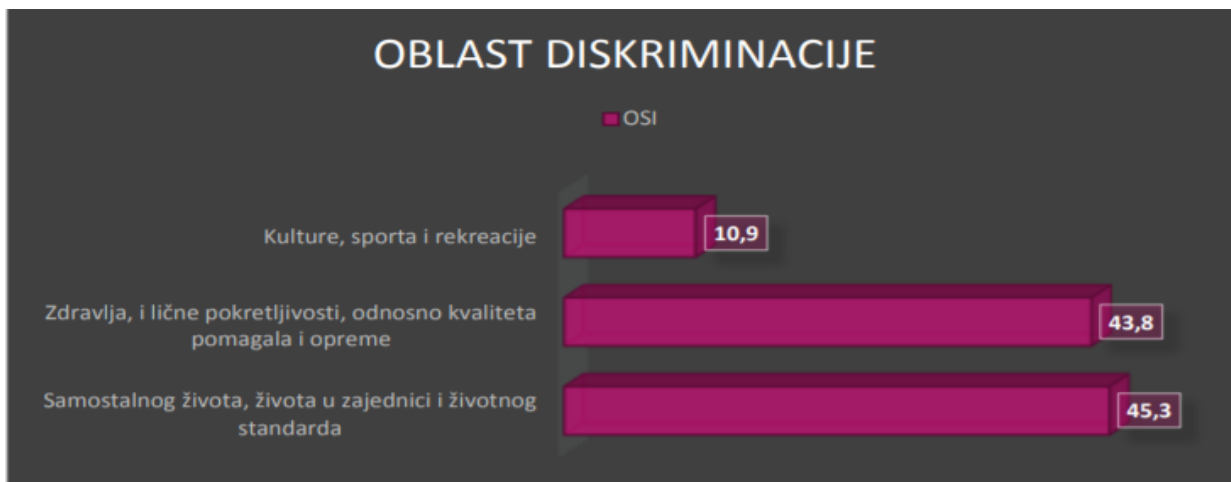
Komitet UN za prava lica s invaliditetom je¹⁰¹, u pogledu prepreka sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa zdravstvenoj zaštiti u Crnoj Gori, evidentirao sledeće probleme:

- Ograničen i nejednak pristup zdravstvenim uslugama licima s invaliditetom, posebno licima u institucijama.
- Nejednak pristup uslugama seksualnog i reproduktivnog zdravlja, posebno na lokalnim nivoima, a naročito ženama, što je, između ostalog, ilustrovano vrlo malim brojem ginekoloških stolica.
- Nedostatak odgovarajuće obuke zdravstvenih radnika o ljudskim pravima lica s invaliditetom.
- Nedostatak informacija o primjenjenim mjerama, kako bi se osiguralo da zdravstveni radnici djeluju na osnovu individualne, slobodne i informativne saglasnosti u svim donošenjima odluka o pravu na zdravlje lica s invaliditetom.
- Nedostatak informacija da li je sterilizacija lica s invaliditetom, bez njihove saglasnosti u potpunosti zabranjena.

U pogledu nivoa diskriminacije u ovoj oblasti, značajno je ukazati na nalaze istraživanja koje je sproveo Savez slijepih Crne Gore¹⁰² i koje pokazuje da, upoređujući sa oblastima kulture, sporta i rekreacije, kao i posebno sa oblašću samostalnog života, života u zajednici i životnog standarda, evidentiran je nešto veći nivo diskriminacije sa kojom se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti zdravlja, lične pokretljivosti, odnosno kvaliteta pomagala i opreme.

¹⁰¹ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", Član 25 - Zdravlje

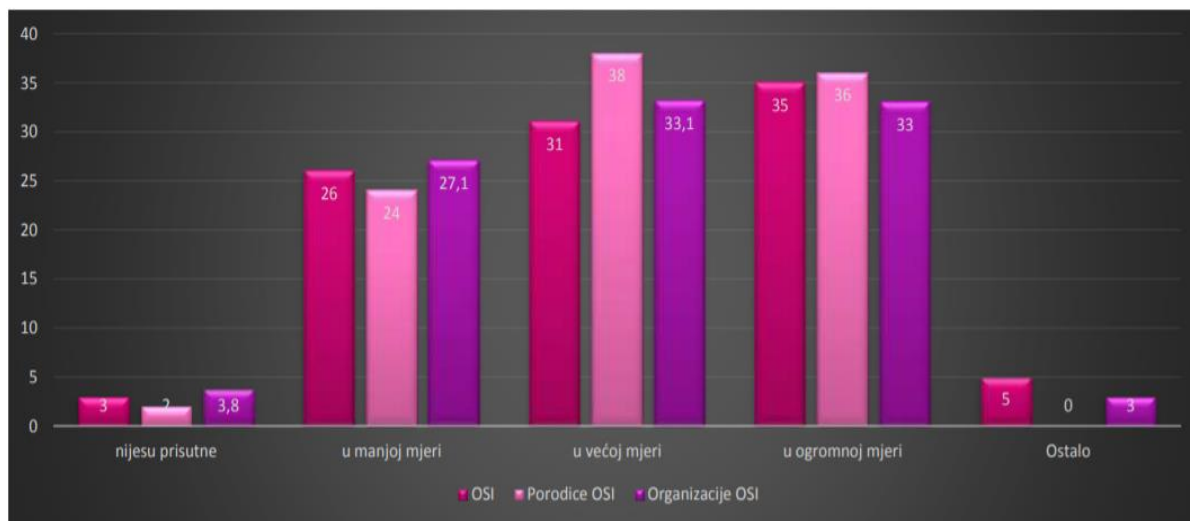
¹⁰² Savez slijepih Crne Gore, "Istraživanje o diskriminaciji lica s invaliditetom", udru

Grafik 31: Nivo diskriminacije u oblasti zdravlja, lične pokretljivosti, odnosno kvaliteta pomagala i opreme

Istraživanje “Prava pacijenata s invaliditetom”, koje su pripremili Centar za monitoring i istraživanje i Udruženje mladih sa hendikepom, je pokazalo da dugogodišnja primjena bio-medicinskog i funkcionalnog pristupa invaliditetu u Crnoj Gori, prouzrokovala neadekvatan pristup zdravstvenog sistema potrebama i pravima lica s invaliditetom. Naime, i dalje je u Crnoj Gori naročito kod zdravstvenih radnika, prisutno mišljenje da najvažniji cilj u pogledu na život lica s invaliditetom treba da bude potpuno ili makar djelimično izliječenje. Kako je ovaj cilj nedostižan jer je nerealan, zdravstveni sistem ne pruža adekvatnu zaštitu licima s invaliditetom, posebno onim slučajevima koji imaju teže oblike invaliditeta.¹⁰³

U pogledu nivoa prepreka i barijera sa kojima su suočavaju lica s invaliditetom u oblasti zdravstva, istraživanje Udruženja mladih sa hendikepom je pokazalo da skoro dvije trećine lica s invaliditetom koja su učestvovala u anketi smatra da navedene prepreke postoje u većoj ili ogromnoj mjeri.

Grafik 32: Prepreke i barijere sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti zdravstvene zaštite

¹⁰³ Centar za monitoring i istraživanje i Udruženje mladih sa hendikepom, “Prava pacijenata s invaliditetom”, 2017, <https://umhcg.com/publikacije/>

Posebno značajno pitanje jeste pitanje koje se odnosi na ranu indentifikaciju, intervenciju, minimiziranje i sprečavanje progresije oštećenja. Istraživanje pokazuje da pravo lica s invaliditetom na ranu indentifikaciju i intervenciju i minimiziranje i sprečavanje progresije o invalidnosti nije prepoznato i uređeno pravnim sistemom Crne Gore u potrebnoj mjeri, primarno kroz Zakon o zdravstvenoj zaštiti i Zakon o zdravstvenom osiguranju. Značajno je ukazati i na problematnično zakonsko rješenje koje definiše da pod pojam lica s invaliditetom potpadaju samo one osobe sa 70 i više procenata invaliditeta, što predstavlja diskriminatorno rješenje po stepenu invaliditeta, osnovu oštećenja, kao i po osnovu starosti. Analiza ključnih nedostataka je pokazala da pravni okvir u oblasti zdravstvene zaštite je diskriminatoran prema licima s invaliditetom, jer propisuje različit broj i obim prava različitim starosnim grupama lica s invaliditetom, kao i lica s invaliditetom sa različitim dijagnozama.

U pogledu pitanja koje se odnosi na nivo ličnih rashoda za pokriće troškova zdravstvene zaštite i mogućnosti ostvarivanja prava na medicinsku rehabilitaciju i ličnu pokretljivost, evidentran je značajan broj lica s invaliditetom koji u velikoj mjeri lično snose troškove zdravstvene zaštite, i to:

Grafik 33: Troškovi ispitanika mjesečno u prosjeku se kreću do 1000€. Troškovi lijekova i druge opreme (kateter, pelene) kod jednog ispitanika su 8500€ godišnje, kod četvoro ispitanika godišnje se kreću do 1500€, odnosno 1200\$, kod petoro ispitanika 720€, dvoje ispitanika ima godišnje troškove do 450€, dok četvoro njih mjesečno potroši oko 80€ (960 godišnje).

Jedno od posebno značajnih pitanja jeste i uticaj pandemije virusa COVID-19 koji je imala izrazito negativan uticaj na lica s invaliditetom, kako sa aspekta ugroženosti njihovog zdravstvenog stanja, tako i sa aspekta uticaja na poštovanje njihovih prava i ekonomske efekte koje je pandemija proizvela. Brza procjena socijalnog uticaja epidemije COVID-a-19 u Crnoj Gori koju je sproveo sistem UN¹⁰⁴, identifikovala je negativni društveno-ekonomski uticaji krize COVID-19 na lica s invaliditetom. Izvještaj je ukazao da su prihodi porodica čiji su članovi imali invaliditet značajno smanjeni i mnogim licima s invaliditetom nedostaje pristup redovnoj ishrani i higijenskim proizvodima. Loš pristup internetu identifikovan je kao prepreka za lica s invaliditetom sa kojima se suočavaju u pristupu informacijama. Učenici sa invaliditetom identifikovani su kao biti podložni isključenju iz obrazovanja zbog nedostupnog učenja na daljinu prakse. U pogledu javnih usluga koje su im trenutno najpotrebnije, lica s invaliditetom i članovi njihovih porodica su ukazali na potrebu razvoja zdravstvena usluga, psihološke podrške i pomoći pri zapošljavanju. Značajno

¹⁰⁴ Brza procjena socijalnog uticaja epidemije COVID-a-19 u Crnoj Gori April - Jun 2020, https://montenegro.un.org/sites/default/files/2020-09/RSIA2_Kljucni%20nalazi_0.pdf

je ukazati da su neka lica s invaliditetom imale dodatne zdravstvene probleme zbog ograničenog kretanja, poput povećanja nivoa depresije i anksioznosti.

Istraživanje koje je sproveo Udruženje mladih sa hendikepom, "Uticaj Covid-19 na mlade s invaliditetom u Crnoj Gori"¹⁰⁵, je pokazalo da je skoro polovina učesnika (43,3%), mladih s invaliditetom koji su učestvovali u anketi, prijavila da su bili lišeni svojih prava tokom izbijanja pandemije. Osim ograničenja kretanja, društvenog, sportskog i kulturnog života, mladi s invaliditetom nisu imali pristup redovnoj zdravstvenoj zaštiti, potrebnoj asistenciji, uslugama rehabilitacije, obrazovanju, zapošljavanju i pravu na informacije. Istraživanje je pokazalo da su najteže pogođeni pandemijom osobe sa oštećenjem sluha i/ili govora, osobe sa intelektualnim, psiho-socijalnim i višestrukim oštećenjima i osobe sa hroničnim bolestima. Poslednje dvije kategorije su smatrane najteže pogođenim u slučaju zaraze bolešću, dok su prve tri smatrane nesposobnima da se zaštite zbog nedostupne zdravstvene zaštite i potrebnih informacija o prevenciji COVID-19.

Koraci u narednom periodu:

- Smanjenje nivoa diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa zdravstvenoj zaštiti i uslugama.
- Reforma pravnog okvira u oblasti zdravstvene zaštite kako bi se osiguralo jednako ostvarivanje prava licima s invaliditetom, kao i poboljšao pristup medicinskoj rehabilitaciji, pristupačnim i visokokvalitetnim asistivnim tehnologijama i pomagalima
- Stvaranje uslova da sva lica s invaliditetom imaju pristup pravovremenim i kvalitetnim zdravstvenim uslugama, uključujući i na lokalnom nivou.
- Dalje usaglašavanje postojećeg pravnog okvira od značaja za eliminaciju svih oblika diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti pristupa zdravstvenoj zaštiti i uslugama.
- Usluge i informacije o seksualnom i reproduktivnom zdravlju moraju biti potpuno dostupne licima s invaliditetom, uključujući povećanje broja dostupnih ginekoloških stolica i obezbjeđivanje adekvatnih informacija u pristupačnim formatima i alternativnim metodama komunikacije za sve žene i djevojčice s invaliditetom u vezi sa njihovim seksualnim i reproduktivnim pravima
- Uklanjanje svih fizičkih prepreka vezanih za arhitektonski dizajn zdravstvenih ustanova, medicinske opreme ili transporta.
- Puna implementacija propisa kojim se zabranjuje prisilna sterilizacija u svim okolnostima.
- Smanjenje nivoa troškova sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom korišćenja zdravstvene zaštite i usluga.
- Sprovođenje obuka zaposlenih u redovnim zdravstvenim službama o pravima sadržanim u Konvenciji, kao i preuzimanje modela ljudskih prava umjesto dominirajućeg medicinskog modela.
- Stvaranje uslova da se sva zdravstvena zaštita i usluge pružene licima s invaliditetom, uključujući i sve usluge mentalnog zdravlja i službi, zasnovani na slobodnoj i informisanoj saglasnosti dotične osobe, pri čemu je saglasnost treće strane izričito zabranjena.

Operativni cilj 9: Smanjenje nivoa diskriminacije i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenim uslugama

¹⁰⁵ Udruženje mladih sa hendikepom, "Uticaj Covid-19 na mlade s invaliditetom u Crnoj Gori", <https://umhcg.com/wp-content/uploads/2021/03/13-II-20-Montenegro-COVID-impact-on-YwD-Final.pdf>

	2022	2025	2027
Indikator učinka 1: Smanjiti postojeći nivo diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom prilikom korišćenja usluga zdravstvene zaštite, uključujući i rehabilitaciju i medicinsko-tehnička pomagala i opremu	43,8% lica s invaliditetom smatra dase suočilo s nekim od oblika diskriminacije	41%	39%
Indikator učinka 2: Smanjiti nivo prepreka i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti zdravstva	31% lica s invaliditetom koja su se suočila s nekim tipom prepreka i barijera u oblasti zdravstva	30%	28%

Politički i javni život

Pravo na ravnopravno učešće u političkim procesima - da budu glasači, kandidati, osoblje u kampanji, posmatrači, politički kandidati i izabrani lideri - posebno je važno za lica s invaliditetom. Uključivanje u političke procese putem političkih partija, parlamenata i svih drugih oblika učešća u javnom životu zajednice pruža mogućnost muškarcima i ženama s invaliditetom da izraze svoje mišljenje o pitanjima koja su im važna, kao i priliku da sami postanu lideri. Takav angažman takođe stvara idealne mogućnosti političkim institucijama da uklone prepreke i postanu inkluzivniji, pristupačniji i istinski reprezentativni za sve građane.

Član 29. Konvencije o pravima lica s invaliditetom jasno navodi pravo lica s invaliditetom da učestvuju u političkom i javnom životu bez diskriminacije i na ravnopravnoj osnovi sa drugim građanima, gdje je akcenat stavljen na poziv državama potpisnicima da garantuju ta prava. Navedeni član Konvencije jasno propisuje da države moraju osigurati pravo licima s invaliditetom da se „kandiduju na izborima, pravo da mogu obavljati sve javne funkcije na svim nivoima vlasti, kao i pravo na olakšavanje upotrebe pomoćnih i novih tehnologija od značaja za njihovo učešće u političkom i javnom životu”. Član 29 takođe precizira da države moraju aktivno da promovišu okruženje u kojem lica s invaliditetom mogu efikasno i u potpunosti da učestvuju u vođenju javnih poslova, bez diskriminacije i na ravnopravnoj osnovi sa drugima, gdje je posebno potrebno da država preduzme podsticajne mjere za obezbjeđenje njihovog učešća u javnom životu.

Učešće lica s invaliditetom u političkom, javnom i društvenom životu ključno je za borbu protiv postojećih oblika diskriminacije, stereotipa, predrasuda i segregacije. Isključivanje određenih grupa iz procesa donošenja odluka stvara ne samo dodatno podijeljena i potencijalno manje stabilna društva, već i značajno slabi mogućnosti isključene grupe da brani svoje interese. Osiguravanje uslova da lica s invaliditetom preuzmu aktivnu ulogu u političkom i javnom životu svojih društava doprinosi jačem poštovanju njihovih prava, kao i kreiranju pravnih i političkih koji su prilagođeni invalidnosti i koji bolje odražavaju potrebe svih članova zajednice.

U pogledu identifikovanih problema sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u Crnoj Gori u oblasti političke participacije i javnog života, Komitet UN za prava lica s invaliditetom¹⁰⁶ je ukazao na postojanje sve većeg nivoa isključenosti lica s invaliditetom iz javnog života, primarno zbog činjenice da je pravni kapacitet ovih lica u sve većoj mjeri ograničen.¹⁰⁷ U vezi s time, Komitet je istakao da su lica s invaliditetom kojima je ograničena pravna sposobnost lišena prava glasa i prava na kandidovanje na izborima. Takođe, identifikovano je postojanje fizičkih i informativnih barijera u procesu glasanja, koje u značajnoj mjeri onemogućavaju samostalno, tajno i dostojanstveno učešće lica s invaliditetom u izbornom procesu, prije svega kroz stvaranje uslova za veću pristupačnost biračkim mjestima, kao i prilagođavanje potrebama lica s invaliditetom izbornih procedura i materijala za glasanje. S tim u vezi, Udruženje mladih sa hendikepom Crne Gore i Savez slijepih Crne Gore su, u okviru Smjernica za unapređenje pristupačnosti¹⁰⁸ koje su pripremili jasno prepoznali potrebu za unapređenje pristupačnosti biračkim mjestima primarno kroz prilagođavanje prostornih uslova licima koja se koje se otežano kreću ili su korisnici invalidskih kolica. Takođe, kroz prilagođavanje glasačkih kabina korisnicima invalidskih kolica ili osobama nižeg rasta stvorice se uslovi za samostalno i tajno glasanje. Posebno je potrebno unaprijediti pristup biračkim mjestima i kretanje po biračkim mjestima osobama oštećenog vida, primarno kroz unapređenje glasačkih procedura i njihovim prilagođavanjem potrebama osoba sa oštećenim vidom. Važno je istaći i potrebu veće zastupljenosti Brajevog pisma u glasačkim kabinama i biračkim mjestima, kako bi se osobe oštećenog vida

¹⁰⁶ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, "Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore", Član 29 - Učešće u političkom i javnom životu

¹⁰⁷ Član 12 Konvencije, pod naslovom „Jednako priznanje pred zakonom“, jasno ukazuje da države potpisnice c moraju priznati pravo lica s invaliditetom da uživaju poslovnu sposobnost na jednakim osnovama sa drugim licima u svim aspektima života.

¹⁰⁸ Udruženje mladih sa hendikepom i Savez slijepih Crne Gore, "Smjernice za unapređenje pristupačnosti", <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2021/05/Smjernice-za-unapredjenje-pristupacnosti.pdf>

neposredno prije glasanja upoznale sa sadržajem glasačkog listića, a onda u glasačkoj kabini uz korišćenje adekvatnog šablona za glasanje, koji omogućava samostalno i tajno glasanje odabrali željenu opciju.

Takođe, potrebno je obezbijediti i potpuno poštovanje člana 85 Zakona o izboru odbornika i poslanika u pogledu podnošenja zahtjeva za glasanje putem pisma.

Analiza ključnih nedostataka je pokazala da je potrebno Zakonom o izboru odbornika i poslanika propisati mjere afirmativne akcije za ostvarivanje aktivnog biračkog prava lica s invaliditetom, kao i da je potrebno obezbijediti Državnoj izbornoj komisiji, opštinskim izbornim komisijama i Direktoratu za zaštitu i ravnopravnost lica s invaliditetom u MPLJMP potrebna znanja i vještine kako bi osigurali odgovarajuću primjenu odredbi Zakona o izboru odbornika i poslanika.

Pored navedenog, kao ključni problemi sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti političke participacije, jeste i nedostatak društvene podrške, odnosno postojanje stereotipa da su lica s invaliditetom nezainteresovana za politiku ili da nisu u mogućnosti da učestvuju u javnom životu. I muškarci i žene s invaliditetom rijetko se ohrabruju da učestvuju u politici na bilo kom nivou, bilo kao glasači, članovi stranke, kandidati, posmatrači ili izabrani zvaničnici. Kada pokažu interesovanje za glasanje ili kandidaturu, često ih aktivno obeshrabruju prijatelji, porodica i/ili članovi zajednice. Takođe, pretpostavka da su lica s invaliditetom nezainteresovana ili nesposobna da učestvuju u političkom životu, utiče na to da se muškarcima i ženama s invaliditetom rijetko pruža mogućnost da učestvuju u programima građanskog ili političkog obrazovanja, dok materijali i kampanje za obrazovanje birača nisu uvijek nedostupni svim licima s invaliditetom. Visok nivo nezaposlenosti lica s invaliditetom onemogućava njihovo učešće u javnom i političkom životu, posebno uzimajući u obzir da niski prihodi nisu dovoljni za finansiranje troškova kandidovanja ili članstva u javno-političkim organizacijama koja zahtjevaju određene troškove.

Osim prepreka specifičnih za lica s invaliditetom, potrebno je ukazati i na postojanje višestruke diskriminacije u ovoj oblasti, gdje veoma često postoje dodatni izazovi za lica s invaliditetom koja su takođe članovi drugih nedovoljno zastupljenih zajednica. Na primjer, žene s invaliditetom mogu biti zabrinute zbog pokrivenosti brige o deci ili brige o starijim roditeljima. Mladi sa invaliditetom možda žele da učestvuju u politici, ali nemaju dovoljno smjernica o tome kako da se kreću po političkim institucijama i sistemima.

Uzimajući u obzir navedeno, u narednom periodu je potrebno preduzeti sledeće korake:

- Potrebno je sprovesti izmjene i dopune postojećeg pravnog okvira u cilju omogućavanja licima s invaliditetom da u potpunosti koriste svoje pravo glasa i kandidovanja na izborima. Poseban akcenat je na uvođenje instituta afirmativne akcije kroz izmjene i dopune Zakona o izboru odbornika i poslanika.
- Eliminisanje svih oblika diskriminacije i višestruke diskriminacije sa kojom se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti političke participacije i javnog života.
- Stvaranje uslova za nesmetan fizički pristup licima s invaliditetom biračkim mjestima i dalji razvoj mehanizama kako bi se osigurala tajnost glasačkog listića bez obzira na oblik invalidnosti.
- Dostupnost izbornih materijala i informacija u pristupačnim formatima licima s invaliditetom.
- Sprovođenje javnih kampanja namijenjenih cjelokupnom društvu u cilju podizanja svijesti o značaju i koristima većeg učešća lica s invaliditetom u političkom i javnom životu zajednice.

- Jačanje dostupnosti edukativnih programa, materijala i kampanja licima s invaliditetom u cilju povećanja nivoa njihove političke participacije.
- Poboljšanje socio-ekonomske situacije u kojoj žive lica s invaliditetom u cilju stvaranja materijalnih uslova za njihovu uključenost u politički i javni život zajednice.

Operativni cilj 10: Unaprijediti uslove za ravnopravno učešće i pristup lica s invaliditetom u okviru političkog i javnog života			
Indikator učinka 1: Unapređenje postojećeg pravnog okvira koji reguliše mogućnost učešća lica s invaliditetom u političkom životu garantovanjem primjene instituta afirmativne akcije	2022 Pravni okvir u oblasti političkog i javnog života nije usklađen sa preporukama Komiteta UN za prava lica s invaliditetom	2025 Definisan predlog izmjena i dopuna Zakona o izboru odbornika i poslanika i Zakona o političkim partijama	2027 Pravni okvir je usklađen sa preporukama Komiteta UN za prava lica s invaliditetom u oblasti političkog i javnog života
Indikator učinka 2: Uklanjanje svih fizičkih i informativnih barijera koje onemogućavaju ravnopravan pristup licima s invaliditetom biračkim mjestima	2022 Ne postoje dostupni podaci o broju biračkih mjesta koja su pristupačna licima s invaliditetom	2025 Izrađena analiza postojećeg nivoa pristupačnosti biračkih mjesta licima s invaliditetom	2027 Unaprijeđen nivo pristupačnosti biračkih mjesta licima s invaliditetom

Kultura, mediji, sport i rekreacija

Aktivnosti u oblasti kulture, sporta i rekreacije veoma su važne za postizanje inkluzije i puno učešće lica s invaliditetom u svakodnevnom životu cjelokupne zajednice. Navedene aktivnosti mogu uključivati sportove i prilagođene fizičke aktivnosti koje nisu bazirane na kompetitivnom pristupu i koje promovišu kretanje i blagostanje lica s invaliditetom. Aktivnosti se mogu razlikovati od konteksta do konteksta, ali je važno ukazati da se radi o aktivnostima koje znatno olakšavaju društvenu inkluziju lica s invaliditetom i doprinose ostvarenje društvene kohezije unutar zajednice. Kada su lica s invaliditetom u mogućnosti da u potpunosti učestvuju u aktivnostima u oblastima kulture, sporta i rekreacije, to može uveliko poboljšati njihovo samopouzdanje, osećaj pripadnosti i osnaživanja, kao i fizičko i psihičko blagostanje. Inkluzivni pristup u ovoj oblasti takođe koristi društvu u cjelini kroz jedinstven izraz umjetnosti i kulture lica s invaliditetom.

Član 30. Konvencije UN o pravima lica s invaliditetom¹⁰⁹ predviđa da države potpisnice priznaju pravo licima s invaliditetom da ravnopravno sa drugima učestvuju u kulturnom životu i moraju da preduzmu sve odgovarajuće mjere kako bi osigurale da lica s invaliditetom:

- Uživaju pristup kulturnom materijalu u dostupni formati;
- Uživaju pristup televizijskim programima, filmovima, pozorištu i drugim kulturnim aktivnostima, u pristupačnim formatima;

¹⁰⁹ Od 14 država potpisnica se zahteva da preduzmu odgovarajuće mjere kako bi omogućile licima s invaliditetom „da imaju priliku da razviju i iskoriste svoj kreativni, umetnički i intelektualni potencijal“

- Uživaju u pristupu mjestima za kulturne predstave ili usluge, kao što su pozorišta, muzeji, bioskopi, biblioteke i turističke usluge, i, koliko je to moguće, uživaju u pristupu spomenicima i lokalitetima od nacionalnog kulturnog značaja. Od 14 država potpisnica se zahtjeva da preduzmu odgovarajuće mjere kako bi omogućile licima s invaliditetom „da imaju priliku da razviju i iskoriste svoj kreativni, umjetnički i intelektualni potencijal.”
- Lica sa slušnim smetnjama imaju pravo da koriste svoj znakovni jezik. Sva lica s invaliditetom imaju pravo da se bave sportom i dužnost država potpisnica je da preduzmu korake da im to omogućе.

Takođe, kada govorimo o postojećem stanju u ovim oblastima u Crnoj Gori važno je ukazati da je u prethodnom periodu sprovođenja javne politike postignut visok nivo usklađenosti pravnog okvira sa standardima definisanim Konvencijom, pri čemu se posebno ističe usklađivanje četiri od šest planiranih zakonskih akata u oblasti, i to: Zakona o medijima, Zakona o elektronskim medijima, Zakona o nacionalnom javnom emiteru RTV CG. Posebno je važno istaći da Zakon o bibliotekarskoj djelatnosti i Zakon o muzejskom djelatnosti ostaju izazov za naredni period i u tom smislu će Crna Gora intenzivno nastaviti da preduzima korake kako bi cjelokupni pravni okvir bio usklađen sa međunarodnim standardima. Značajan problem koji u postoji u ovoj oblasti je i nedostatak relevantnih podataka o učešću lica s invaliditetom u kulturnim događanjima, niti postoji studija koja bi ukazivala na prepreke za učešće lica s invaliditetom u kulturnom životu, bilo kao gledaoci, bilo kao pružaoci usluga.

Pored navedenog, važno je ukazati i na preporuke Komiteta UN za prava lica s invaliditetom¹¹⁰ koji je konstatovao da Crna Gora nije ratifikovala Marakešku povelju, kako bi se olakšao pristup objavljenim radovima za osobe koje su slijepe, oštećenog vida ili sa drugim poteškoćama. Važno je ukazati da je Marakeška povelja trenutno u skupštinskoj proceduri i očekivanje je da će biti ratifikovana u vrlo skorom vremenskom periodu. Komitet je ukazao i na činjenicu da sportski centri nedovoljno promovišu inkluzivne i redovne sportske programe.

U pogledu prepreka sa kojima se lica s invaliditetom suočavaju na medijskoj sceni, istraživanje o sprovođenju Strategije za zaštitu od diskriminacije lica s invaliditetom i promociju jednakosti 2017 -2021 god., koje je sproveo CEDEM¹¹¹ pokazalo je da oko 73% učesnika smatra da su barijere sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u medijima i u radu sa medijima prisutne u određenoj mjeri. 34% lica s invaliditetom smatra da su barijere sa kojima se suočavaju ova lica prisutne u većoj mjeri, dok njih 39% smatra da su prisutne u manjoj mjeri. Svega 6% lica s invaliditetom smatra da barijere u medijima i u radu sa medijima ne postoje. Istraživanje je pokazalo da, iako postoje neki medijski programi specifični za invaliditet, poput televizijskih dokumentarnih filmova, lica s invaliditetom rijetko se pojavljuju u glavnim ulogama, kao kreatori medijskog sadržaja. Uključivanje lica s invaliditetom u redovne emisije na televiziji i radiju, ali i kroz druge medijske sadržaje, pomaže u pružanju fer i uravnoteženog predstavljanja lica s invaliditetom u medijima, i doprinosi razbijanju predrasuda i stereotipa za prihvatanje i bolje razumijevanje ove populacije.

U cilju ostvarenja većeg nivoa inkluzije i eliminisanja diskriminacije sa kojom se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa kulturnim, sportskim i rekreativnim sadržajima, potrebno je da bude osmišljen dvostruki pristup, baziran sa jedne strane na inkluziju lica s invaliditetom u kulturnim, sportskim

¹¹⁰ Komitet UN za prava lica s invaliditetom, “Zaključna zapažanja o inicijalnom izvještaju Crne Gore”, Član 30 - Učešće u kulturnom životu, rekreaciji, slobodnom vremenu i sportu

¹¹¹ Centar za demokratiju i ljudska prava, “Smjernice za medijsko izvještavanje o licima sa invaliditetom u Crnoj Gori”,

i rekreativnim aktivnostima za opštu populaciju, ne zanemarujući pritom posebne aktivnosti namijenjene licima s invaliditetom, odražavajući njihovu raznolikost i potrebe. Takođe, potrebno je preduzeti i odgovarajuće mjere u pogledu pristupačnosti i pružanja razumnog smještaja i odgovarajućih usluga podrške, kako bi se osiguralo da obrazovanje djece i mladih sa invaliditetom/djece i mladih sa smetnjama u razvoju doprinosi razvoju i podsticanju njihovog kreativnog, umjetničkog, intelektualnog i sportskog potencijala, odnosno pristupu čiji je cilj da ih ohrabruje da učestvuju u kulturnim, sportskim i rekreativnim aktivnostima kao aktivni učesnici od najranije dobi.

Da bi se obezbijedilo učešće lica s invaliditetom u kulturnom životu, potrebno je preduzeti sledeće korake:

- Preduzimanje odgovarajućih mjera kako bi se obezbijedilo da lica s invaliditetom imaju pristup lokalnom, regionalnom i nacionalnom kulturnom životu.
- Osiguravanje da lica s invaliditetom mogu da učestvuju u kulturnim, rekreativnim, sportskim, duhovnim i društvenim aktivnostima, i kao posmatrači i kao akteri.
- Razvoj i prikupljanje podataka o učešću lica s invaliditetom u kulturnim događanjima.
- Razvijati i koristiti pristupačne oblike komunikacije u masovnim medijima i javnim informacijama i izdvajanje adekvatnih finansijskih sredstava za njihov razvoj, promociju i upotrebu. U vezi sa ovim, potrebno je obezbijediti punopravno prepoznavanje znakovnog jezika lica s oštećenjem sluha i Brajevog pisma.
- Raditi na tome da lica s invaliditetom razviju i iskoriste svoj kreativni, sportski, umjetnički, duhovni i intelektualni potencijal za svoju dobrobit i dobrobit svojih zajednica.
- Ratifikacija i primjena povelje iz Marakeša.
- Obezbeđenje neophodnih sredstava za povećanje pristupa i učešća inkluzivnim sportovima licima s invaliditetom svih starosnih struktura.

Operativni cilj 11: Obezbeđenje ravnopravnog učešća, medijske zastupljenosti i pristupa lica s invaliditetom kulturnom životu, sportskim i rekreativnim aktivnostima			
Indikator učinka 1: Smanjiti nivo barijera i prepreka sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa medijima	2022	2025	2027
	73% lica s invaliditetom smatra da su se suočili s nekim tipom prepreka i barijera prilikom pristupa medijima	65%	50%
Indikator učinka 2: Povećati nivo pristupačnosti kulturnih sadržaja (fizička pristupačnost, pristupačnost informacijama, pristupačnost kulturnih dobara), licima s invaliditetom	2022	2025	2027
	Broj prilagođenih kulturnih objekata: 9 od 12 objekata u javnoj upotrebi iz oblasti kulture su djelimično prilagođena 3 objekta u javnoj upotrebi su u potpunosti prilagođena	7 potpuno prilagođenih objekata u javnoj upotrebi	8 potpuno prilagođenih objekata u javnoj upotrebi

Lokalne samouprave

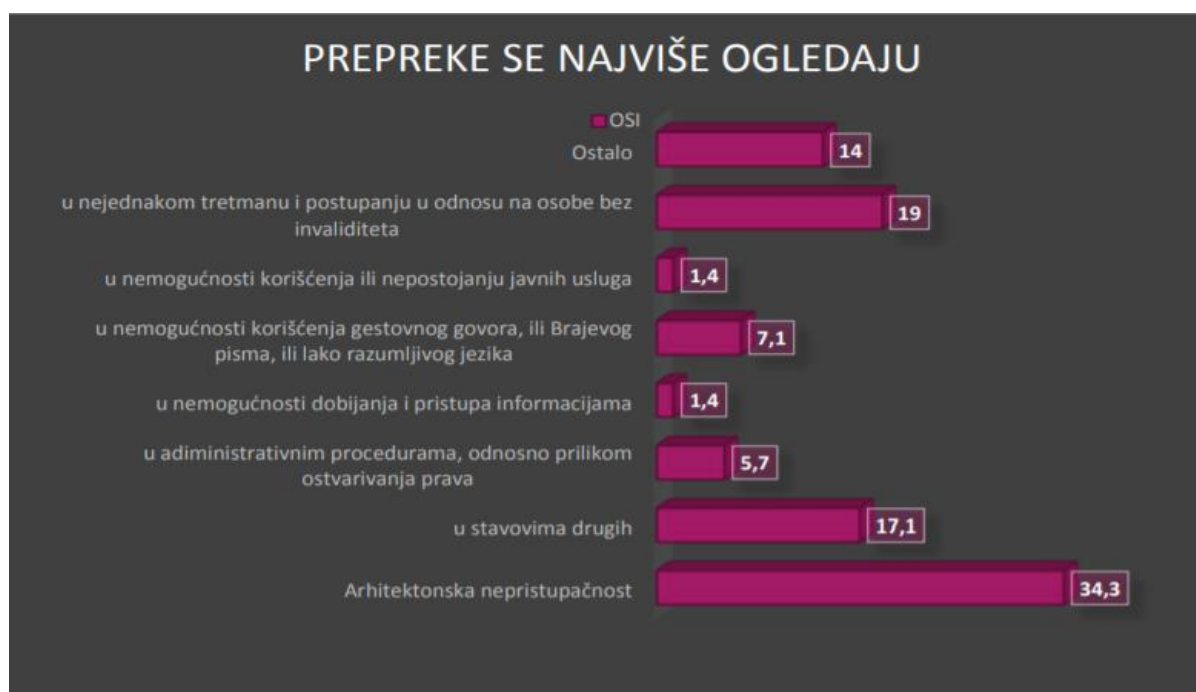
Lokalna samouprava predstavlja centralni element svake lokalne zajednice i može napraviti opipljivu i trajnu razliku u životima građana, što se posebno odnosi na poboljšanje položaja i uključenost u život zajednice lica s invaliditetom na lokalnom nivou. Lokalna samouprava je jedinstvena u pružanju širokog spektra lokalnih usluga iz okvira uređenog demokratskim procesom u kojem svaka odrasla osoba ima priliku da učestvuje. Zbog toga su lokalne vlasti toliko važne za razvoj inkluzivnih zajednica, posebno u dijelu koji se odnosi na pružanje usluga, podršku ekonomskom rastu i donošenju odluka koje utiču na svakodnevni život građana na lokalnom nivou. U pogledu unapređenja položaja lica s invaliditetom uloga lokalne samouprave se ogleda u definisanju inkluzivnih i participativnih politika, koje će u potpunosti imati u vidu potrebe lica s invaliditetom prilikom definisanja urbanih politika, planova, programa i strategija, izgradnju kapaciteta i prikupljanje podataka i relevantne statistike za implementaciju politika i projekata. Navedene politike primarno podrazumijevaju obezbjeđenje i dodjelu posebnog budžeta za realizaciju inkluzivnih politika i projekata od značaja za lica s invaliditetom, pri čemu je važno ukazati na potrebu ostvarivanja većeg nivoa saradnje i uključenosti civilnog društva prilikom formulisanja i sprovođenja politika, planova, programa i strategija o univerzalnoj pristupačnosti. Rad na lokalnom nivou znači da se široki spektar zainteresovanih strana (škole, bolnice, izabrani predstavnici, javne i privatne službe itd.), može pozvati da doprinesu razvoju koji zaista uzima u obzir lica s invaliditetom na svim nivoima i u svim oblastima (dostupnost fizičkog okruženja, pristup zdravstvenoj zaštiti, obrazovanje, zaposlenje itd.), a da se pri tome i dalje osigura koordinisan odgovor svih subjekata koji imaju interes za unapređenje položaja i poštovanje osnovnih prava lica s invaliditetom. Takođe, usaglašavanje lokalnih propisa sa postojećim nacionalnim zakonodavstvom od značaja za lica s invaliditetom predstavlja važno pitanje, pri čemu je značajno ukazati na Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom¹¹² koji propisuje obavezu između ostalih i organa i jedinica lokalne samouprave, javnih preduzeća i druga pravna lica koja vrše javna ovlašćenja kao i drugih pravnih i fizičkih lica, da u okviru svojih nadležnosti i ovlašćenja donose, odnosno uvode i sprovode propise i posebne mjere, koji su usmjereni na stvaranje uslova za ostvarivanje ravnopravnosti i zaštite lica s invaliditetom, koja su po bilo kom osnovu u nejednakom položaju u odnosu na druga lica.

U pogledu dosadašnjeg postupanja jedinica lokalne samouprave u odnosu na unapređenje položaja lica s invaliditetom, značajno je ukazati na donošenje lokalnih akcionih planova u 2020. godini, od strane 3 lokalne samouprave (Tuzi, Herceg Novi i Pljevlja), što sa prethodno usvojenim (Bijelo Polje i Tivat), pokazuje da 5 opština ima usvojene lokalne akcione planove u oblasti zaštite lica s invaliditetom od diskriminacije. Zajednica Opština je donijela Model Lokalnog akcionog plana u oblasti invaliditeta za period 2018-2021. godine, bude pripremljen kao jedinstven Model lokalnog akcionog plana za implementaciju Strategije za integraciju lica s invaliditetom u Crnoj Gori za period 2016-2020.godine, na koju se odnosi I dio Modela i implementaciju Strategije za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti za period 2017-2021.godine, na koju se odnosi II dio ovog Modela. Model Lokalnog akcionog plana nije obavezujući za jedinice lokalne samouprave, već treba da pomogne u obezbjeđenju smjernica i principa na kojima će opštine urediti ovo važno pitanje i donijeti svoje lokalne akcione planove. Takođe, lokalne samouprave su u prethodnom periodu intenzivno radile na sprovođenju navedenih akcionih planova, gdje je primarni akcenat stavljen na usaglašavanje propisa na lokalnom nivou sa Zakonom o

¹¹² Zakon o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom, član ??,

zabrani diskriminacije i Zakonom o zabrani diskriminacije lica s invaliditetom. Poseban akcenat je i na finansiranju i raspodjeli značajnih sredstava za finansiranje projekata organizacijama civilnog društva, kao i saradnja sa lokalnim medijima u cilju promocije jednakosti lica s invaliditetom radi otklanjanja stereotipa i predrasuda. Međutim, važno je ukazati da određeni broj predviđenih aktivnosti nije realizovan u postavljenom roku, gdje je kao ključni razlog za nerealizaciju tih aktivnosti zastupljen nedostatak potrebnih finansijskih sredstava uticaj pandemije COVID-19, koji je u značajnoj mjeri onemogućio sprovođenje planiranih aktivnosti.

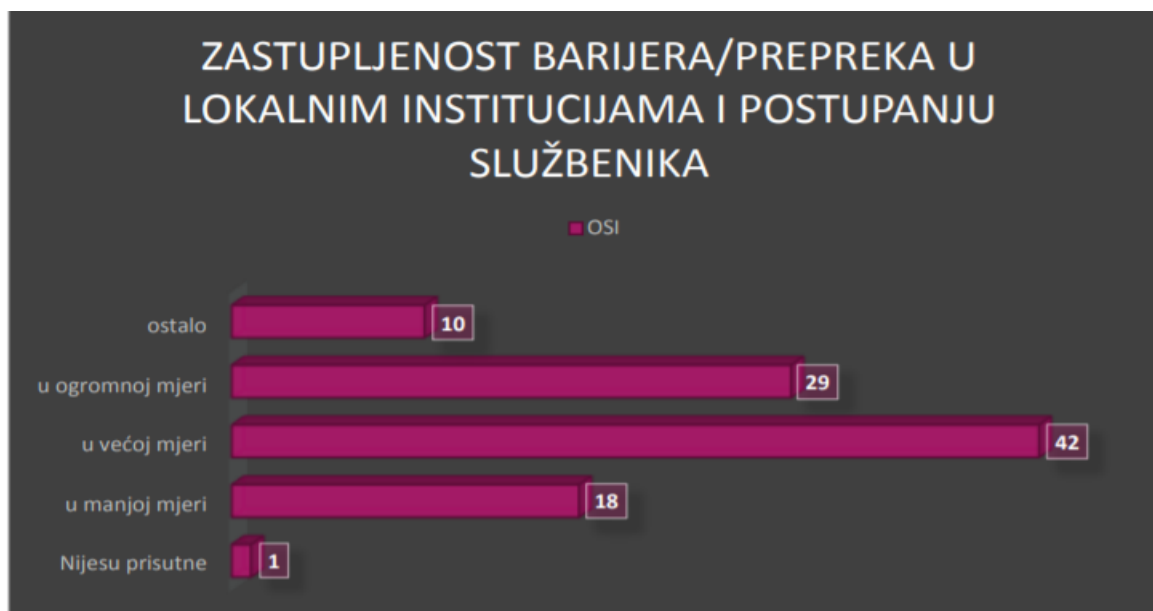
U pogledu problema sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u svakodnevnom životu na lokalnom nivou, značajno je ukazati na istraživanje Saveza slijepih Crne Gore “Istraživanje o diskriminaciji osoba s invaliditetom”¹¹³, koje je pokazalo koje su to najveće prepreke sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom na lokalnom nivou, pri čemu se posebno ističe arhitektonska nepristupačnost i nejednak tretman i postupanje u odnosu na lica s invaliditetom.

Grafik 34: Prepreke sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom na lokalnom nivou

Pored navedenog, značajno je ukazati i na visok nivo zastupljenosti barijera u lokalnim institucijama i postupanju službenika jedinica lokalne samouprave, gdje više od dvije trećine učesnika istraživanja smatra da su prepreke zastupljene u ogromnoj ili većoj mjeri.

¹¹³ Savez slijepih Crne Gore, “Istraživanje o diskriminaciji osoba s invaliditetom”, <https://ss-cg.org/wp-content/uploads/2020/12/25-IX-19-SSCG-istrazivanje-2019-OSI.pdf>

Grafik 35: Barijere u lokalnim institucijama i postupanju službenika

Koraci u narednom period:

- Obezbjedenje i dodjela posebnog budžeta za realizaciju inkluzivnih politika i projekata od značaja za lica s invaliditetom. Poseban akcenat je na uključenost civilnog društva prilikom formulisanja i sprovođenja politika, planova, programa i strategija na lokalnom nivou.
- Donošenje lokalnih akcionih planova usaglašenih sa svim relevantnim pravnim propisima i javnim politikama od strane svih jedinica lokalne samouprave u Crnoj Gori.
- Dalje usaglašavanje lokalnih propisa sa važećim nacionalnim zakonodavstvom koje se odnosi na zaštitu od diskriminacije i poboljšanje uslova života lica s invaliditetom.
- Poboljšanje položaja lica s invaliditetom kroz uklanjanje postojećih prepreka i barijera sa kojima se suočavaju na lokalnom nivou.

Operativni cilj 12:	Obezbjedenje uslova za ravnopravno učešće lica s invaliditetom u životu lokalnih zajednica i potpunij zaštitu njihovih prava na lokalnom nivou		
Indikator učinka 1: Sve jedinice lokalne samouprave su usvojile i realizuju lokalne akcione planove za unapređenje položaja lica s invaliditetom	2022	2025	2027
Broj usvojenih lokalnih akcionih planova:	5	Sve jedinice lokalne samouprave donijele i usvojile lokalne akcione planove	Sprovedena analiza implementacije i uspješnosti sprovođenja lokalnih akcionih planova

Finansijski okvir

U sljedećoj tabeli dat je pregled finansiranja cjelokupnog strateškog dokumenta za naredni petogodišnji period, gdje se kao glavni izvori finansiranja javljaju:

- Budžet Crne Gore

- Donatorska podrška

- Sredstva dobijena iz IPA fondova.

Godina	Budžetska sredstva	Donatorska podrška	IPA	Ukupno
2022	895,300 eura	1.286,500 eura	50,000 eura	2.231,800 eura
2023				
2024				
2025				
2026				
2027				
Ukupno				

Monitoring, izvještavanje i evaluacija

Mehanizam za vršenje monitoringa i izvještavanja o sprovođenju Strategije za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027, je baziran primarno na radu Radne grupe za izradu strateškog dokumenta koja je transformisana u tijelo nadležno za praćenje sprovođenja i izvještavanje o strateškom dokumentu, koje će primarno imati karakter operativnog tijela.

Operativno tijelo je sastavljeno od predstavnika:

Ministarstva ljudskih i manjinskih prava, Zajednica opština, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, Ministarstvo zdravlja, Ministarstvo prosvjete, Ministarstva kulture i medija, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Uprava za statistiku-MONSTAT, Ministarstvo ekonomskog razvoja i turizma, Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma, Ministarstvo javne uprave, Ministarstva kapitalnih investicija, Ministarstva unutrašnjih poslove, Ministarstva pravde, Ministarstva finansija međunarodnih organizacija, kao i predstavnika NVO sektora.

Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava predstavlja instituciju nadležnu za koordinaciju rada operativnog tijela, izradu, sprovođenje i izvještavanje o sprovođenju strateškog dokumenta. Predmetni strateški dokument prati Akcioni plan koji će biti pripremljen na period od dvije godine

Strategija za zaštitu lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027, predstavlja strateški dokument za čije je sprovođenje neophodno uključivanje svih zainteresovanih institucija, kako organa državne uprave, NVO organizacija koje se bave zaštitom prava lica s invaliditetom, tako i međunarodnih organizacija koje imaju značajan uticaj na razvoj javne politike. Shodno tome, predmetne institucije će biti u obavezi da dostavljaju informacije o aktivnostima koje realizuju u okviru akcionog plana, a radi blagovremenog i adekvatnog prikupljanja podataka za sačinjavanje godišnjih i završnog izvještaja, kao i mjerenja stepena ostvarenog učinka, ali i identifikovanja izazova koji se mogu javiti prilikom sprovođenja planiranih aktivnosti.

Osnovne nadležnosti operativnog tijela se ogledaju u pripremi dvije vrste izvještaja, i to:

Godišnji izvještaj o sprovođenju Akcionog plana

Završni izvještaj o sprovođenju strateškog dokumenta

Operativno tijelo će se sastajati najmanje četiri puta godišnje, odnosno održavaće minimum jedan sastanak u toku svakog kvartala, s obzirom na značaj, obuhvat i složenost oblasti koja zahtjeva češće održavanje sastanaka operativnog tijela. Na taj način će se blagovremeno i u kontinuitetu razmatrati proces sprovođenja, kao i moguće prepreke i izazovi sa kojima se institucije mogu suočavati prilikom implementacije aktivnosti. Podaci neophodni za sačinjavanje izvještaja prikupljaće se u toku trajanja cjelokupne godine i biće kvartalno dostavljani Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava, kao koordinacionom organu rada operativnog tijela. Na posljednjem godišnjem sastanku navedeni podaci će biti razmotreni i eventualno dopunjeni kako bi se obezbijedio neophodan kvalitet izvještaja.

Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava biće zaduženo za prikupljanje i objedinjavanje podataka relevantnih za sačinjavanje izvještaja, kao i za koordinaciju i rad operativnog tima. Osim toga, svi eventualni problemi i prepreke koji se mogu pojaviti prilikom realizacije strateškog dokumenta biće adresirani od strane nadležnog tijela na redovnim kvartalnim sastancima.

Proces izvještavanja, prolaziće nekoliko instanci, i to:

- članovi operativnog tijela će dostavljati podatke Ministarstvu ljudskih i manjinskih prava na kraju svakog kvartala, a Ministarstvo će objediniti iste i sačiniti izvještaj prije održavanja posljednjeg sastanka operativnog tima u predmetnoj godini.
- Nakon usaglašavanja sa ostalim članovima tijela, izvještaj (godišnji ili završni) biće upućen Generalnom sekretarijatu Vlade Crne Gore na mišljenje, nakon čijeg pozitivnog mišljenja će biti upućen Vladi Crne Gore na usvajanje.

U cilju obezbjeđenja transparentnosti procesa sprovođenja strategije, izvještaji će biti objavljeni na internet stranici Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

Evaluacija

Evaluacija strateškog dokumenta biće sprovedena ex post i od strane eksternih eksperata zbog složenosti i obuhvata, ali i zbog obezbjeđivanja većeg stepena objektivnosti. **Sredstva za sprovođenje biće obezbjeđena budžetom Ministarstva ljudskih i manjinskih prava i drugih resora i međunarodnih organizacija koji su učestvovali u pripremi poslednjeg akcionog plana za realizaciju strateškog dokumenta koji bude pripremljen.** Planirano je da ovaj proces otpočne u prvoj polovini 2027. godine i bude završen do oktobra iste godine, kako bi se pravovremeno obezbijedili nalazi evaluacije, koji će biti predstavljeni u završnom izvještaju, ali i u cilju obezbjeđivanja adekvatnih osnova za kreiranje potencijalno novog strateškog dokumenta. Nalazi evaluacije daće jasan i precizan prikaz uspješnosti razvijanja ove politike kroz unificiran strateški dokument. Na ovaj način nastoji se odrediti da li se postižu planirani efekti zajedničkim djelovanjem, odnosno da li sprovedene aktivnosti vode ka unapređenju prava i položaja lica s invaliditetom u Crnoj Gori, u skladu sa preuzetim međunarodnim obavezama.

AKCIONI PLAN ZA SPROVOĐENJE STRATEGIJE ZA ZAŠTITU LICA SA
INVALIDITETOM OD DISKRIMINACIJE I PROMOCIJU JEDNAKOSTI 2022-2027

2022 - 2023

Uvod

Akcioni plan za sprovođenje Strategije za zaštitu lica sa invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti 2022-2027, predstavlja dvogodišnji akcioni plan koji je će biti usvojen istovremeno sa strateškim dokumentom. Akcioni plan je pripremljen i usklađen sa zahtjevima zastupljenim u Metodologiji razvijanja politika, izrade i praćenja sprovođenja strateških dokumenata. Prvi akcioni plan se donosi za period 2022-2023.godine. Struktura strateškog dokumenta i AP-a je zasnovana na jednom strateškom cilju i dvanaest operativnih ciljeva, i to:

STRATEŠKI CILJ: Obezbjedenje ravnopravnog položaja i punog učešća lica s invaliditetom u svim sferama društvenog života, kroz unapređenje pravnog, insitucionalnog, socijalnog i ekonomskog okvira za zaštitu od diskriminacije, koji se temelji na modelu pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima

- Operativni cilj 1: Unapređenje položaja žena i djevojčica s invaliditetom kroz smanjenje svih oblika višestruke i intersekcijske diskriminacije i obezbjeđenje nezavisnosti, autonomije i ravnopravnog učešća u svim sferama društvenog života
- Operativni cilj 2: Stvaranje uslova za eliminaciju svih oblika diskriminacije i društvene isključenosti sa kojima se suočavaju djeca s invaliditetom u svim oblastima od značaja za postizanje pune ravnopravnosti i jednakog položaja u društvu
- Operativni cilj 3: Obezbijediti ravnopravan pristup licima s invaliditetom objektima u javnoj upotrebi, saobraćaju, (javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi), informacijama i komunikacijama, proizvodima i uslugama
- Operativni cilj 4: Unapređenje institucionalnih kapaciteta, efikasnosti i pristupačnosti organa javne vlasti u postupcima za zaštitu of diskriminacije lica s invaliditetom
- Operativni cilj 5: Obezbijediti punu ravnopravnost i priznavanje svih prava iz oblasti socijalne i dječje zaštite licima s invaliditetom koja garantuju potrebne uslove za samostalan život u zajednici
- Operativni cilj 6 Unapređenje postojećeg pravnog okvira u cilju omogućavanja jednakog prava licima s invaliditetom pod starateljstvom da formiraju bračnu zajednicu i uklanjanje postojećih zakonskih ograničenja roditeljskih prava lica s invaliditetom
- Operativni cilj 7: Obezbijediti ravnopravnost i jednakost šansi lica s invaliditetom za uključenost u inkluzivni obrazovni sistem bez diskriminacije
- Operativni cilj 8: Smanjenje nivoa diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom ostvarenja prava iz oblasti rada i zapošljavanja.
- Operativni cilj 9: Smanjenje nivoa diskriminacije i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenim uslugama
- Operativni cilj 10: Unaprijediti uslove za ravnopravno učešće i pristup lica s invaliditetom u okviru političkog i javnog života
- Operativni cilj 11: Obezbjedenje ravnopravnog učešća, medijske zastupljenosti i pristupa lica s invaliditetom kulturnom životu, sportskim i rekreativnim aktivnostima
- Operativni cilj 12: Obezbjedenje uslova za ravnopravno učešće lica s invaliditetom u životu lokalnih zajednica i potpunoj zaštiti njihovih prava na lokalnom nivou

Svi operativni ciljevi sadrže indikatore učinka sa pratećim vrijednostima, koje je potrebno ostvariti u narednom šestogodišnjem periodu. Akcioni plan sadrži definisane relevantne aktivnosti, indikatore rezultata, nadležne institucije, predviđene rokove za realizaciju aktivnosti, kao i finansijsku konstrukciju za realizaciju strateškog dokumenta.

Važno je napomenuti da su zbog budžetskih ograničenja iskazane budžetske potrebe u nekim slučajevima manje od realnih. Namjera je da se kroz donatorske aktivnosti prevaziđu ova ograničenja

Žene i djevojčice s invaliditetom

STRATEŠKI CILJ: Obezbjedenje ravnopravnog položaja i punog učešća lica s invaliditetom u svim sferama društvenog života, kroz unapređenje pravnog, insitucionalnog, socijalnog i ekonomskog okvira za zaštitu od diskriminacije, koji se temelji na modelu pristupa invaliditetu zasnovanom na ljudskim pravima						
Operativni cilj 1:	Unapređenje položaja žena i djevojčica s invaliditetom kroz smanjenje svih oblika višestruke i interseksijske diskriminacije i obezbjeđenje nezavisnosti, autonomije i ravnopravnog učešća u svim sferama društvenog života					
Indikator učinka 1:	2022	2025	2027			
Povećanje nivoa uključenosti i definisanje specifičnih mjera u javnim politikama za žene i djevojčice s invaliditetom s iskustvom interseksijskih oblika diskriminacije	Procenat javnih politika koji sadrži integrisane mjere koje tretiraju interseksijske oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom 0%	10% javnih politika koje sadrže integrisane mjere koje tretiraju interseksijske oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom	15% javnih politika koje sadrže integrisane mjere koje tretiraju interseksijske oblike diskriminacije sa kojima se suočavaju žene i djevojčice s invaliditetom			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja

1.1. Izrada analize o nivou integrisanosti žena s invaliditetom u dokumentima javnih politika	Izrađena analiza koja će pokazati koji je trenutni nivo integrisanosti žena s invaliditetom u okviru javnih politika i definisati preporuke o načinu na koji je potrebno obezbijediti navedenu integrisanost	ZSDZ, MLJMP, NVO sektor, UNDP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
1.2. Analiza učešća žena s invaliditetom u javnom i političkom životu na lokalnom nivou	U dvije opštine na lokalnom nivou je sprovedena analiza nivoa učešća žena s invaliditetom u javnom i političkom životu zajednice	MLJMP, UNDP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	2.000 eura	Budžet Donatorska podrška
1.3. Analiza medijskog izvještavanja o ženama s invaliditetom	Izrađena analiza koja će ukazati na trenutno stanje u pogledu medijskog izvještavanja i probleme sa kojima se suočavaju žene s invaliditetom	NVO sektor, UNDP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	2.000 eura	Donatorska podrška
1.4. Podsticati razvoj i sprovođenje projekata koji doprinose smanjenju diskriminacije žena i djevojčica s invaliditetom	Minimum 2 podržana projekta	MLJMP, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	20.000 eura	Sektorska budžetska podrška
1.5. Medijska kampanja za zaštitu osnovnih prava i zaštitu od diskriminacije žena i djevojčica s invaliditetom	Sprovedeno najmanje 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji, kampanje, okrugli stolovi), kao i pravosudnih i drugih organa koji štite od nasilja	MLJMP, MRSS, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
1.6. Edukacija osoba sa invaliditetom romske i egipćanske populacije o	Edukovano najmanje 15 žena romske i egipćanske zajednice	MLJMP	II kvartal 2022	III kvartal 2022	500.00 eura	Budžet MLJMP

prepoznavanju diskriminacije i načinima za prijavljivanje slučajeva diskriminacije						
1.7. Sprovedenje istraživanja o položaju žena i djevojčica sa invaliditetom	Sprovedeno istraživanje koje će prikupiti podatke razvrstane prema starosnoj dobi, geografskoj oblasti, vrsti invaliditeta, porodičnoj situaciji i mjestu boravka (ustanova ili briga o zajednici) i nivou diskriminacije u svim oblastima	MLJMP,NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	10.000 eura	Sektorska budžetska podrška
1.8. Organizacija i sprovođenje aktivnosti koje doprinose borbi protiv višestrukih i ukrštenih oblika diskriminacije sa kojim se suočavaju žene i djevojčice sa invaliditetom	Organizovani okrugli stolovi, konferencije i drugi događaji sa ciljem ukazivanja problema i oblika diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom	MLJMP,NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	5.000 eura	Budžet

Djeca s invaliditetom

Operativni cilj 2:	Stvaranje uslova za eliminaciju svih oblika diskriminacije i društvene isključenosti sa kojima se suočavaju djeca s invaliditetom u svim oblastima od značaja za postizanje pune ravnopravnosti i jednakog položaja u društvu					
Indikator učinka 1:	2022	2025	2027			
Uspostaviti konsolidovanu bazu podataka o djeci s invaliditetom koja će omogućiti precizno razvrstavanje podataka za potrebe donošenja politika namijenjenih postizanju pune društvene ravnopravnosti i jednakog položaja djece s invaliditetom	Ne postoji baza podataka koja sadrži jasno definisane i razvrstane podatke koji se odnose na djecu s invaliditetom	Definisan jasan okvir međusektorske saradnje između svih subjekata od značaja za sprovođenje politika koje se odnose na djecu s invaliditetom koji će omogućiti veći nivo uvezanosti i saradnje prilikom prikupljanja podataka	Uspostavljena baza podataka zasnovana na uvezanosti i većem nivou interoperabilnosti svih subjekata od značaja za javnu politiku			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
2.1. Organizacija i sprovođenje aktivnosti koje doprinose smanjenju diskriminacije djece sa invaliditetom sa posebnim akcentom na djecu koja su u	Broj realizovanih aktivnosti, okruglih stolova, kampanja, konferencija, tematskih sjednica na Savjetu za prava lica sa invaliditetom	MLJMP, MRSS, Savjet za prava djeteta, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	5.000 eura, sredstva predviđena za sve aktivnosti koje se odnose na promociju i	Budžet

riziku od intersekcijske diskriminacije					smanjenje diskriminacije lica s invaliditetom	
2.2. Podizanje svijesti o dječjim pravima i zaštiti djece u digitalnom okruženju kao i zaštiti djece od seksualnog zlostavljanja	Promovisane i distribuirane četiri vrste brošura: -“Saznajte koja su vaša prava u digitalnom svijetu“; -„Što je to seksualno zlostavljanje? -brošura namijenjena roditeljima “Seksualno iskorišćavanje djece na internetu: savjeti za zaštitu djece uzrasta 4-7 godina“; i -priče za djecu “KIKO I MNOGOJA koja je namijenjena da djeci uzrasta od 4 do 7 godina objasni neka osnovna pravila korišćenja telefona i važnost zaštite svojih slika i privatnosti	MLJMP	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	3.000 eura	Budžet Donatorska podrška
2.3. Promovisanje i distribucija nove Strategije Savjeta Evrope za prava djeteta 2022-2027: „Dječja prava na djelu: od kontinuirane primjene do zajedničke inovacije“, u verziji prilagođenoj djeci	Promovisana i distribuirana nova Strategija Savjeta Evrope za prava djeteta 2022-2027: „Dječja prava na djelu: od kontinuirane primjene do zajedničke inovacije“, u verziji prilagođenoj djeci	MLJMP	IV kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet Donatorska podrška
2.4. Podrška Savjetu za prava djeteta/ili drugom Vladinom tijelu za izradu Akcionog plana za primjenu	Izrađen Akcioni plan za implementaciju preporuka iz Analize multisektorskog odgovora na potrebe djece	Savjet za prava djeteta, nadležna ministarstva, parlamentarci,	III kvartal 2022	IV kvartal 2022	10.000 USD	UNICEF

preporuka iz Analize multisektorskog odgovora na potrebe djece sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori	sa smetnjama u razvoju u Crnoj Gori	Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, organizacije osoba sa invaliditetom, UNICEF				
2.5. Tehnička pomoć za definisanje minimalnog paketa usluga koje su opštine u obavezi da pruže djeci i razvoj standardnih operativnih procedura za koordinaciju među sektorima i pružanje integrisanog, holističkog i pristupa usmjerenog na dijete	Razvijen minimalni paket usluga i standardne operativne procedure	Nadležna ministarstva, lokalne samouprave, UNICEF	II kvartal 2023	IV kvartal 2023	11.500 USD	UNICEF

Pristupačnost

Operativni cilj 3:	Obezbijediti ravnopravan pristup licima s invaliditetom objektima u javnoj upotrebi, saobraćaju, (javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi), informacijama i komunikacijama, proizvodima i uslugama					
Indikator učinka 1: Nivo diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa javnim površinama i pristupa, kretanja i boravka u objektima u javnoj upotrebi i objektima javne namjene	2022	2025	2027			
	48,4% lica s invaliditetom koja su se suočila sa nekim oblikom diskriminacije	45%	40%			
Indikator učinka 2: Nivo pristupačnosti informacija i komunikacija						

od značaja za ravnopravnost lica s invaliditetom, uključujući raznovrsnost formata (Brajevo pismo, uvećan format, deskripcije, audio format, znakovni jezik, lako razumljiv jezik i drugi alternativni i augumentativni oblici)	61% lica s invaliditetom koji smatraju da imaju ravnopravan pristup informacijama	70%	80%			
Indikator učinka 3: Nivo zastupljenih prepreka i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi	85% lica s invaliditetom se suočilo sa preprekama i barijerama prilikom pristupa javnom prevozu, javnim površinama i saobraćajnoj infrastrukturi	80%	70%			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
3.1. Realizacija Akcionog plana za prilagođavanje objekata u javnoj upotrebi za pristup, kretanje i upotrebu licima sa invaliditetom i licima smanjene pokretljivosti shodno Zaključku Vlade Crne Gore br. 07 br. 07-6223 od 17 januara 2019. godine, u dijelu koji se	<u>Prilagođeni objekti</u> Zgrada Predsjednika Crne Gore; Zgrada državnih organa u Mojkovcu; Ministarstvo kulture na Cetinju; Uprava za saobraćaj u Podgorici; Uprava carina u Podgorici;	MEPG Uprava javnih radova Uprava za katastar i državnu imovinu	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	300.000,00e	Kapitalni budžet Crne Gore

odnosi na izvođenje radova na prilagođavanju objekata: <ul style="list-style-type: none"> - Zgrada Predsjednika Crne Gore; - Zgrada državnih organa u Mojkovcu; - Ministarstvo kulture na Cetinju; - Uprava za saobraćaj u Podgorici; - Uprava carina u Podgorici; 						
3.2. Izvođenje radova na prilagođavanju objekta za OSI Stara zgrada Vlade Crne Gore u Podgorici	Prilagođen objekat za OSI Stara zgrada Vlade Crne Gore u Podgorici	MEPG Delegacija EU u Crnoj Gori	I kvartal 2022	I kvartal 2023	50. 000 eura	IPA 2018
3.3. Izraditi analizu pristupačnosti javnih objekata u nadležnosti MUP-a	Izrađena analiza pristupačnosti javnih objekata koja će predstavljati osnovu za pripremu izrade Plana o prilagodjavanju i pristupačnosti objekata MUP-a za lica sa invaliditetom ¹¹⁴	MUP, Uprava za imovinu, nadležna ministarstva, OCD, Stručnjaci	III kvartal 2022	IV kvartal 2022	Redovna budžetska sredstva	Budžet

¹¹⁴ Akcionim planom će biti identifikovani objekti koje je potrebno učiniti pristupačnim za lica s invaliditetom

3.4. Organizacija seminara, okruglih stolova, na državnom i lokalnom nivou u saradnji sa nevladinim sektorom radi obezbeđenja pristupa bez prepreka licima s invaliditetom	Organizovano najmanje 3 Okrugla stola na temu pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi	MEPG Lokalna samouprave Zajednica opština NVO iz oblasti lica sa invaliditetom	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet Crne Gore
3.5. Dostavljanje Izvještaja lokalnih samouprava MEPG-u o aktivnostima na prilagođavanju objekata u javnoj upotrebi na lokalnom nivou licima sa invaliditetom	7 dostavljenih izvještaja	Lokalna samouprava	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet lokalnih samouprava
3.6. Preduzimanje aktivnosti na prilagođavanju objekata u javnoj upotrebi na lokalnom nivou	3 prilagođena objekta u javnoj upotrebi na lokalnom nivou	Lokalna samouprava	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet lokalnih samouprava donatori
3.7. Unapređenje postojećeg pravnog okvira – izrada novog Pravilnika o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za lica sa invaliditetom	Urađen Pravilnik o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za lica sa invaliditetom	MEPG	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
3.8. Izrada baze podataka pristupačnih objekata u javnoj upotrebi- interaktivna mapa - koja će omogućiti bolju informisanost o pristupačnim objektima	Urađena baza podataka pristupačnih objekata u javnoj upotrebi interaktivna mapa WEB IT aplikacija postavljena na sajt MEPG i portalu Vlade Crne Gore	MEPG NVO iz oblasti zaštite lica sa invaliditetom	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Kapitalni budžet Crne Gore

3.9. Konkurs za finansiranje projekata i programa NVO iz oblasti zaštite lica sa invaliditetom	Minimum 4 realizovana projekta za lica sa invaliditetom	MEPG NVO iz oblasti zaštite lica sa invaliditetom	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	80.000,00 eura	Kapitalni budzet Crne Gore
3.10. Medijska promocija unapređenja oblasti pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi	Sprovedeno namjanje 5 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani ili elektronski mediji) posvećenih pristupačnosti objekata u javnoj upotrebi	MEPG, Lokalne samouprave NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
3.11. Izraditi natpis na Brajevom pismu koji će omogućiti slijepim i slabovidim licima olakšano orjentisanje i informisanje o nadležnim službama u zgradi Ministarstva unutrašnjih poslova	Postavljen natpis na Brajevom pismu	MUP u saradnji sa Savezom slijepih Crne Gore	I kvartal 2023	IV kvartal 2023	500 eura	Budžet
3.12. Povećanje procenta prilagođenih sadržaja na javnim i komercijalnim emiterima potrebama lica s invaliditetom	Razvijen novi sadržaj na javnim i komercijalnim emiterima koji je prilagođen potrebama lica s invaliditetom	MKM	III kvartal 2022	IV kvartal 2024	Redovna budžetska sredstva	Budžet
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
3.13. Javni konkurs za finansiranje projekata/programa NVO iz oblasti zaštita lica sa invaliditetom u saobraćaju	Minimum 10 realizovanih projekata za oblast zaštita lica sa invaliditetom u saobraćaju	MKI, NVO iz oblasti zaštita lica sa invaliditetom u saobraćaju	II kvartal 2022	IV kvartal 2023	80.000,00 eura	Budžet Crne Gore

3.14. Izrada pravilnika o projektovanju stambenih zgrada, usaglasiti sa Pravilnikom o bližim uslovima i načinu prilagođavanja objekata za pristup i kretanje lica smanjene pokretljivosti i lica s invaliditetom	Pravilnik je izrađen	MEPG	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
---	----------------------	------	------------------	-----------------	----------------------------	--------

Pristup pravdi i postupanje državnih organa

Operativni cilj 4:	Unapređenje institucionalnih kapaciteta, efikasnosti i pristupačnosti organa javne vlasti u postupcima za zaštitu od diskriminacije lica s invaliditetom					
Indikator učinka 1: Povećanje broja postupaka zaštite od diskriminacije lica s invaliditetom pred nadležnim organima ¹¹⁵	2022	2025	2027			
	<i>Broj postupaka sa kraja 2021. godine</i>	9%	15%			
Indikator učinka 2: Smanjenje nivoa diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa pravosudnim organima	2022	2025	2027			
	51% lica s invaliditetom smatra da se suočilo s nekim od oblika diskriminacije u ogromnoj ili većoj mjeri prilikom pristupa pravosudnim organima	49%	45%			

¹¹⁵ Pravosudni i tužilački organi, policijski i inspekcijiski organi, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda

Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
4.1. Promocija institucionalnih mehanizama za zaštitu od diskriminacije, putem seminara, okruglih stolova itd., među organizacijama lica s invaliditetom	Povećanje broja podnijetih pritužbi za cjelokupni period za 5%	Zaštitnik ljudskih prava i sloboda Crne Gore	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Institucija će sa vladinim, nevladinim i međunarodnim organizacijama raditi na realizaciji ove aktivnosti. Institucija nema opredijeljena sredstva	Budžet Donatorska podrška
4.2. Praćenje postupaka za zaštitu od diskriminacije lica sa invaliditetom u svim oblastima života	Prikupljanje informacija o postupcima za zaštitu od diskriminacije pred različitim institucijama	MLJMP, inspekcijski organi, sudovi, tužilaštva, policijski organi	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
4.3. Sprovođenje istraživanja i analize stanja u oblasti zaštite lica s invaliditetom od diskriminacije	Relizovano najmanje jedno istraživanje Posebna aktivnost u pogledu razvijanja metodologije za istraživanje	MLJMP, NVO sektor	I kvartal 2023	IV kvartal 2023	10.000 eura	Budžet Donatorska podrška
4.4. Medijsko promovisanje zabrane diskriminacije lica s invaliditetom i posljedica diskriminacije prilikom pristupa pravosudnim organima	Sprovedeno najmanje 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji, kampanje) posvećenih promociji zabrane diskriminacije lica s invaliditetom	MLJMP, sva ostala ministarstva, sudski i tužilački organi, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet

	Realizovana najmanje tri okrugla stola/konferencije/debate na temu zabrane diskriminacije lica s invaliditetom					
4.5. Organizovanje edukacija/treninga za zaposlene u pravosudnim organima o zabrani diskriminacije, pristupu pravdi i pravosudnim organima LSI	Organizovano najmanje tri edukacije/treninga u sve tri regije CG	MP, NVO sektor, Centar za obuku u sudstvu i državnom tužilaštvu	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva sredstva donacija i iz	Budžet Donatorska podrška
4.6. Praćenje harmonizacije propisa sa odredbama Konvencije UN za prava lica s invaliditetom	Broj propisa koji su usklađeni sa Konvencijom UN	MLJMP i svi resori, Savjet za prava lica s invaliditetom	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
4.7. Izmjene i dopune Zakona o zabrani diskriminacije	Izmijenjen Zakon u dijelu koji se odnosi na propisivanje svih nedostajućih oblika diskriminacije, kao i kroz propisivanje zabrane diskriminacije u oblastima koje definiše Konvencija UN da nedostaju u Zakonu	MLJMP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
4.8. Poboljšanje kapaciteta i unaprjeđenje vještina nosioca dužnosti i pružaoca usluga u prevenciji institucionalizacije osoba sa invaliditetom.	Pružena podrška u jačanju kapaciteta	MRSS, ostala nadležna ministarstva, parlamentarci, lokane samouprave, Zaštitnik ljudskih	IV kvartal 2022	III kvartal 2023	39.000 USD	UNICEF i UNDP

		prava i sloboda, organizacije osoba sa invaliditetom, Zavod za zapošljavanje Crne Gore Fond za profesionalnu rehabilitaciju, Centar za profesionalnu rehabilitaciju, UNICEF i UNDP				
4.9. Jačanje kapaciteta nosioca dužnosti za implementaciju inkluzivnog i međusektorskog budžeta u oblasti prevencije deinstitutionalizacije	Pružena podrška u jačanju kapaciteta i izradi smjernica za inkluzivno i međusektorsko budžetiranje	Nadležna ministarstva, lokalne samouprave, Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, organizacije osoba sa invaliditetom, UNICEF i UNDP	IV kvartal 2022	IV kvartal 2023	30.000 USD	UNICEF i UNDP

Socijalna zaštita

Operativni cilj 5:	Obezbijediti punu ravnopravnost i priznavanje svih prava iz oblasti socijalne i dječje zaštite licima s invaliditetom koja garantuju potrebne uslove za samostalan život u zajednici
---------------------------	--

Indikator učinka 1: Smanjiti procenat lica s invaliditetom kojima nije priznato određeno Zakonom garantovano pravo iz oblasti socijalne zaštite	2022 91% lica s invaliditetom smatra da se suočilo s nekim od oblika diskriminacije prilikom pristupa uslugama socijalne zaštite	2025 88%	2027 85%			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
5.1. Preduzimanje aktivnosti na prilagođavanju Centara za socijalni rad u cilju obezbijeđenja pristupačnosti za lica s invaliditetom	Broj prilagođenih objekata 17 Centara za socijalni rad prilagodjeno	MRSS	2022 I kvartal	2023 IV kvartal	Definisana IPA 2018	IPA 2018
5.2. Izmjena Zakona o socijalnoj i dječjoj zaštiti	Unaprijeđena materijalna davanja i usluga iz oblasti socijalne i dječije zaštite usklađeni sa odredbama Konvencije o pravima lica sa invaliditetom	MRSS, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
5.3. Obezbeđivanje većih finansijskih sredstava iz budžeta države za razvoj i finansiranje usluga za LSI iz oblasti socijalne i dječje zaštite i sprovođenje finansiranih usluga za adekvatan broj korisnika	Licencirano najmanje 5 novih pružaoaca usluga za najmanje 30 LSI	MRSS, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet

<p>5.4. Izrada i usvajanje Zakona o jedinstvenom tijelu vještačenja i seta podzakonskih akata kojim će se stvoriti uslovi za osnivanje Zavoda za vještačenje invaliditeta, kao i izvršiti neophodne izmjene postojećeg zakonodavnog okvira neophodne za primjenu nove Metodologije za procjenu invaliditeta.</p>	<p>Usvojen Zakon o jedinstvenom tijelu vještačenja i prateći set podzakonskih akata</p>	<p>MRSS, MERT, MZ, UNDP, NVO sektor</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2022</p>	<p>25.000 eura</p>	<p>Donacija EK</p>
<p>5.5. Usvojiti predloge propisa i strateških dokumenata o zaštiti od nasilja, zloupotrebe i eksploatacije koji sadrže perspektivu invaliditeta</p>	<p>Usvojeni predlozi propisa i strateških dokumenata o zaštiti od nasilja, zloupotrebe i eksploatacije koji sadrže perspektivu invaliditeta</p>	<p>MRSS, MLJMP, NVO sektor</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2022</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Budžet</p>
<p>5.6. Formiranje mehanizma za istraživanje slučajeva nasilja nad osobama sa invaliditetom u ustanovama socijalne zaštite</p>	<p>Imenovano osoblje za istraživanje slučajeva nasilja nad osobama sa invaliditetom u ustanovama socijalne zaštite</p>	<p>MRSS, Zavod za socijalnu i dječiju zaštitu</p>	<p>III kvartal 2022</p>	<p>I kvartal 2023</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Budžet</p>
<p>5.7. Postojeće servise i usluge za prijavu nasilja i postupanje po prijavama učiniti pristupačnim za OSI</p>	<p>Broj uspostavljenih usluga za prijavu nasilja i usluga prihvatilišta - skloništa za žrtve nasilja koje su pristupačne za OSI</p>	<p>MRSS</p>	<p>III kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Budžet</p>

5.8. Uspostavljanje sistema prikupljanja i objavljivanja podataka i statistike o nasilju nad osobama s invaliditetom	Uspostavljen sistem prikupljanja i objavljivanja podataka i statistike o nasilju nad osobama s invaliditetom u skladu sa podacima koje posjeduju nadležni Centri za socijalni rad	MRSS, ZSDZ	III kvartal 2022 godine	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
5.9. Usvojena Strategija deinstitucionalizacije na osnovu sprovedenih analiza i istraživanja uz jasno definisanje ciljeve, mjere za njihovo postizanje i indikatore rezultata i uspjeha	Broj osoba s invaliditetom koje koriste usluge u zajednici u svojim lokalnim sredinama, s posebnim naglaskom na podržano stanovanje, uslugu PA, pomoć u kući	MRSS	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
5.10. Promocija povremenog porodičnog smještaja – hraniteljstvo i hraniteljstva uz dodatnu i intenzivnu podršku	Broj promocija povremenog porodičnog smještaja – hraniteljstvo i hraniteljstva uz dodatnu i intenzivnu podršku Broj pružalaca usluga povremenog porodičnog smještaja – hraniteljstvo i hraniteljstva uz dodatnu i intenzivnu podršku	MRSS	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
5.11. Imenovanje službenika u MRSS nadležnog da postupi po prijavi da su ženi sa	Imenovani službenici u MRSS i službenici u CSR nadležni da postupe po prijavi da su ženi sa	MRSS	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet

invaliditetom zarade ili materijalna davanja oduzeta od strane članova porodice	invaliditetom zarade ili materijalna davanja oduzeta od strane članova porodice i partnera					
5.12. Izrada jedinstvene Metodologije za procjenu invaliditeta u skladu sa modelom ljudskih prava, na osnovu koje će biti uspostavljen univerzalan pristup procjeni invaliditeta za potrebe svih resora	Izrađena jedinstvena Metodologija za procjenu invaliditeta	Institut za javno zdravlje, NVO sektor, MRSS, UNDP	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	35.000 eura	Donacija EK
5.13. Edukacija stručnih radnika iz oblasti socijalne i dječje zaštite o osnovnim pravima i uslugama za OSI	Realizovano najmanje 10 obuka za najmanje 150 stručnih radnika	NVO sektor, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	20.000 eura	Donorska podrška
5.14. Medijska promocija usluga iz oblasti socijalne i dječje zaštite za OSI u cilju stvaranja uslova za njihov samostalan život	Sprovedeno najmanje 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji) posvećenih promociji usluga iz oblasti socijalne i dječje zaštite OSI	MRSS, NVO sektor, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
5.15. Raspisati javni poziv za akreditaciju programa obuke za stručne radnike, stručne saradnike i saradnike u oblasti socijalne i dječje zaštite na temu zaštita i prevencija eksploatacije i zloupotrebe i nasilja nad osobama s invaliditetom	Akreditovan program obuke	Zavod za socijalnu i dječju zaštitu	II kvartal 2022	III kvartal 2023	1.000 eura	Budžet Zavoda

<p>5.16. Osnivanje Zavoda za vještačenje invaliditeta i izgradnja kapaciteta stručnog osoblja za primjenu nove Metodologije za procjenu invaliditeta zasnovane na modelu ljudskih prava</p>	<p>Osnovano Jedinствeno tijelo vještačenja. Zapošljeno administrativno i stručno osoblje (30) i obučeno za primjenu nove metodologije</p>	<p>MRSS, UNDP, NVO sektor, Zavod za vještačenje invaliditeta</p>	<p>II kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>300.000 eura</p>	<p>Donacija EK</p>
<p>5.17. Uspostavljanje nacionalnog elektronskog Registra osoba sa invaliditetom</p>	<p>Razvijen i pušten u rad informacijski sistem Zavoda za vještačenje invaliditeta iz kojeg će se generisati elektronski Registar OSI</p>	<p>Zavod za vještačenje invaliditeta, UNDP</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>200.000 eura</p>	<p>Donacija EK</p>
<p>5.18. LSI i šira javnost adekvatno informisani o novom sistemu procjene invaliditeta i procesu vještačenja</p>	<p>Sprovedena kampanja javnog informisanja koja će biti usmjerena na LSI i širu javnost. Broj sprovedenih kampanja 10</p>	<p>MRSS, UNDP</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>100.000 eura</p>	<p>UNDP</p>
<p>5.19. Podrška uspostavljanju nezavisnog monitoring mehanizma za praćenje sprovođenja Konvencije o pravima osoba sa invaliditetom uz puno učešće OSI i jačanje kapaciteta Zaštitnika i organizacija osoba sa invaliditetom da prate, izvještavaju i zagovaraju poboljšano sprovođenje Konvencije</p>	<p>Nezavisni monitoring mehanizam je uspostavljen. Kapaciteti Institucije Zaštitnika i organizacija osoba sa invaliditetom su ojačani</p>	<p>Zaštitnik ljudskih prava i sloboda, organizacije osoba sa invaliditetom, UNICEF, RCO</p>	<p>III kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>34.500 USD</p>	<p>UNICEF</p>

Privatni i porodični odnosi

Operativni cilj 6:	Omogućavanje jednakog prava licima s invaliditetom pod starateljstvom da formiraju bračnu zajednicu i uklanjanje postojećih zakonskih ograničenja roditeljskih prava lica s invaliditetom					
Indikator učinka 1: Smanjenje broja lica s invaliditetom kojima je oduzeta poslovna sposobnost u skladu sa preporukama Komiteta UN	2022 154 lica s invaliditetom koji su lišeni poslovne sposobnosti	2025 Smanjenje ukupnog broja lica s invaliditetom koji su lišeni poslovne sposobnosti za 10%	2027 Smanjenje ukupnog broja lica s invaliditetom koji su lišeni poslovne sposobnosti za 20%			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
6.1. Pripremiti analizu pravnog i institucionalnog okvira za izmjenu režima poslovne sposobnosti lica sa invaliditetom	Izrađena analiza koja će ukazati na postojeće prakse režima poslovne sposobnosti lica s invaliditetom i definisati preporuke za potrebne izmjene pravnog okvira	MLJMP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	30.000 eura	Budžet Donatorska sredstva
6.2. Organizacija promotivnih aktivnosti (Okrugli stolovi, konferencije i druge aktivnosti), na temu	Organizovani okrugli stolovi, konferencije i drugi događaji sa ciljem iznalaženja rješenja za omogućavanje licima s	MLJMP, UNDP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	5.000 eura, sredstva predviđena za sve aktivnosti koje se odnose na	Budžet Donatorska podrška

iznalaženja rješenja za omogućavanje licima s invaliditetom lišenim poslovne sposobnosti uživanje svih zakonom garantovanih prava	invaliditetom lišenim poslovne sposobnosti uživanje svih Zakonom garantovanih prava				promociju i smanjenje diskriminacije lica s invaliditetom	
---	---	--	--	--	---	--

Obrazovanje

Operativni cilj 7:	Obezbijediti ravnopravnost i jednakost šansi lica s invaliditetom za uključenost u inkluzivni obrazovni sistem bez diskriminacije.					
Indikator učinka 1: Trend uključenosti, podrške i poboljšanja školskih nediskriminatornih praksi	2022 Broj škola s nediskriminatornim programima (sprovode inkluzivno obrazovanje, obezbjeđuju podršku, realizuju afirmativne školske prakse) – 100 (42%)	2025 Broj škola s nediskriminatornim programima – 150 (64%)	2027 Broj škola s nediskriminatornim programima – 200 (85%)			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
7.1. Analiza rada, kreiranje o osposobljavanju za revidirani koncept usmjeravanja koji u procjeni koristi model ljudskih prava	Revidiran sistem procjene djece sa smetnjama u razvoju tako da obezbijedi pravičnost uključivanja u obrazovni sistem	MP, UNDP, MRSS, LZ	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	50.000 eura	DEU
7.2. Sprovesti obuke za inkluzivne kompetencije nastavnog i stručnog kadra (znanja o pravima, pristupi	Osnaženi inkluzivni stavovi, vještine i kompetencije za rad putem obuka – obučeno najmanje 500	MP, ZZŠ, CSO, V-O ustanove	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	50.000 eura	MP, donatori

rada s djecom sa smetnjama i teškoćama u razvoju, pozitivni inkluzivni stavovi, itd)	praktičara, realizovano najmanje 50 školskih programa					
7.3. O snažiti podršku inkluzivnom obrazovanju povećanjem dostupnih usluga za djecu i porodice	Djeca i učenici dobijaju adekvatnu podršku jer su opredijeljeni neophodni profesionalni ljudski, tehnički resursi – najmanje 100 angažovanih profesionalaca, 5 lokalno umreženih usluga, 500 korisnika	MP, ZZŠ, CSO, V-O ustanove	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	50.000 eura	MP, donatori
7.4. Snažnija uključenost kroz pristupačan format, didaktička i komunikacijska sredstva	Ukupni evidentiran broj uvedenih pristupačnih formata, potpomognutih i ciljanih didaktičkih sredstava u upotrebi – najmanje 50 škola ih koristi u radu	MP, ZZŠ, CSO, V-O ustanove	II kvartal 2022	IV kvartal 2023	25.000 eura	MP, donatori
7.5. Arhitektonsko prilagođavanje pristupačnosti ustanova obrazovanja	Ukupni evidentiran broj pristupačnih ustanova – najmanje 10 novih škola ispunilo uslove pristupačnosti	MP, ZZŠ, CSO, V-O ustanove	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	100.000 eura	MP, donatori

Rad i zapošljavanje

Operativni cilj 8:	Smanjenje nivoa diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom ostvarenja prava iz oblasti rada i zapošljavanja					
Indikator učinka 1: Procenat lica s invaliditetom koji smatraju da su se suočili sa preprekama i barijerama prilikom zapošljavanja	2022 <i>78% lica s invaliditetom smatra da se suočilo s preprekama i barijerama prilikom zapošljavanja</i>	2025 <i>68%</i>	2027 <i>60%</i>			
Indikator učinka 2: Nivo diskriminacije sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupačnim mjestima	2022 <i>39% lica s invaliditetom smatra da je diskriminisano prilikom pristupa objektima u kojima obavljaju radnu djelatnost</i>	2025 <i>37%</i>	2027 <i>35%</i>			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
8.1 Edukacija lica sa invaliditetom romske i egipćanske populacije o mogućnostima profesionalne rehabilitacije	Edukovano najmanje 20 osoba romske i egipćanske populacije	MLJMP ¹¹⁶	II kvartal 2022	III kvartal 2022	2.000 eura	Budžet MLJMP
8.2. Organizovanje edukacija/treninga za poslodavce, lica sa invaliditetom i ustanove-organizatore profesionalne rehabilitacije o pravima OSI,	Realizovano najmanje 4 edukacija/treninga u sve tri regije CG	MRSS, ZZZCG, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	5.000 eura	MRSS Donorska podrška

¹¹⁶ Direkcija za inkluziju Roma i Egipćana

<p>možnostima zapošljavanja, sprovođenju mjera profesionalne rehabilitacije</p>						
<p>8.3. Organizovanje edukacija/treninga za osobe sa invaliditetom radi obuke o mogućnostima zapošljavanja, i pravima u oblasti rada i zapošljavanja</p>	<p>Realizovano najmanje 6 edukacija/treninga u sve tri regije CG</p>	<p>MRSS, ZZZCG, NVO sektor</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Budžet Donorska sredstva</p>
<p>8.4. Organizovanje edukacija/treninga za ustanove i izvođače profesionalne rehabilitacije radi obuke o pravima OSI u oblasti rada i zapošljavanja i sprovođenju mjera profesionalne rehabilitacije</p>	<p>Realizovane najmanje 3 edukacije/treninga</p>	<p>MRSS, ZZZCG, NVO sektor</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Budžet Donorska podrška</p>
<p>8.5. Organizovanje edukacija/treninga za nadležnu inspekciju, predstavnik pravosudnih organa (sudova) i drugih nadležnih institucija za zapošljavanje i oblast radnih odnosa radi obuke o pravima OSI u oblasti rada i zapošljavanja i pojavnim oblicima kršenja tih prava</p>	<p>Realizovana najmanje 1 edukacija/trening</p>	<p>MRSS, ZZZCG, NVO sektor</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>5.000 eura</p>	<p>Budžet Donorska podrška</p>
<p>8.6. Stvaranje uslova za veću zapošljivost LSI i povećanje broja zaposlenih LSI</p>	<p>Utvrđen novi Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa</p>	<p>MRSS, ZZZCG, NVO sektor</p>	<p>I kvartal 2022</p>	<p>IV kvartal 2023</p>	<p>Redovna budžetska sredstva</p>	<p>Budžet</p>

	invaliditetom kojim će se unaprijediti ova oblast					
8.7. Sprovedeno najmanje 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji, kampanje) posvećenjih promociji zapošljavanja lica s invaliditetom	Sprovedeno najmanje 20 (medijskih pojavljivanja gostovanja, pisani i elektronski mediji, kampanje) posvećenjih promociji zapošljavanja lica s invaliditetom	MRSS, ZZZCG, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
8.9. Revizija novog Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i podrška izradi određenih podzakonskih akata	Pružena podrška reviziji Zakona o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju osoba sa invaliditetom i izradi određenih podzakonskih akata	MRSS, organizacije osoba sa invaliditetom, UNDP	IV kvartal 2022	IV kvartal 2023	12.500 USD	UNDP

Zdravlje, rehabilitacija i lična pokretljivost LSI

Operativni cilj 9:	Smanjenje nivoa diskriminacije i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa zdravstvenoj zaštiti i zdravstvenim uslugama
---------------------------	--

Indikator učinka 1: Smanjiti postojeći nivo diskriminacije sa kojim se suočavaju lica s invaliditetom prilikom korišćenja usluga zdravstvene zaštite, uključujući i rehabilitaciju i medicinsko-tehnička pomagala i opremu	2022 43,8% lica s invaliditetom smatra da se suočilo s nekim od oblika diskriminacije	2025 41%	2027 39%			
Indikator učinka 2: Smanjiti nivo prepreka i barijera sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom u oblasti zdravstva	31% lica s invaliditetom koja su se suočila s nekim tipom prepreka i barijera u oblasti zdravstva	30%	28%			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
9.1. Izmjena Zakona o obaveznom zdravstvenom osiguranju	Izmjene i dopune zakonskog akta su sprovedene	MZ	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	Redovna budžetska sredstva	Budžet
9.2. Izmjena Zakona o ostvarivanju i zaštiti prava mentalno oboljelih lica	Izmjenama i dopunama zakonskog akta stvorena je pravna osnova za pripremu novog strateškog dokumenta koji se odnosi na mentalno oboljela lica	MZ	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	Redovna budžetska sredstva	Budžet

9.3. Organizacija edukativnih radionica na primarnom nivou zdravstvene zaštite o pravima iz oblasti zdravstvene zaštite za LSI u CG, preventivnim pregledima, ginekološkim pregledima za žene, seksualnom i reproduktivnom zdravlju, mentalnom zdravlju	Organizovano najmanje 6 edukativnih radionica na nivou CG (po najmanje dvije u sve tri crnogorske regije)	MZ, u saradnji sa Institut za javno zdravlje, JZU, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	6.000 eura	Donatorska podrška EU fondovi
9.4. Obezbeđivanje pristupačnosti za lica s invaliditetom u ambulantomama u ruralnim područjima Crne Gore	Otvoreno najmanje 5 ambulanti u ruralnim područjima u CG	MZ	I kvartal 2023	IV kvartal 2023	15.000 eura	Budžet
9.5. Medijska promocija unapređenja zdravstvene zaštite OSI i promocija važnosti preventivnih pregleda za OSI	Sprevedeno namjanje 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji) posvećenih promociji zdravlja OSI	MZ, u saradnji sa Institut za javno zdravlje, JZU, NVO sektor	I kvartal 2023	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
9.6. Unapređenje kvaliteta i obima prava iz oblasti rehabilitacije - medicinsko-tehničkih pomagala i opreme	Izmijenjeni podzakonski akti i procedure koje definišu oblast rehabilitacije i medicinsko-tehničkih pomagala i opreme	MZ, FZO, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
9.7. Priprema i usvajanje protokola o postupanju prema osobama s invaliditetom u pružanju zdravstvene zaštite	Usvojen Protokol o postupanju prema osobama s invaliditetom prilikom pružanja zdravstvene zaštite	MZ, Institut za javno zdravlje, KCCG, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet

9.8. Nabavka ginekoloških stolica za žene s invaliditetom u svim gradovima u Crnoj Gori	Nabavljena po najmanje jedna ginekološka stolica u svim zdravstvenim ustanovama u Crnoj Gori	MZ, Institut za javno zdravlje, JZU, Fond za zdravstveno osiguranje	I kvartal 2023	IV kvartal 2023	160.000 eura	Donatorska podrška EU fondovi
9.9. Izrada natpisa na Brajevom pismu za nazive ustanova i prostorija u svim zdravstvenim ustanovama u CG	Najmanje 5 zdravstvenih ustanova posjeduje natpise na Brajevom pismu	MZ, Institut za javno zdravlje, JZU, Fond za zdravstveno osiguranje	I kvartal 2023	IV kvartal 2023	10.000 eura	Donatorska podrška EU fondovi

Politički i javni život

Operativni cilj 10:	Unaprijediti uslove za ravnopravno učešće i pristup lica s invaliditetom u okviru političkog i javnog života		
Indikator učinka 1: Unapređenje postojećeg pravnog okvira koji reguliše mogućnost učešća lica s invaliditetom u političkom životu garantovanjem primjene instituta afirmativne akcije	2022 Pravni okvir u oblasti političkog i javnog života nije usklađen sa preporukama Komiteta UN za prava lica s invaliditetom	2025 Definisan predlog izmjena i dopuna Zakona o izboru odbornika i poslanika i Zakona o političkim partijama	2027 Pravni okvir je usklađen sa preporukama Komiteta UN za prava lica s invaliditetom u oblasti političkog i javnog života

Indikator učinka 2: Uklanjanje fizičkih i informativnih barijera koje onemogućavaju ravnopravan pristup licima s invaliditetom biračkim mjestima	2022 Ne postoje dostupni podaci o broju biračkih mjesta koja su pristupačna licima s invaliditetom		2025 Izrađena analiza postojećeg nivoa pristupačnosti biračkih mjesta licima s invaliditetom		2027 Unaprijeđen nivo pristupačnosti biračkih mjesta licima s invaliditetom		
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja	
10.1. Pokrenuta inicijativa o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika u dijelu koji se odnosi na unapređenje nivoa političke participacije lica s invaliditetom	Inicijativa o izmjenama i dopunama Zakona o izboru odbornika i poslanika je pokrenuta pred relevantnim Skupštinskim odborima	Skupština Crne Gore	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet	
10.2. Pokrenuta inicijativa o izmjenama i dopunama Zakona o političkim partijama u dijelu koji se odnosi na unapređenje nivoa političke participacije lica s invaliditetom	Inicijativa o izmjenama i dopunama Zakona o političkim partijama je pokrenuta pred relevantnim Skupštinskim odborima	Skupština Crne Gore	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet	
10.3. Medijska promocija učešća lica s invaliditetom u političkom i javnom životu	Sprovedeno najmanje 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji, kampanje, okrugli stolovi) posvećenih promociji učešća OSI u političkom i javnom životu	MLJMP u saradnji s drugim institucijama, političke partije/akteri, NVO sektor	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet	

10.4. Podsticati realizaciju projekata/programa koji doprinose zaštiti lica s invaliditetom od diskriminacije i promociju jednakosti	Minimum 50 prijavljenih projekata/programa Minimum 15 podržanih projekata/programa	MLJMP	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
10.5. Izmjena zakona o NVO kroz preciznije definisanje procedura za finansiranje projekata NVO	Zakon je izmijenjen i dopunjen	MJU	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
10.6. Izraditi istraživanje o položaju manjinskih naroda i drugih manjinskih nacionalnih zajednica u okviru kog će biti prikupljeni podaci o položaju lica s invaliditetom koja su pripadnici ovih zajednica	Sprovedeno istraživanje Prikupljeni i prezentovani podaci istraživanja	MLJMP	II kvartal 2023	IV kvartal 2023	5.000,00 eura	MLJMP shodno Zakonu o NVO
10.7. Sprovesti istraživanje o zadovoljstvu korisnika e-pristupačnošću portala Vlade Crne Gore	40% korisnika zadovoljno e-pristupačnošću novog portala Vlade Crne Gore	MJU	IV kvartal 2022	II kvartal 2023	10.000 eura	Budžet MJU
10.8. Sprovesti monitoring primjene člana 16 Uredbe o izboru predstavnika nevladinih organizacija u radna tijela organa državne uprave i sprovođenju javne rasprave u pripremi Zakona i Strategija (Sl.list CG br. 41/18)	70% prostorija u kojima se organizuje javna rasprava pristupačne su licima sa invaliditetom. Broj javnih rasprava o nacrtima Zakona i Strategija koji se odnose na prava,	MJU	II kvartal 2022	III kvartal 2022	Redovna budžetska sredstva	Budžet MJU

	<p>obaveze i pravne interese lica sa poremećajima sluha i govora, odnosno lica sa oštećenim vidom, sprovedenih uz upotrebu gestovnog govora, uz dostupan audiotonski zapis nacrtu ili na Brajevom pismu.</p> <p>Objavljen Izveštaj o primjeni Uredbe o izboru predstavnika nevladinih organizacija u radna tijela organa državne uprave i sprovođenju javne rasprave u pripremi Zakona i Strategija (Sl.list CG br. 41/18)</p>					
10.9. Kreiranje novih setova podataka na portalu otvorenih podataka www.data.gov.me koji se odnose na oblast zaštite lica s invaliditetom	Broj novih setova podataka dostupnih na portalu otvorenih podataka	MJU MZ MERT MRSS	II kvartal 2022	IV kvartal 2022	Redovna budžetska sredstva	Budžeti MJU, MZ, MERT, MRSS
10.10. Analiza propisa koji se odnose na poslovnu sposobnost i učešće osoba sa invaliditetom u političkom i javnom životu, dajući preporuke za usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa	Pripremljena analiza propisa koji se odnosi na poslovnu sposobnost i učešće osoba sa invaliditetom u političkom i javnom životu, dajući preporuke za usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa	MLJMP, ODIHR	III kvartal 2022	II kvartal 2023	Podrška donatora	ODIHR

Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom	Konvencijom o pravima osoba sa invaliditetom					
10.11. Međunarodna konferencija o učešću lica sa invaliditetom u politički i javni život	Organizovana međunarodna konferencija o učešću lica sa invaliditetom u politički i javni život	MLJMP, NVO, međunarodna zajednica	III kvartal 2022	I kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva sredstva donacija	Budžet MLJMP, Međunarodna zajednica
10.12. Migracija sajtova organa državne uprave koji se trenutno nalaze na staroj tehnološkoj platformi na novi portal Vlade Crne Gore gov.me, kako bi i ti sajtovi u dijelu e-pristupačnosti bili usklađeni sa Zakonom o elektronskoj upravi i Pravilnikom o standardima pristupačnosti	Izvršena migracija 36 sajtova organa državne uprave koji se trenutno nalaze na staroj tehnološkoj platformi	MJU	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	Redovna budžetska sredstva	Budžet MJU

Kultura, mediji, sport i rekreacija

Operativni cilj 11:	Obezbjedenje ravnopravnog učešća, medijske zastupljenosti i pristupa lica s invaliditetom kulturnom životu, sportskim i rekreativnim aktivnostima		
Indikator učinka 1: Smanjiti nivo barijera i prepreka sa kojima se suočavaju lica s invaliditetom prilikom pristupa medijima	2022 73% lica s invaliditetom smatra da su se suočili s nekim tipom prepreka i barijera prilikom pristupa medijima	2025 65%	2027 50%

Indikator učinka 2: Povećati nivo pristupačnosti kulturnih sadržaja (fizička pristupačnost, pristupačnost informacijama, pristupačnost kulturnih dobara), licima s invaliditetom	2022 Započeto je prilagođavanje jednog novog objekta (Kino sala Ulcinj u pogledu fizičke pristupačnosti), čija će se realizacija nastaviti i 2023.Sredstva su obezbijeđena kapitalnim budžetom u iznosu od 474,289.69 eura.		2025 Najmanje 4 dodatna kulturna sadržaja pristupačna licima sa invaliditetom		2027 Najmanje 7 dodatnih kulturnih sadržaja pristupačnih licima s invaliditetom	
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
11.1. UNESCO će u saradnji sa MKM izraditi Nacionalnu strategiju kulturne baštine 2022-2025	Strateški dokument će sadržati i analizu postojećeg pravnog okvira i institucionalnih nosilaca kulturnih djelatnosti od značaja za lica s invaliditetom	MKM	IV kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet MKM
11.2. Izmijeniti Zakone iz oblasti muzejske i bibliotečke djelatnosti	Zakonski okvir je izmijenjen kroz omogućavanje većeg nivoa pristupačnosti kulturnih ustanova licima s invaliditetom	MKM	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet MKM
11.3. Medijska promocija važnosti učešća LSI u kulturi, sportu, medijima i rekreaciji	Sprevedeno namjane 20 medijskih pojavljivanja (gostovanja, pisani i elektronski mediji, kampanje, okrugli stolovi) posvećenih promociji	MKM	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet MKM

	važnosti učešća OSI u kulturi, sportu, medijima i rekreaciji					
11.4. Organizacija i sprovođenje konkursa o sufinansiranju programa i projekata iz kulturno - umjetničkog stvaralaštva od značaja za lica s invaliditetom	Broj projekata konkursa sufinansiranih do kraja 2023. godine	MKM	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	5.000 eura	Budžet
11.5. Kontinuirana podrška radu Paraolimpijskom komitetu, kao krovne asocijacije sportskih organizacija lica s invaliditetom	Iznos podržanog programa	MSM	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna Budžetska sredstva	Budžet
11.6. Kontinuirana podrška radu Specijalne Olimpijade Crne Gore, kao krovne asocijacije sportskih organizacija lica s invaliditetom	Iznos podržanog programa	MSM	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna Budžetska sredstva	Budžet
11.7. Povećanje procenta sadržaja posvećenog licima s invaliditetom u javnim i komercijalnim medijima	Izrađen i razvijen novi programski sadržaj posvećen licima s invaliditetom na javnim i komercijalnim medijima	MKM	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna Budžetska sredstva	Budžet

Lokalne samouprave

Operativni cilj 12:	Obezbjedenje uslova za ravnopravno učešće lica s invaliditetom u životu lokalnih zajednica i potpunoj zaštiti njihovih prava na lokalnom nivou					
Indikator učinka 1: Sve jedinice lokalne samouprave su usvojile i realizuju lokalne akcijske planove za unapređenje položaja lica s invaliditetom	2022 Broj usvojenih lokalnih akcijskih planova: 5	2025 Sve jedinice lokalne samouprave donijele i usvojile lokalne akcijske planove	2027 Sprovedena analiza implementacije i uspješnosti sprovođenja lokalnih akcijskih planova			
Aktivnost koja utiče na realizaciju Operativnog cilja 1	Indikator rezultata	Nadležne institucije	Datum početka	Planirani datum završetka	Sredstva planirana za sprovođenje aktivnosti	Izvor finansiranja
12.1. Učiniti pristupačnima objekte javnih preduzeća čiji je osnivač Opština i javnih površina u opštinama (Uklanjanje arhitektonskih,	Uklonjene arhitektonske, administrativne i druge barijere koje onemogućavaju ravnopravan položaj u društvu LSI	MEPG Zajednica opština	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva i sredstva iz donacija	Donatorska sredstva MEPG MLJMP Zajednica opština

administrativnih i drugih barijera koje onemogućavaju ravnopravan položaj u društvu OSI)							
12.2. Implementirati Strategiju za zaštitu i jednakost lica sa invaliditetom kroz usvajanje lokalnih akcionih planova	Usvojeni Lokalni akcioni planovi u 4 lokalnih uprava Opština Gusinje Opština Kotor Opština Danilovgrad Opština Žabljak	Opština Gusinje Opština Kotor Opština Danilovgrad	II kvartal 2023	IV kvartal 2023	300 eura Redovna budžetska sredstva 2.000 eura	Budžet opštine Gusinje Budžet opštine Kotor Budžet opštine Danilovgrad	
12.3. Smanjenje diskriminacije u oblasti samostalnog života lica s invaliditetom kroz obezbjeđenje personalnih asistenata	Broj LSI koji se prijavljuje da koristi ovu uslugu na godišnjem nivou 1 asistent po lokalnoj upravi	Opštine sa licenciranim pružiocima usluga	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva i sredstva donacija iz	Lokalne uprave Donatorska sredstva MRSS	
12.4. Smanjenje diskriminacije lica s invaliditetom kroz unapređenje programa psihološke i	Broj LSI koji koriste socio- edukativne usluge	MRSS Zajednica Opština	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Donatorska sredstva MRSS Zajednica Opština	

socio-edukativne podrške						
12.5. Smanjenje diskriminacije lica s invaliditetom u oblasti profesionalne rehabilitacije kroz organizovanje obuka za LSI o započinjanju malih biznisa i socijalnom preduzetništvu	10 obuka za period od dvije godine	Lokalne samouprave, NVO sektor Uprava za kadrove	I kvartal 2022	IV kvartal 2023	Redovna budžetska sredstva	Budžet
12.6. Identifikovanje i pilotiranje ključnih usluga za podršku aktivaciji, samostalnom životu i prevenciji institucionalizacije osoba sa invaliditetom i djece sa smetnjama u razvoju u odabranim opštinama	Najmanje dvije ključne usluge identifikovane i pilotirane	MRSS, lokalne samouprave, NVO sektor, UNICEF i UNDP	III kvartal 2022	IV kvartal 2023	75.000 USD	UNICEF i UNDP
12.07. Izgradnja pristupa lica s invaliditetom za javne površine	Izgrađen pristup za lica s invaliditetom za javne površine	Opština Žabljak	II Kvartal 2022	IV kvartal 2023	25.000 eura	Budžet opštine Žabljak
12.08. Obezbjediavanje uslova za poštovanje ljudskih prava lica s invaliditetom u Glavnom gradu Podgorica	Izgrađene taktilne staze za lakše kretanje slijepih i slabovidih lica, -obezbjedeđeni mobilni timovi za lica s invaliditetom -obezbjedeđena personalna pomoć u zajednici za OSI,	Glavni grad Podgorica	I kvartal 2022	IV kvartal 2022	210.000 eura	Budžet Glavnog grada

	<p>-novčana pomoć NVO koji se bave zaštitom lica s invaliditetom</p> <p>-razvijanje servisa usluga,, Od vrata do vrata”</p>					
--	---	--	--	--	--	--

